
ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

*За науковою редакцією
канд. екон. наук, професора Строченко Н.І., канд. екон.
наук, доцента Пилипенка В.В, канд. екон.наук, доцента
Ковальової О.М.*

Випуск 3

"Сумський національний
аграрний університет", 2016
Суми, 2016

УДК 65.011:316.4.066
ББК 65.9(4Укр)290-94
Д 38

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського національного аграрного університету (протокол № 13 від 01 липня 2016 р.)

Л. Г. Мельник, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету

Л. І. Михайлова, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Менеджменту ЗЕД та євроінтеграції, Сумський національний аграрний університет

Автори:

Бричко А. М., Бутенко В. М., Дяченко О. В., Ільченко О. В., Коблянська І. І., Ковальова О. М., Мазій І. М., Маслак Н. Г., Медвідь В. Ю., Мішенін Є. В., Мішеніна Г. А., Мішеніна Н. В., Новікова О. С., Павленко А. О., Перхун Л. П., Пилипенко В. В., Пилипенко Н. М., Пізняк Т. І., Профатило О. Ю., Радько А. О., Самойленко Т. Г., Сапич В. І., Сапич Н. М., Славкова О. П., Строченко Н. І., Сухомлін Л. В., Сухоставець А. І., Шумкова В. І., Ярова І. Є.

Д 38 Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств : монографія. Вип. 3 / за наук. ред. Строченко Н.І., Пилипенка В.В., Ковальної О.М. – Суми, "Сумський національний аграрний університет", 2016, 311 с.

ISBN 978-617-593-045-8

Монографія присвячена питанням соціо-еколого-економічного розвитку підприємств в регіонально-галузевому вимірі. У праці поглиблено сутнісно-змістовну основу детермінант та запропоновано механізми, що істотно впливають на економічні, фінансові, екологічні та соціальні параметри розвитку підприємств різної галузої та регіональної приналежності. Це, зокрема, стосується механізмів ефективного аграрного господарювання та, зокрема, ефективного землекористування, організаційно-економічних механізмів соціального розвитку сільських територій, створення дієвих економічних механізмів ринкового господарювання на інноваційній основі, запропоновані заходи прискорення економічного розвитку регіонів.

Монографія буде корисна широкому колу читачів – науковцям, фахівцям, викладачам, аспірантам, студентам.

ББК 65.9(4Укр)290-94

ISBN 978-617-593-045-8

© Колектив авторів, 2016
© "Сумський національний аграрний університет", 2016

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	5
Розділ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ	8
1.1. Теоретико-методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств <i>(Пилипенко В.В., Пилипенко Н.М.)</i>	8
1.2. Застосування збалансованої системи показників аграрними підприємствами України <i>(Маслак Н.Г., Мазій І.М.)</i>	47
1.3. Проектний менеджмент у сільськогосподарських підприємствах <i>(Новікова О.С.)</i>	60
1.4. Система страхування якості земельних ресурсів як елемент системи страхової безпеки сільськогосподарських підприємств Сумської області <i>(Шумкова В.І.)</i>	69
Розділ 2. СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	81
2.1. Сільськогосподарське землекористування в умовах реформування відносин власності на землю <i>(Сатич В.І., Сатич Н.М.)</i>	81
2.2. Еколого-економічна та соціальна відповідальність в управлінні сільськогосподарським землекористуванням <i>(Мишенін Є.В., Ярова І.Є.)</i>	99
2.3. Економіко-правові положення оцінки земельного капіталу підприємств <i>(Сухомлін Л.В.)</i>	109
2.4. Використання ресурсозберігаючих технологій в рослинництві як напрям підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва <i>(Ільченко О. В., Радько А. О.)</i>	123
2.5. Принципи державного регулювання сільськогосподарського виробництва на засадах екологізації економіки <i>(Павленко А.О.)</i>	144
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	150

СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Соціально-демографічні чинники аграрної політики (Славкова О.П., Сухоставець А.І.) 150

3.2. Соціальний аспект управління сталим розвитком сільських територій (Самойленко Т.Г.) 165

3.3. Роль та оцінка вибору стратегії розвитку аграрних (фермерських) господарств у впровадженні концепції сталого розвитку сільських територій (Дяченко О.В.) 175

3.4. Вдосконалення системи оподаткування в сільському господарстві в контексті соціально-економічного розвитку (Пилипенко Н.М., Профатило О.Ю.) 200

Розділ 4. РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО – ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 227

4.1. Сутність Національної інноваційної системи та її особливості й перспективи в Україні (Ковальова О.М.) 227

4.2. Інноваційний розвиток організаційно-економічних форм природогосподарського підприємництва (Ярова І.Є., Мішеніна Н.В., Мішеніна Г.А.) 246

4.3. Біоекономіка як інноваційний шлях розвитку України (Бутенко В.М.) 253

Розділ 5. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 263

5.1. Домінанти сучасного розвитку регіону (Медвідь В.Ю.) 263

5.2. Вплив податкової реформи в Україні на формування конкурентоспроможності регіонів (Перхун Л.П., Пізняк Т.І.) 278

5.3. Кластеризація як один із шляхів удосконалення економічних засад адаптації сільськогосподарських підприємств (Строченко Н.І., Бричко А.М.) 284

5.4. Регіональна логістика у контексті сталого розвитку регіонів: сутність та механізми реалізації (Коблянська І. І.) 295

Висновки 305

ВСТУП

Наслідком здійснюваних в перманентному режимі, останні чверть століття, економічних та політичних трансформацій і реформ стало зменшення популяції населення. Причому, даний процес не вдається можливим переломить, не дивлячись на серйозні спроби, які здійснюються на державному рівні. Саме тому на сучасному етапі зростає значення системної організації відтворення ресурсів, із взаємодії яких безпосередньо впливає необхідність розуміння розвитку підприємств з урахуванням не лише економічних, а й соціально-екологічних аспектів як у галузевому, так і у регіональному вимірі.

Вступ України до СОТ, підписання та імплементація Угоди про Асоціацію з ЄС значно посилили конкуренцію на українських ринках, але й відкрили нові можливості для проникнення на нові ринки для українських підприємств.

Особливо важливим є реформування аграрного сектора економіки. Тенденції останніх років, які засвідчили зростання ефективності виробництва з одночасною потужною концентрацією ресурсів в рамках агрохолдингів і занепад соціальної сфери села, що приводить до катастрофічного зменшення сільського населення, вимагають пошуку збалансованих шляхів розвитку не лише аграрних підприємств, а й сільських територій в комплексі.

Прискорення науково-технічного прогресу вимагає в умовах жорсткої конкуренції від підприємств розвиватися на засадах перманентної інноваційної активності.

Всі ці окреслені проблеми вимагають комплексного вирішення на принципах системного підходу. Дослідження, яке проводилося науковцями кафедри, аспірантами і докторантами, якраз і присвячені актуальним питанням соціо-еколого-економічного розвитку в галузевому та регіональному вимірах в контексті оптимізації прийняття рішень в умовах реформування економіки України.

Колективна монографія складається із п'яти розділів. У першому розділі розкрито соціально-економічні передумови ефективного аграрного господарювання.

Автори у другому розділі проаналізували соціо-еколого-економічні проблеми ефективного землекористування. Відмітили

необхідність розроблення механізмів соціально-екологічної відповідальності у сфері сільськогосподарського землекористування, що має стати одним з напрямів державного регулювання сільськогосподарського виробництва.

В розділі «Організаційно-економічні механізми соціального розвитку сільських територій» відмічено, що при розробці стратегій розвитку сільських територій обов'язково слід враховувати соціальний фактор, що дасть можливість зберегти сільські поселення як один з феноменів української культури.

Четвертий розділ присвячений проблемам інноваційно – інвестиційної діяльності в Україні. Авторами проаналізовано стан інноваційної діяльності в Україні та намічені перспективи розвитку економіки на інноваційних засадах.

Останній розділ присвячений дослідженню регіональних аспектів економічного розвитку. Визначені домінанти сучасного розвитку регіону та намічені шляхи підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Монографія підготовлена відповідно до напрямів науково-дослідної теми Сумського національного аграрного університету (СНАУ) «Механізми регулювання соціо-еколого-економічного розвитку підприємств у регіонально-галузевому вимірі» (№ держ. реєстр. U 0114U001562, 2012–2016 рр.), яка виконувалася на кафедрі економіки.

У написанні монографії взяли участь науковці СНАУ, Сумського державного університету (СумДУ), Сумського філіалу Харківського національного університету внутрішніх справ (СФХНУВС), Національної академії статистики, обліку та аудиту, Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

Авторами окремих підрозділів монографії є:

Мішенін Є.В., д-р. екон. наук, проф., СумДУ;

Славкова О.П., д-р екон. наук, проф., СНАУ;

Медвідь В.Ю., д-р екон. наук, доцент, СНАУ;

Строченко Н.І., канд. екон. наук, проф., СНАУ;

Бутенко В.М. канд. екон. наук, доцент, СФХНУВС;

Ковальова О.М., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Маслак Н.Г., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Мішеніна Н.В., канд. екон. наук, доцент, СумДУ;

Перхун Л.П., канд. екон. наук, доцент, Національна академія статистики, обліку та аудиту, м.Київ;

ВСТУП

Пилипенко В.В., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Пилипенко Н.М., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Пізняк Т.І., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Сатич В.І., канд. екон. наук, доцент, СФ ХНУВС;

Сатич Н.М., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Сухомлін Л.В., канд. екон. наук, доцент, докторант
Харківського національного аграрного університету ім. В.В.
Докучаєва;

Сухоставець А.І., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Ярова І.Є., канд. екон. наук, доцент, СНАУ;

Бричко А.М., канд. екон. наук СНАУ;

Дяченко О.В., канд. екон. наук СНАУ;

Коблянська І. І., канд. екон. наук СНАУ;

Мішеніна Г.А., канд. екон. наук СумДУ;

Ільченко О. В., ст. викладач, СНАУ;

Мазій І.М., ст. викладач, СНАУ;

Новікова О.С., ст. викладач, СНАУ;

Павленко А.О., аспірант, СНАУ;

Радько А. О., аспірант, СНАУ;

Шумкова В.І., аспірант, СНАУ;

Самойленко Т.Г., асистент, СНАУ;

Профатило О.Ю., магістрант, СНАУ;

Автори сподіваються, що результати їх досліджень теорії та практики економічного, соціального й екологічного розвитку підприємств та регіонів будуть сприяти вирішенню стратегічних завдань модернізації економіки України. Хоча зрозуміло, що надзвичайна складність, об'ємність та дискусійність більшості детермінант та механізмів соціально-економічного розвитку підприємств в умовах нестабільної глобальної та національної економіки потребують подальших досліджень.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Теоретико-методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств*

Необхідною передумовою ефективного функціонування національної економіки і окремих підприємств є проблема підвищення конкурентоспроможності. Оцінка та аналіз конкурентоспроможності виступає найважливішою основою досягнення стратегічних цілей усіх суб'єктів ринкового середовища. Конкурентоспроможність підприємства характеризує можливість та ефективність адаптації підприємства до умов конкурентного середовища. Ключове положення в економіці України займають аграрні підприємства. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств нині сягає свого апогею через підписання Україною угоди з Євросоюзом про зону вільної торгівлі й мінімізацію тарифного захисту внутрішнього національного ринку, що спричинить збільшення конкурентного тиску на аграрних виробників сільськогосподарської продукції. Конкурентоспроможність вітчизняних аграрних товаровиробників на світовому ринку знаходиться на порівняно невисокому рівні через недостатню матеріально-технічну забезпеченість, невисоку кваліфікацію трудових ресурсів, використання застарілих витратних технологій, нерегульованість кредитного механізму, що в відкритості економіки може підірвати продовольчу й економічну безпеку держави. Тому оцінка конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору економіки є нині одним із найважливіших народногосподарських завдань.

Дослідження провідних вчених, досвід їх розробок щодо розвитку теорії формування конкурентоспроможності підприємства подані в багатьох наукових працях. В економічній літературі проблему конкурентоспроможності досліджено в працях зарубіжних вчених: Ламбена Ж.-Ж., Маршалла А., Портера М.,

* Автори: Пилипенко В.В., Пилипенко Н.М.

Самуельсона П., Сміта А. Цій проблемі також присвячена значна кількість наукових досліджень та публікацій російських та українських вчених, зокрема: М. Гельвановського, Я. Жаліла, С. Кваші, Т. Осташко, Р. Фатхутдінова, Г.Л. Азоева, А.Е. Воронкова, Ю. Б. Іванова, А.Ю. Юданова, О.Г. Янкового та ін. Питання підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств знайшли відображення в роботах В. Андрійчука, М.Я. Дем'яненка, В.М. М.П. Канінського, М. Ф. Кропивка, С.М. Кваші, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць та практичні досягнення, є частина питань, які залишаються об'єктом постійних дискусій. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства продемонстрував необхідність удосконалення критеріїв оцінки, з метою одержання об'єктивної інформації. Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду дає змогу зробити висновок, що теоретичні та практичні засади розробки методів оптимізації факторів формування конкурентоспроможності підприємства є недостатньо розроблені.

Метою даного дослідження є: на основі аналізу та узагальнення існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності підприємства розробити та запропонувати рекомендації щодо оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі з врахуванням якісних характеристик та невизначеності вхідних параметрів.

Розглядаючи проблему конкурентоспроможності будь-якого об'єкта, слід зазначити, що ця категорія має сенс лише в умовах конкуренції. Конкуренція є головною ознакою ринку. Вона є основним елементом ринкового механізму та формою взаємодії суб'єктів ринку за більш вигідніші умови на ринку. Конкуренція виконує роль регулятора у виробництві та сприяє підвищенню його ефективності. Необхідно відзначити, що питання теоретичної сутності конкуренції та форм її прояву найбільш детально висвітлені перш за все представниками класичної політекономії. Зокрема А. Смітом було теоретично обґрунтовано положення про конкуренцію як суперництво покупців і продавців за вигідніші умови покупки та продажу. [4]. А. Маршалл обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої конкуренції і розробив основи теорії монополістичної конкуренції, яку розглядав як окремий випадок необмеженої

конкуренції, закономірності ціноутворення якої залишаються домінуючими [23].

З початком ХХ століття сутність поглядів на конкуренцію змінюється, так як класичні теорії пояснювали її лише з точки зору цінових факторів. М.Портер, відомий спеціаліст в області дослідження конкуренції, розглядає конкуренцію як розширене суперництво. На його думку конкуренція є головним фактором, який визначає, стане компанія успішною чи зазнає поразки. Саме в ході конкуренції стає зрозуміло, наскільки реалізація вибраної стратегії підприємства сприяє його ефективності. Конкурентна стратегія має ґрунтуватися на всебічному розумінні структури галузі і процесу її зміни. У будь-якій галузі економіки – неважливо, діє вона тільки на внутрішньому ринку чи на зовнішньому також, – суть конкуренції виражається п'ятьма силами: загрозою появи нових конкурентів, загрозою появи товарів чи послуг-замінників, вплив покупців, вплив постачальників, суперництво існуючих фірм. Сукупний вплив цих чинників визначає потенціал граничного прибутку в галузі [36]. Саме ці основні чинники справляють визначальний вплив на ціни, які формуються підприємствами, припустимі витрати, які вони можуть нести, і на розміри капіталовкладень, отже – на прибутковість галузі [35].

В сучасних умовах конкуренція розглядається як економічне суперництво і боротьба між товаровиробниками за найвигодніші умови виробництва і збуту, за отримання найбільших прибутків, в процесі якого стихійно регулюються пропорції суспільного виробництва. Конкуренція є об'єктивним економічним законом розвинутого товарного виробництва, дія якого для товаровиробників є примусовою силою до підвищення продуктивності праці, прискорення НТП, впровадження нових форм організації виробництва та ін. [9].

По різному визначається вченими і сутність категорії «конкурентоспроможність». Конкурентоспроможність аналізується залежно від об'єкта, до якого вона застосовується. З певною долею умовності суб'єктів конкурентоспроможності поділяють на три групи: мікрорівень (відносяться види продукції, виробництва, підприємства); мезорівень (галузі та корпоративні об'єднання підприємств); макрорівень (економіка в цілому) [16]. Наведений поділ дає можливість детальніше охарактеризувати конкурентоспроможність та проаналізувати її фактори. Між цими

рівнями існує тісний взаємозв'язок, так як конкурентоспроможний товар робить конкурентоспроможним виробника, а конкурентоздатний виробник робить конкурентоспроможною відповідну галузь і країну в цілому. Зрозуміло, що конкурентоспроможність національної економіки значною мірою залежить від конкурентоспроможності кожного підприємства. Саме на підприємстві формується продуктивність використання суспільних ресурсів. А конкурентоспроможність сукупності підприємств визначає конкурентоспроможність відповідної галузі. Втрата галузями конкурентних позицій ставить під загрозу конкурентоздатність країни в цілому. В той же час неможливо розраховувати на високий рівень конкурентоспроможності підприємства чи галузі, якщо в країні не відрегульована макроекономічна політика, бо саме на макроекономічному рівні формуються основні умови функціонування всього господарського механізму. Зрозуміло, що характеристики та чинники конкурентоспроможності для кожного рівня мають свої особливості. Одним із перших, хто почав досліджувати конкурентоспроможність товару у поєднанні з конкурентоспроможністю підприємства був Ж.-Ж. Ламбен [19]. Він вказував на те, що конкурентна перевага є відносною і може оцінюватися у порівнянні з конкурентом, який займає кращу позицію на певному ринку.

Але не слід ототожнювати конкурентоспроможність тільки з категорією товару. Конкурентоспроможність характеризує перш за все силу підприємства та його можливість вигравати у конкурентній боротьбі. Тому конкурентоспроможність товару є результатом ефективної діяльності підприємства. За даними американських експертів 32% комерційних невдач товарів, які пропонуються ринку, відбувається через неправильну оцінку вимог ринку, 13% – через неправильну політику збуту, 14% – через високу ціну, 10% – через несвочасний початок продаж, 8% – через протидію конкурентів і 23% – через технічну недосконалість виробу. Дані експертів свідчать про те, що тільки 23% невдач припадає на продукцію безпосередньо, а 77% невдач залежить від діяльності підприємства. Тому можна сказати, що конкурентоспроможний товар може виробити лише конкурентоспроможне підприємство [14].

Конкурентоспроможним вважається підприємство, яке у порівнянні з іншими виробляє товари з меншими витратами і кращої якості. Отже, конкурентоспроможність підприємства не зводиться лише до підтримання конкурентоспроможності кожного товару, а полягає саме у спроможності підприємства швидко реагувати на зміну життєвого циклу товару. Конкурентоспроможність підприємства залежить не лише від конкурентоспроможності товару, а й від сукупності економічних методів діяльності підприємства, що впливають на результати конкурентної боротьби. Ступінь конкурентоспроможності підприємства визначається ступенем реалізації конкурентної стратегії, тобто зусиль та дій щодо забезпечення конкурентних переваг і захисту завойованих позицій. Для того, щоб зберегти та підтримувати конкурентоспроможність, підприємство повинно вміти протистояти негативному впливу екзогенних факторів. Конкурентоспроможне підприємство може виготовляти не лише конкурентоспроможну продукцію. Але якщо доля конкурентоспроможної продукції у загальному обсязі є значною, підприємство буде конкурентоспроможним. При цьому важливим є не лише виробництво, а і просування та збут товару [28,31].

Конкурентоспроможність на рівні підприємства пов'язують з факторами, які формують систему конкурентного середовища [8,38]. Ці фактори умовно можна поділити на фактори зовнішнього та внутрішнього середовища. На нашу думку, до зовнішніх факторів відносяться: державна політика стосовно підтримки підприємств, кон'юнктура ринку, тенденції розвитку науково-технічного прогресу в даній галузі, тип конкуренції на даному ринку (вплив конкурентів, покупців та постачальників), економічна та політична стабільність. Внутрішніми факторами є: потенціал підприємства, організація виробництва, маркетинг та політика збуту, технології виробництва, технічна досконалість та цінова привабливість товару [30]. Деякі автори, відзначаючи специфіку аграрного сектору, пропонують в доповнення до існуючої класифікації виділяти керовані та некеровані фактори конкурентоспроможності с.-г. підприємств [26].

За Портером конкурентоспроможність країни не має самостійного значення, так як на світовому ринку конкурують не країни, а підприємства, що представляють ці країни. Ріст рівня життя в країні прямо залежить від здатності компаній добиватися

продуктивного використання ресурсів. Але слід зазначити, що країна повинна бути конкурентоспроможною в різних галузях. Так як країни, які спеціалізуються на виробництві продукції лише деяких галузей є досить чутливими до екзогенних факторів. Причому політика уряду може як посилити конкурентні переваги країни, так і підірвати їх. Уряд може формувати та здійснювати вплив на інституційне середовище в якому працюють підприємства. Країни досягають конкурентних переваг не стільки завдяки факторам, які є в наявності сьогодні, скільки завдяки інституційним механізмам, які здатні безперервно підвищувати рівень цих факторів.

Конкурентоспроможність з часом змінюється, тому вона повинна відображати вміння суб'єкту не лише створювати, а й утримувати конкурентні переваги. В умовах мінливого ринкового середовища оцінка конкурентоспроможності не може обмежуватися лише поточним та досягнутим рівнем, а повинна розглядатися в динаміці [42]. Потенційна конкурентоспроможність визначається можливостями підприємства щодо підвищення ефективності виробництва та зміцнення становища на ринку. Динамічна конкурентоспроможність відображає тенденцію її розвитку та характеризує рівень інтенсивності прискорення або уповільнення темпів динаміки, забезпечує реалізацію потенційної конкурентоспроможності. Отже, систему конкурентоспроможності підприємства формують досягнута поточна, потенційна та динамічна конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність – це здатність підприємства утримувати стійку позицію на ринку та забезпечувати довготермінову ефективну діяльність завдяки сукупності економічних методів діяльності та виробництву товарів, які за своїми властивостями відповідають вимогам споживача і є більш привабливими ніж товари конкурента.

В конкурентоспроможності виражаються економічні, науково-технічні, організаційно-управлінські, технологічні, маркетингові можливості як окремого підприємства, так і економіки в цілому. Ми вважаємо, що головним рівнем забезпечення конкурентоспроможності є підприємство, так як товар є пасивним об'єктом і виступає інструментом забезпечення конкурентоспроможності підприємства, а конкурентоспроможність галузей та національної економіки не має самостійного значення,

так як конкурують не галузі і економіки, а окремі підприємства. Самі ж поняття конкурентоспроможності галузі та країни мають важливе значення для узагальненої оцінки ефективності роботи галузей і секторів національного господарства у порівнянні з іншими країнами [30].

Успішність управлінських рішень щодо забезпечення траєкторії конкурентоспроможного розвитку напряму залежить від якості визначення рівня конкурентоспроможності.

Здійснення періодичної оцінки дозволить тримати під контролем зміни і оперативно реагувати на них. Оцінка конкурентоспроможності являє собою процес накопичення, трансформації та інтерпретації інформації з метою виявлення проблем та можливостей і їх врахування при розробці напрямків розвитку підприємства. Метою оцінки конкурентоспроможності є надання достовірної інформації для обґрунтування управлінських рішень, визначення стратегічних орієнтирів подальшого розвитку підприємства. Існують різні підходи щодо оцінки конкурентоспроможності підприємств [5,10,21,45]. Сучасні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства є достатньо різноманітними. На рівні окремих підприємств більш прийнятними є методи, які дають змогу отримати чисельно визначений показник на основі використання даних статистичної звітності. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємств поділяють на окремі групи за певними ознаками, як правило за формою подання результатів дослідження. Відповідно до цього виділяють графічні, матричні, розрахункові та комбіновані методи. Графічні методи ґрунтуються на побудові «багатокутника конкурентоспроможності» або Радіальної діаграми конкурентоспроможності і його переваги у простоті та наочності подання результатів, але цей метод не дає можливості зробити узагальнені висновки щодо конкурентоспроможності підприємства та дослідити розвиток процесів в динаміці. Дещо вищу репрезентативність оцінки процесів конкуренції в динаміці дають матричні методи, але недоліком є неможливість дослідження причин існуючого положення. Розрахункові методи можуть бути як специфічними, що дають змогу оцінити конкурентоспроможність за окремими напрямками діяльності підприємства, так і комплексними. Комплексні методи ґрунтуються на комплексному підході і дають можливість оцінити всі напрямки діяльності підприємства [45].

Таким чином, основними підходами при оцінці конкурентоспроможності підприємства повинні стати: комплексний підхід, об'єктивність, адаптованість, збалансованість та динамічність. Важливим інструментом є системний аналіз, що включає в себе різноманітні методичні прийоми, серед яких значне місце займають експертні методи та економіко-математичні моделі.

Основна проблема визначення рівня конкурентоспроможності підприємства полягає в обґрунтованому виборі найбільш суттєвих оціночних критеріїв, які дозволять прийняти правильне рішення. На сьогодні науковцями пропонуються різноманітні підходи в системі оцінки конкурентоспроможності підприємств. Вони, зрозуміло, мають як свої позитивні сторони, так і певні можливості до вдосконалення. Проте, в загальному випадку, дослідження існуючих методів оцінки свідчить про доцільність відпрацювання єдиного комплексного підходу до здійснення процесу оцінювання. Такий підхід має бути системним та ієрархічним. Зважаючи на це, основною метою є необхідність формування комплексу системних оцінок, що сприяє в певному обсязі розв'язанню проблем оцінки конкурентоспроможності.

При проведенні дослідження нами був використаний комплексний підхід, що дало можливість врахувати більш широкий спектр напрямів діяльності підприємства.

При виборі метода оцінки конкурентоспроможності підприємства ми виходили з того, що сільськогосподарські підприємства конкурують в галузі, яка за своїми ознаками є найбільш наближеною до абсолютної конкуренції, так як кожен виробник є виробником однорідної продукції і приймає ринкові ціни як задані. На сільськогосподарські підприємства діють однакові фактори зовнішнього середовища, тому конкурентоспроможність цих підприємств залежить від внутрішніх факторів: потенціалу підприємства та ефективного його використання [32]. Для сільськогосподарського підприємства конкурентоспроможність товару не є важливим критерієм для оцінки конкурентоспроможності підприємства в цілому, також через особливості галузі незначний вплив чинять: частка ринку і критерії просування товару. І взагалі виробник не може тривалий час бути конкурентоспроможним лише завдяки конкурентоспроможності свого товару. Тому ми вважаємо, що використання методів, які ґрунтуються на оцінці

конкурентоспроможності продукції не дасть змоги зробити цілісних висновків щодо роботи підприємства. Ми вважаємо, що використання окремих показників для оцінки конкурентоспроможності є не зовсім достовірним і характеризує підприємство лише односторонньо. Необхідна комплексна оцінка рівня конкурентоспроможності підприємства в цілому, а не окремого товару.

Сільськогосподарське підприємство є виробником однорідної продукції і займає малу питому частку на ринку, а вистояти йому в конкурентній боротьбі дасть можливість лише його ефективна діяльність. Здійснимо оцінку конкурентоспроможності на основі методу заснованого на теорії ефективної конкуренції [21,43], але дещо удосконалений. Оцінку конкурентоспроможності підприємства на основі системи показників, що відображають ефективність використання ресурсів, можна віднести до підходу, що ґрунтується на теорії ефективної конкуренції. Його основою економісти вважають твердження М.Портера, що конкурентоспроможність відображає продуктивність використання ресурсів [39,40].

Перш ніж приступити до оцінки конкурентоспроможності необхідно визначити ключові фактори успіху галузі, а потім по відібраних показниках провести оцінку. Для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з переліку показників фінансово-економічної діяльності були взяті самі значимі, які характеризують конкурентоспроможність підприємства. В основі методу лежить оцінка чотирьох групових показників – критеріїв конкурентоспроможності.

До першої групи входять показники, що характеризують ефективність управління виробничим процесом: економічність виробничих витрат, раціональність експлуатації основних фондів, досконалість технології виготовлення товару, організацію праці на виробництві.

У другу групу об'єднані показники, що відображають ефективність управління оборотними коштами: незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, здатність підприємства розплачуватися за своїми боргами, можливість стабільного розвитку підприємства в майбутньому.

У третю групу включені показники, що дають змогу отримати уявлення про ефективність управління збутом і просуванням товару

на ринку засобами реклами і стимулювання, а в четверту групу - показники ефективності використання праці (плінність кадрів, фондоозброєність, рівень оплати праці у порівнянні із середньогалузевими показниками).

У зв'язку з тим, що кожний з цих показників має різний ступінь важливості для розрахунку коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства (Ккп), експертним шляхом були розроблені коефіцієнти вагомості критеріїв.

Розрахунок критеріїв і коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства проводиться за формулою середньозваженої арифметичної.

Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності (Ккп) визначаємо за формулою:

$$\text{Ккп} = 0,3\text{Вп} + 0,3\text{Фп} + 0,2\text{Ез} + 0,2\text{Ек}, \quad (1.1)$$

де Вп – значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства;

Фп – значення критерію фінансового стану підприємства;

Ез – значення критерію ефективності організації збуту і просування товару на ринку;

Ек – значення критерію ефективності використання кадрів на підприємстві;

0,3; 0,3; 0,2; 0,2 – коефіцієнти вагомості критеріїв.

Критерій ефективності виробничої діяльності (Вп) розраховуємо за формулою:

$$\text{Вп} = \text{Рвир} + \text{Фвід} + \text{Ппр}, \quad (1.2)$$

де Рвир – відносний показник рентабельності виробництва;

Фвід – відносний показник фондівіддачі;

Ппр – відносний показник продуктивності праці.

Критерій фінансового потенціалу діяльності підприємства (Фп) розраховується за формулою:

$$\text{Фп} = \text{Кевкк} + \text{Кпл} + \text{Кл}, \quad (1.3)$$

де Кевкк – відносний показник ефективності використання власних коштів;

Кпл – відносний показник платоспроможності підприємства;

Кл – відносний показник ліквідності підприємства.

Критерій ефективності організації збуту і просування товару діяльності підприємства (Ез) розраховується за формулою:

$$\text{Ез} = \text{Рп} + \text{Коб.з.} + \text{Керз}, \quad (1.4)$$

де R_p – відносний показник рентабельності продажів;

Коб.з. – відносний показник оборотності запасів;

Керз – відносний показник ефективності реклами та засобів стимулювання збуту.

Критерій ефективності використання кадрів на підприємстві (Ек) розраховується за формулою:

$$E_k = K_{pk} + \Phi_{озбр} + K_{зп}, \quad (1.5)$$

де K_{pk} – відносний показник коефіцієнта плинності кадрів;

$\Phi_{озбр}$ – відносний показник фондоозброєності

$K_{зп}$ – відносний показник співвідношення середньої зарплати підприємства до середньогалузевої.

Розрахунок коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства передбачає три послідовні етапи:

1. Розрахунок одиничних показників конкурентоспроможності підприємства і переведення показників у відносні величини (бали).

Для переведення показників у відносні величини проводимо їх порівняння з середньогалузевими показниками.

2. Розрахунок критеріїв конкурентоспроможності підприємства за наданими вище формулами.
3. Розрахунок коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства.

Така оцінка конкурентоспроможності охоплює всі найважливіші оцінки господарської діяльності підприємства, виключає дублювання окремих показників, сприяє швидкому та ефективному одержанню даних про фактичний стан підприємства на галузевому ринку. Розглянутий метод має явні переваги. Він є зручним для використання при дослідженні конкурентоспроможності виробничого підприємства, охоплює основні напрями його діяльності. Разом із тим, в основу методу закладена експертна оцінка показників вагомості кожного коефіцієнта.

Одним із найважливіших чинників, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність виробничих структур, у тому числі й високотоварних сільськогосподарських підприємств є наявність відповідних виробничих ресурсів (ресурсний потенціал). Для оцінки забезпеченості ресурсами та ефективності їх використання візьмемо такі показники: фондозабезпеченість; фондоозброєність; фондовіддача.

Основні засоби сільськогосподарських підприємств поділяють на три групи: виробничі основні фонди сільськогосподарського призначення (включаючи худобу); виробничі основні фонди несільськогосподарського призначення; невиробничі основні фонди. Завданням аналізу основних виробничих фондів є вивчення їх структури і стану; визначення забезпеченості ними господарства; обчислення показників використання основних виробничих фондів по господарству в цілому.

Нами запропоновано оцінювати за такими групами показників: виробнича (фондовіддача, рівень рентабельності виробництва товарів та (або) послуг, продуктивність праці); фінансова (коефіцієнт фінансової автономії, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності оборотних коштів); маркетингова (рентабельність продажів, коефіцієнт оборотності виробничих запасів, співвідношення витрат на маркетингові дослідження до загального обсягу реалізованої продукції (коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту)); соціальна (співвідношення середньої заробітної плати підприємства до середньогалузевої, коефіцієнт стабільності персоналу) (табл. 1.1.1).

Даний методичний підхід було апробовано на прикладі Державного підприємства «Дослідне господарство Інституту Північного Сходу НААН України». Ми провели аналіз за останні 5 років і отримали наступні результати, які наведено в таблиці 1.1.2.

Розрахувавши основні показники для визначення конкурентоспроможності, тепер можна перевести їх у бали. Для цього найкращий показник (K_{max}) ми прирівнюємо до 10 балів. Всі інші показники переводяться у бали за формулою:

$$B_i = \bullet 10 \quad (1.6)$$

Результати розрахунків наведено в таблиці 1.1.3.

Таблиця 1.1.1. Критерії оцінки конкурентоспроможності підприємства.

1. Ефективність виробничої діяльності підприємства	
Критерії та показники	Роль показника в оцінці
1.1. Фондовіддача	Характеризує ефективність використання основних виробничих фондів.
1.2. Рентабельність виробництва, %	Характеризує ступінь прибутковості виробництва товарів або послуг.
1.3. Продуктивність праці, грн./чол.	Відображає ефективність організації виробництва та використання робочої сили.
2. Фінансове становище підприємства	
2.1. Коефіцієнт ефективності використання власних коштів	Показує, скільки прибутку дає 1 грн. власних коштів
2.2. Коефіцієнт платоспроможності	Відображає здатність підприємства виконувати свої фінансові зобов'язання і вимірює вірогідність банкрутства.
2.3. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Відбиває якісний склад засобів, що є джерелами покриття поточних зобов'язань.
3. Ефективність організації збуту і просування товарів або послуг	
3.1. Рентабельність продажів, %	Характеризує ступінь прибутковості роботи підприємства на ринку, правильність встановлення ціни на товари або послуги.
3.2. Коефіцієнт оборотності запасів	Характеризує ділову активність підприємства, ефективність роботи служби збуту.
3.3. Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту	Характеризує економічну ефективність реклами та засобів стимулювання збуту.
4. Ефективність використання кадрів на підприємстві	

4.1. Коефіцієнт плинності кадрів	Характеризує рівень стабільності персоналу.
4.2. Фондоозброєність, тис. грн./чол.	Характеризує рівень умов та характер праці
4.3. Співвідношення середньої зарплати підприємства до середньогалузевої	Характеризує рівень оплати праці та задоволення працівниками умовами оплати праці на підприємстві

Таблиця 1.1.2. Основні показники окремих сфер діяльності підприємства, що впливають на динаміку його конкурентоспроможності.

Показники	Роки					K _{max}
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Ефективність виробничої діяльності підприємства						
Фондовіддача	0,27	0,29	0,58	0,58	0,61	0,61
Рентабельність виробництва, %	15,3	16,6	9,8	9,9	15,8	16,6
Продуктивність праці, грн./чол.	43,1	45,7	92,5	98,4	106,5	106,5
2. Фінансове становище підприємства						
Коефіцієнт ефективності використання власних коштів	0,005	0,006	0,011	0,014	0,017	0,017
Коефіцієнт автономії (платоспроможності)	0,83	0,79	0,77	0,76	0,73	0,83
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,09	0,10	0,11	0,06	0,08	0,11
3. Ефективність організації збуту і просування товарів або послуг						
Рентабельність продажів, %	24,5	28,5	14,8	16,2	22,2	28,5
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів	7,90	11,12	18,08	21,28	29,26	29,26
Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту	5,04	6,93	-9,46	1,21	12,54	12,54

4. Соціальний стан на підприємстві						
Коефіцієнт плинності кадрів	0,09	0,14	0,11	0,13	0,06	0,06
Фондоозброєність, тис. грн./чол	162,4	160,1	160,3	160,8	150,8	162,4
Співвідношення середньої зарплати підприємства до середньогалузевої	0,98	0,81	0,80	0,83	0,90	0,98

Тепер ми можемо розрахувати інтегральний показник конкурентоспроможності в динаміці. Для цього визначені бали ми множимо на коефіцієнти вагомості і знаходимо підсумкову величину (таблиця 1.1.4.).

Як видно з даних таблиці 1.1.4, конкурентоспроможність підприємства має тенденцію до підвищення, про що свідчить зростання інтегрального показника конкурентоспроможності з 20,0 в 2010 році до 26,8 у 2014 році.

Цей метод дає можливість виявити сильні та слабкі сторони підприємства та дає можливість швидко й об'єктивно отримати картину місця підприємства на галузевому ринку та виключає дублювання окремих показників. Недоліками цього методу є складність у зборі інформації та трудомісткості розрахунків.

Таблиця 1.1.3. Бальна оцінка **основних показників діяльності підприємства, що впливають на динаміку його конкурентоспроможності**

Показники	Біj					Б _{max}
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Ефективність виробничої діяльності підприємства						
Фондовіддача	4,4	4,8	9,5	9,5	10,0	10
Рентабельність виробництва, %	9,2	10,0	5,9	6,0	9,5	10
Продуктивність праці, грн./чол.	4,0	4,3	8,7	9,2	10,0	10
2. Фінансове становище підприємства						
Коефіцієнт ефективності використання власних коштів	2,9	3,5	6,5	8,2	10,0	10
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	10,0	9,5	9,3	9,2	8,8	10
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	8,2	9,1	10,0	5,5	7,3	10
3. Ефективність організації збуту і просування товарів або послуг						
Рентабельність продажів, %	8,6	10,0	5,2	5,7	7,8	10
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів	2,7	3,8	6,2	7,3	10,0	10
Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту	4,0	5,5	0*	1,0	10,0	10
4. Соціальний стан на підприємстві						
Коефіцієнт	6,4	10,0	7,9	9,3	4,3	10

плинності кадрів						
Фондоозброєність, тис. грн./чол.	10,0	9,9	9,9	9,9	9,3	10
<i>Співвідношення середньої зарплати підприємства до середньогалузевої</i>	10,0	8,3	8,2	8,5	9,2	10

* оскільки показник є від'ємним, то кількість балів дорівнює нулю.

Отримані великі масиви значень показників фактично не дають змогу зробити остаточний висновок. Достатня ускладненість розрахунків через наявність значної кількості коефіцієнтів у групах, що не дуже підходить у випадках термінової необхідності розрахунку приблизних значень. Ключовим обмеженням методу теорії ефективної конкуренції є проблема врахування якісних характеристик, ігнорування яких не дає можливості проявитися всім ознакам такої складної категорії, як конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність підприємства є складним економічним явищем, для якого характерним є наявність значних латентних ознак, які неможливо виміряти в метричній шкалі [52]. Тому для оцінки латентних показників різного характеру можуть бути використані економіко-математичні, статистичні та соціологічні методи наукових досліджень. Останнім часом зростає інтерес до використання методів багатовимірного порівняльного аналізу, які дають можливість врахування не тільки абсолютних значень показників, а також і їх близькості до найкращого значення (еталону) [33,37,52].

Таблиця 1.1.4. Динаміка інтегрального показника конкурентоспроможності

Показники	Біj					Кj*
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Ефективність виробничої діяльності підприємства						
Фондовіддача	1,3	1,4	2,9	2,9	3,0	0,3
Рентабельність виробництва, %	2,8	3,0	1,8	1,8	2,9	0,3
Продуктивність праці, грн./чол.	1,2	1,3	2,6	2,8	3,0	0,3
Разом	5,3	5,7	7,3	7,4	8,9	0,3
2. Фінансове становище підприємства						
Коефіцієнт ефективності використання власних коштів	0,9	1,1	1,9	2,5	3,0	0,3
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	3,0	2,9	2,8	2,7	2,6	0,3
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	2,5	2,7	3,0	1,6	2,2	0,3
Разом	6,3	6,6	7,7	6,9	7,8	0,3
3. Ефективність організації збуту і просування товарів або послуг						
Рентабельність продажів, %	1,7	2,0	1,0	1,1	1,6	0,2
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів	0,5	0,8	1,2	1,5	2,0	0,2
Коефіцієнт ефективності реклами та засобів	0,8	1,1	0	0,2	2,0	0,2

стимулювання збуту						
Разом	3,1	3,9	2,2	2,8	5,6	,2 ⁰
4. Соціальний стан на підприємстві						
Коефіцієнт плинності кадрів	1,3	2,0	1,6	1,9	0,9	0,2
Фондоозброєність, тис. грн./чол.	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	0,2
Співвідношення середньої зарплати підприємства до середньогалузевої	2,0	1,7	1,6	1,7	1,8	0,2
Разом	5,3	5,6	5,2	5,5	4,6	0,2
Інтегральний показник конкурентоспроможн ості	20,0	21,8	22,4	22,6	26,8	

* **Кі** – коефіцієнти вагомості

Слід відзначити, що оцінка конкурентоспроможності підприємства являє собою характеристику, яка вміщує узагальнюючі висновки про результати діяльності підприємства. Вона відображає якісні та кількісні характеристики даного виробничого об'єкта за певний період. Так як конкурентоспроможність є всеохоплюючою категорією від якої залежить майбутній розвиток підприємства, доведено, що вона є визначальним чинником формування інвестиційної привабливості підприємства [32]. В зв'язку з цим стає можливим застосування матричного узагальнення, яке було запропоновано для оцінки інвестиційної привабливості і має на меті здійснити інтеграцію різноманітних економічних показників (кількісних та якісних) [51].

Дані щодо ознак конкурентоспроможності можна представити у вигляді складання підсумкової матриці $E(n \times m)$ (формула 1.7).

$$E = \begin{bmatrix} e_{11} & e_{12} & e_{13} \\ e_{21} & e_{22} & e_{23} \\ e_{31} & e_{32} & e_{33} \\ e_{41} & e_{42} & e_{43} \end{bmatrix} \quad (1.7)$$

Для такого складного об'єкту як конкурентоспроможність ознаками будуть показники, що характеризують різні властивості об'єкта і, як наслідок, мають різний зміст, одиниці виміру, розміри кількісних показників. При цьому елементи першого рядка (e_{11}) визначаються за допомогою показників ліквідності (x_{11} , x_{12} , x_{13}), зокрема: x_{11} – коефіцієнт абсолютної ліквідності, x_{12} – коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності, x_{13} – коефіцієнт поточної ліквідності. Елементи другого рядка матриці, визначаються за допомогою коефіцієнтів стійкості фінансового стану підприємства (x_{21} , x_{22} , x_{23}): x_{21} – коефіцієнт автономії, x_{22} – коефіцієнт маневреності (мобільності) активів, x_{23} – коефіцієнт заборгованості. Третій рядок матриці представлений показниками оборотності активів підприємства: x_{31} – коефіцієнта оборотності активів, x_{32} – коефіцієнта оборотності виробничих запасів та x_{33} , який характеризує оборотність власного капіталу. Елементи четвертого рядка матриці E характеризуються за допомогою показників прибутковості (x_{41} , x_{42} , x_{43}), зокрема: x_{41} – коефіцієнт прибутковості всіх використовуваних активів, x_{42} – коефіцієнт рентабельності власного капіталу, x_{43} – коефіцієнт прибутковості реалізації продукції.

При відповідності рекомендованим значенням, елементи матриці E будуть дорівнювати одиниці, у протилежному випадку – дорівнюватимуть нулю. Відповідно до цього, конкурентоспроможним вважається підприємство коли сума елементів усіх чотирьох рядків матриці E повинна дорівнювати 12 або 9. Розрахунок необхідних показників наведено в таблиці 1.5.

Таким чином матриця E буде мати наступний вигляд:

$$E = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{bmatrix} = 10$$

28

1 1 1

Для формування узагальненого кількісного показника, обчислено суму всіх елементів матриці (1.8). Таку суму позначено K_n – показник кількісних характеристик конкурентоспроможності підприємств. Отже величина E дорівнює 10.

Беручи до уваги усі можливі варіанти і те, що обов'язковою умовою є наявність у матриці (1) хоча б 12 або 9 одиниць, отримано таблицю 1.6, яка дає можливість оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства.

Таблиця 1.1.5. Значення часткових кількісних показників конкурентоспроможності підприємства

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	норматив
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (x_{11})	0,09	0,10	0,11	0,06	0,08	0,2
Коефіцієнт швидкої ліквідності (x_{12})	0,85	0,77	0,36	0,23	0,38	0,7-0,8
Коефіцієнт поточної ліквідності (x_{13})	7,43	6,60	6,33	4,81	5,14	1,5-2,5
коефіцієнт автономії (x_{21})	0,83	0,79	0,77	0,76	0,73	>0,5
коефіцієнт маневреності (x_{22})	0,47	0,52	0,48	0,50	0,56	0,5
коефіцієнт заборгованості (x_{23})	23,82	18,94	19,83	14,31	13,81	1
коефіцієнт оборотності активів (x_{31})	0,48	0,57	0,53	0,50	0,61	збільшення
коефіцієнт оборотності виробничих запасів (x_{32})	7,90	11,12	18,08	21,28	29,26	збільшення
коефіцієнт оборотності власного капіталу (x_{33})	0,57	0,72	0,69	0,66	0,84	збільшення
коефіцієнт прибутковості всіх активів (x_{41})	0,004	0,005	0,008	0,011	0,013	>0, збільшення
коефіцієнт рентабельності власного капіталу (x_{42})	0,005	0,006	0,011	0,014	0,017	>0, збільшення
коефіцієнт прибутковості реалізації продукції (x_{43})	24,5	28,5	14,8	16,2	22,2	>0, збільшення

Таблиця 1.1.6. Визначення рівня

конкурентоспроможності підприємства

низький	середній	високий
Якщо $K_n \leq 3$, то $P_{11} = 0$	Якщо $3 < K_n \leq 6$, то $P_{12} = 0,5$	Якщо $9 \leq K_n \leq 12$, то $P_{13} = 1$

Враховуючи, що по підприємству $K_n = 10$, отже маємо високий рівень конкурентоспроможності. Отже, множина оцінювальних показників забезпечує формування таких складних параметрів, як фінансова стійкість, ліквідність та платоспроможність, ділова активність та рентабельність. У свою чергу ці оцінювальні показники обчислюються на основі початкових вхідних параметрів, що визначаються за допомогою відповідної звітності підприємства.

Оцінку якісних показників здійснювали експертним методом. На підприємстві шляхом експертної оцінки були визначені відповідні вагові коефіцієнти по якісних показниках, які представлено в таблиці 1.1.7.

Таблиця 1.1.7. Вагові коефіцієнти по якісних показниках по ДП ДГ ІСГ Північного Сходу НААН

Назва показника	Показник	Вагові коефіцієнти
1. Галузь діяльності підприємства	$f(x_5)$	$k_5 = 0,05$
2. Регіональне розташування	$f(x_6)$	$k_6 = 0,03$
3. Репутація підприємства	$f(x_7)$	$k_7 = 0,16$
4. Стан заборгованості підприємства по зарплаті	$f(x_8)$	$k_8 = 0,10$
5. Розрахунки підприємства з кредиторами	$f(x_9)$	$k_9 = 0,15$

6. Професійні якості керівництва	$f(x_{10})$	$k_{10} = 0,17$
7. Надійність підприємства в якості партнера по бізнесу	$f(x_{11})$	$k_{11} = 0,08$
Разом	$F(x_5, \dots, x_{11})$	0,74

Підприємство має високий рівень конкурентоспроможності 1,74 і є конкурентоспроможним на ринку.

Отже, методика оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі використання матричного узагальнення показників дає можливість врахувати як кількісні так і якісні сторони діяльності підприємства, в той же такий підхід не враховує величину відхилення фактичного показника від нормативного, так як діапазон значень економічних показників є значним. Використання матричного метода ускладнює прийняття управлінських рішень.

Враховуючи те, що конкурентоспроможність залежить як від кількісних так і від якісних властивостей, для оцінки конкурентоспроможності підприємства пропонується використовувати систему комплексного оцінювання, побудовану на кваліметричному підході, яка модифікується для кваліметричного аналізу конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. Кваліметрія - наукова галузь, в рамках якої вивчаються методологія і проблематика комплексного кількісного оцінювання якості об'єктів будь-якої природи. Термін «кваліметрія» був запропонований в СРСР в 1968 році [12]. Уважне вивчення методології бенчмаркінгу в порівнянні з методологією кваліметрії показує, що за допомогою останньої можна вирішувати ті ж самі завдання, що і в бенчмаркінгу [2].

Кваліметрична модель – це сукупність багаторівневого дерева властивостей, коефіцієнтів вагомості, абсолютних і відносних показників властивостей, а також способу обчислення інтегрального показника оцінюваного об'єкта [41]. Передумовою для використання нами теорії кваліметрії, як методу кількісного виміру конкурентоспроможності, є те, що конкурентоспроможність підприємства - це кількісно виражена якість сукупності властивостей об'єкта.

Конкурентоспроможність – комплексна проблема, яка знаходиться на перехресті двох наукових дисциплін: економічної

дисципліни – маркетингу, і технічної – кваліметрії. Для вирішення проблеми конкурентоспроможності можуть залучатися теоретичні й практичні методи вирішення економічних завдань, пов'язаних з проблемами якості та ефективності [48].

Алгоритм розробки моделі включає наступні етапи:

- побудова ієрархічної структурної схеми («дерева») властивостей;
- розрахунок коефіцієнтів вагомості властивостей;
- визначення значень абсолютних показників властивостей і приведення їх до єдиного масштабу виміру;
- згортка і обчислення інтегрального показника - коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства.

При виборі найбільш значущих чинників конкурентоспроможності підприємства довелося враховувати дві протилежні тенденції.

Перша тенденція пов'язана з прагненням включити максимально можливе число факторів конкурентоспроможності з їхнього нескінченного розмаїття. Інша тенденція полягає в тому, що кількість врахованих чинників доцільно зменшити, оскільки виникає взаємна кореляція (взаємозалежність), що знижує точність оцінки. У цьому зв'язку було проведено дослідження з метою вибору і оптимізації кількості факторів, що використовуються для оцінки.

Враховуючи оптимальне поєднання впливу на діяльність підприємства як чинників внутрішнього, так і зовнішнього середовища, а також ґрунтуючись на визначеннях категорій конкурентоспроможності товару і конкурентоспроможності підприємства, пропонується виділити три групи характеристик діяльності підприємства для аналізу його конкурентоспроможності, представлених на рис. 1.1.1.

Рис. 1.1.1.1. Групи характеристик діяльності підприємства

Отже, до груп характеристик діяльності підприємства можна віднести: конкурентоспроможність продукції; ринкове оточення, що характеризує поведінку підприємства в умовах зовнішнього середовища; фінансово-економічний стан, що показує наявність і ефективність використання ресурсів підприємства (основних фондів, оборотних коштів, трудових ресурсів), а також міру його залежності від зовнішніх джерел фінансування. Вибір показників для кількісного аналізу конкурентоспроможності підприємств визначається комплексом поставлених завдань і відбиває єдність цілей і можливостей опису різних сторін функціонування підприємств на ринку – і підприємство, і його товар визнаються конкурентоздатними саме на ринку. Проте, оцінка рівня конкурентоспроможності товару визначається тільки споживачем, а оцінка рівня конкурентоспроможності підприємства визначається не лише споживачем, але і самим виробником. Тому конкурентоспроможність продукції - одна з основних характеристик при оцінці конкурентоспроможності підприємства.

До зовнішніх чинників відносять: державне регулювання економіки; товарно-ринковий потенціал; природно-ресурсний потенціал; трудовий потенціал; інноваційний потенціал; виробничий потенціал; кредитно - фінансовий потенціал; соціально-економічну інфраструктуру. До внутрішніх чинників відносять: маркетингові можливості; виробничо-фінансові можливості; трудові можливості; інноваційні можливості. Оскільки потенціал конкурентоспроможності залежить від характеру і міри використання умов зовнішнього середовища, що формуються детермінантами «національного ромба» М. Портера [36], наступною характеристикою для оцінки потенціалу конкурентоспроможності підприємства є ринкова активність, що визначається часткою ринку, темпами зростання місткості ринку, обсягом реалізації в натуральному і грошовому вимірі. перед керівництвом підприємств виникає необхідність рішення завдань з ефективного використання наявних ресурсів – матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних. тому потенціал конкурентоспроможності можна розглядати з точки зору власних

можливостей підприємства, які враховують ефективність використання ресурсів, а також міру залежності. У підсумку була побудована дворівнева структурна схема («дерево») властивостей моделі оцінки конкурентоспроможності підприємства (рис. 1.1.2).

Для визначення значень коефіцієнтів вагомості кваліметричної моделі конкурентоспроможності підприємства нами був здійснений збір вихідної інформації методом анкетування експертів. Результати розрахунків наведені в таблиці 1.1.8.

У кваліметрії значення кожного фактора може бути виміряна різними способами, в тому числі за допомогою бальної системи оцінок, яка в прикладній кваліметрії отримала найбільше застосування. Сутність способу полягає в тому, що кожному фактору, незалежно від того є він кількісним або якісним, присвоюється відповідна бальна оцінка.

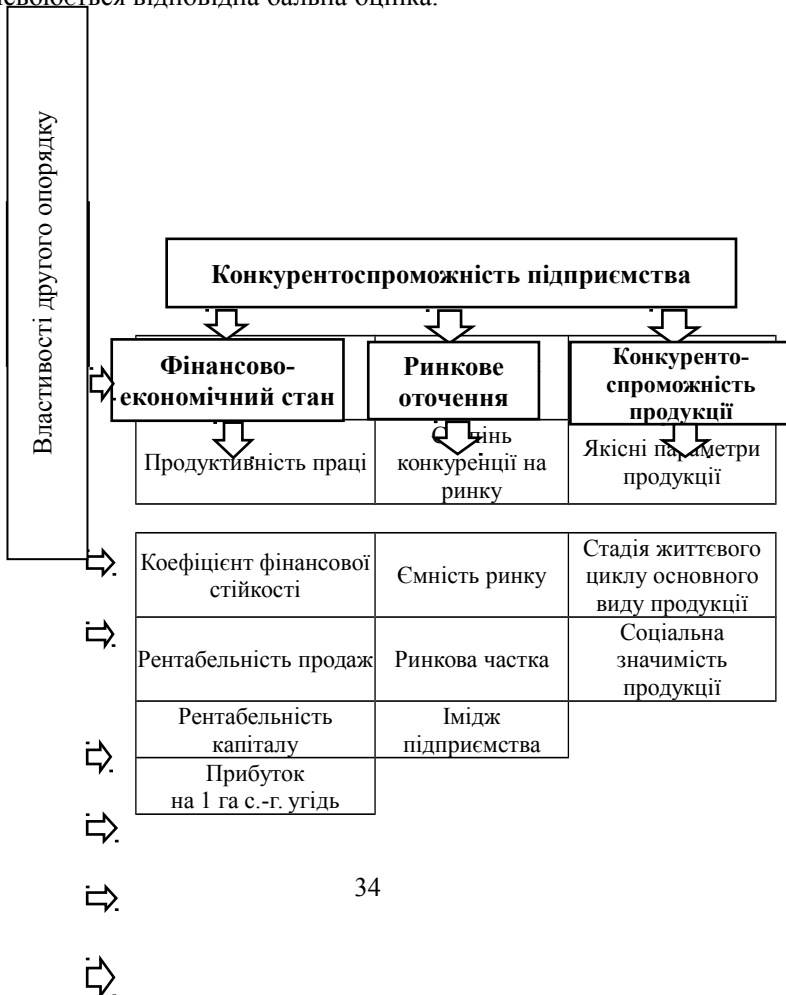

Рис. 1.1.2. Дерево властивостей моделі оцінки конкурентоспроможності підприємства

Абсолютні значення і бальна оцінка факторів конкурентоспроможності підприємства наведена в таблиці 1.1.9.

В ході оцінки одиничних показників якості використовувалася трирівнева шкала. Експертним шляхом визначалися показники з трьох варіантів: Н - низький показник, С - середній показник, В - високий показник

Під кількісною оцінкою корисності в кваліметрії розуміється відношення показника якості оцінюваного об'єкта до показника якості об'єкта, прийнятого за еталон. Стосовно до нашого дослідження потрібно розрахувати «функцію відносини» об'єктивних фактичних параметрів підприємства до суб'єктивно індивідуальним бажанням цих параметрів. Дана величина була нами названа інтегральним коефіцієнтом конкурентоспроможності підприємства (ККП) і розрахована за наступною формулою:

$$ККП = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{X_{\max}} \quad (1.8)$$

де $i = 1, 2, 3 \dots n$ - кількість факторів ($n = 14$);

X_i - бальна оцінка i -го фактора з урахуванням його вагомості;

$X_{\max}$ - максимально можливе сумарна кількість балів по графі 6 (табл.1.1.9), яке дорівнює 3.

Таблиця 1.1.8. Коефіцієнти вагомості кваліметричної моделі конкурентоспроможності підприємства

Нульовий рівень	Перший рівень		Другий рівень		Інтегральний коефіцієнт вагомості (гр.3 * гр.5)
	Властивості	Коефіцієнт вагомості	Фактори	Коефіцієнт вагомості	
1	2	3	4	5	6
	Фінансово	0,42	1.1. Фондовіддача	0,10	0,042
			1.2. Продуктивність праці	0,15	0,063
			1.3. Коефіцієнт платоспроможності	0,20	0,084
			1.4. Рентабельність продаж	0,20	0,084

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

	Річний		1.5. Рентабельність виробництва	0,15	0,063
			1.6. Прибуток на 1 га с.-г. угідь	0,20	0,084
			<i>Разом по розділу 1:</i>	<i>1,00</i>	<i>0,42</i>
	Ринкове оточення	0,25	2.1. Географічний ринок збуту	0,15	0,0375
			2.2. Ступінь конкуренції на ринку	0,25	0,0625
			2.3. Ємність ринку	0,20	0,05
			2.4. Ринкова частка	0,15	0,0375
			2.5. Імідж підприємства	0,25	0,0625
			<i>Разом по розділу 2:</i>	<i>1,00</i>	<i>0,25</i>
	Конкурентоспроможність продукції	0,33	3.1. Собівартість основних видів продукції	0,50	0,165
			3.2. Якісні параметри продукції	0,20	0,066
			3.3. Стадія життєвого циклу основного виду продукції	0,10	0,033
			3.4. Соціальна значимість продукції	0,20	0,066
	Всього	1,00	<i>Разом по розділу 3:</i>	<i>1,00</i>	<i>0,33</i>
Разом					1,00

Таблиця 1.1.9. Бальна оцінка конкурентоспроможності підприємства

№ п/п	Фактор конкурентоспроможності	Абсолютне значення фактора	Бальна оцінка	Коефіцієнт вагомості (гр.6 табл. 1.1.8)	Бальна оцінка з урахуванням вагомості (гр.4*гр.5)
1	2	3	4	5	6
1. Фінансово-економічний стан					
1	1.1. Фондовіддача	Більше 0,6 0,3-0,6 Менше 0,3	3 2 1	0,0 42	0,126 0,084 0,042
2	1.2. Продуктивність праці, тис.грн./ос.	Більше 100 50-100	3 2	0,0 63	0,189 0,126

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОГО АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

		Менше 100	1		0,063
3	1.3. Коефіцієнт платоспроможності	Більше 0,8	3	0,0 84	0,252
		0,75-0,8	2		0,168
		Менше 0,75	1		0,084
4	1.4. Рентабельність продаж, %	Більше 25	3	0,0 84	0,252
		20-25	2		0,168
		Менше 20	1		0,084

Продовження таблиці 1.1.9

1	2	3	4	5	6
5	1.5. Рентабельність виробництва, %	Більше 16	3	0,0 63	0,189
		10-16	2		0,126
		Менше 10	1		0,063
6	1.6. Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн.	Більше 100	3	0,0 84	0,252
		50-100	2		0,168
		Менше 50	1		0,084

Сума максимальних значень в балах по 1 розділу

1,26

2. Ринкове оточення

7	2.1. Географічний ринок збуту	Закордон	3	0,0375	0,1125
		+ Україна	2		0,075
		Україна	1		0,0375
8	2.2. Ступінь конкуренції на ринку	Низька	3	0,0625	0,1875
		Середня	2		0,125
		Висока	1		0,0625
9	2.3. Ємність ринку	Висока	3	0,05	0,15
		Середня	2		0,1
		Низька	1		0,05
10	2.4. Ринкова частка	Висока	3	0,0375	0,1125
		Середня	2		0,075
		Низька	1		0,0375
11	2.5. Імідж підприємства	Високий	3	0,0625	0,1875
		Середній	2		0,125
		Низький	1		0,0625

Сума максимальних значень в балах по 2 розділу

0,75

3. Конкурентоспроможність продукції

12	3.1. Собівартість основних видів продукції	Низька	3	0,1 65	0,495
		Середня	2		0,33
		Висока	1		0,165
13	3.2. Якісні параметри продукції	Високі	3	0,0 66	0,198
		Середні	2		0,132
		Низькі	1		0,066
14	3.3. Стадія життєвого циклу основного виду продукції	Рост	3	0,0 33	0,099
		Зрілість	2		0,066
		Старіння	1		0,033

15	3.4. Соціальна значимість продукції	Висока Середня Низька	3 2 1	0,0 66	0,198 0,132 0,066
Сума максимальних значень в балах по 3 розділу					0,99
Сума максимальних значень в балах по всіх розділах					3,00

Розрахунок конкурентоспроможності за даною методикою по досліджуваному підприємству наведено в таблиці 1.1.10.

Таким чином, здійснено кваліметричну оцінку, що дало можливість визначити проблеми та можливості в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства, фактори конкурентоспроможності підприємства відібрані на основі вивчення особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств і мають як кількісні, так і якісні значення.

Таблиця 1.1.10. Оцінка конкурентоспроможності ДП ДГ ІСГ Північного Сходу НААН за кваліметричним методом

Найменування фактора	Фактичне значення фактора по роках					Бальна оцінка фактора по роках з урахуванням вагомості (гр.6 табл.6)				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
1.1. Фондовіддача	0,27	0,29	0,58	0,58	0,61	0,042	0,042	0,084	0,084	0,126
1.2. Продуктивність праці, тис.грн./ос.	43,1	45,7	92,5	98,4	106,5	0,063	0,063	0,126	0,126	0,189
1.3. Коефіцієнт платоспроможності	0,83	0,79	0,77	0,76	0,73	0,252	0,168	0,168	0,168	0,084
1.4. Рентабельність продаж, %	24,5	28,5	14,8	16,2	22,2	0,168	0,252	0,084	0,084	0,168
1.5. Рентабельність виробництва, %	15,3	16,6	9,8	9,9	15,8	0,126	0,189	0,063	0,063	0,126
1.6. Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн.	33	43	79	103	127	0,084	0,084	0,168	0,252	0,252
2.1. Географічний ринок збуту*	У	У	У	У	У	0,075	0,075	0,075	0,075	0,075
2.2. Ступінь конкуренції на ринку*	С	С	С	С	С	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125
2.3. Ємність ринку*	С	С	С	С	С	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
2.4. Ринкова частка*	Н	Н	Н	Н	Н	0,0375	0,0375	0,0375	0,0375	0,0375
2.5. Імідж підприємства*	С	С	С	С	С	0,125	0,125	0,125	0,125	0,125

3.1. Собівартість основних видів продукції*	С	С	С	С	С	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33
3.2. Якісні параметри продукції*	В	В	В	В	В	0,198	0,198	0,198	0,198	0,198
3.3. Стадія життєвого циклу основного виду продукції*	З	З	З	З	З	0,066	0,066	0,066	0,066	0,066
3.4. Соціальна значимість продукції*	В	В	В	В	В	0,198	0,198	0,198	0,198	0,198
Фактична сумарна кількість балів						,99	2,05	1,95	2,03	2,20
Інтегральний коефіцієнт конкурентоспроможності						,66	0,68	0,65	0,68	0,73

*У – Україна, В – висока(ий), С – середня(ій), Н – низька, З – зрілість

Кваліметричний підхід в оцінці конкурентоспроможності підприємства використовує універсальної алгоритм, який дозволяє змінювати параметри даної моделі (фактори оцінки, коефіцієнт вагомості, абсолютні значення факторів). Використання на практиці оцінювання конкурентоспроможності підприємства на основі кваліметрії дозволяє врахувати проблемні аспекти діяльності підприємства при прийнятті управлінських рішень. Кваліметричний підхід має свої переваги і недоліки. Дає можливість виміряти якісні ознаки конкурентоспроможності, характеризується простотою та можливістю адаптування методики до умов підприємства. Водночас бальна оцінка дещо знижує об'єктивність та порушує достовірність щодо віддаленості певної ознаки від еталонного значення.

Конкурентоспроможність є надзвичайно складним явищем що інтегрує в собі безліч ознак та факторів, вимагає одночасного врахування багатьох різнонаправлених параметрів, які характеризуються кількісною неоднорідністю та мають певну невизначеність. Для врахування і оцінки таких невизначених особливостей повинні використовуватися спеціальні моделі і методи. Одним з найбільш зручних таких методів може бути оптимізаційна модель на основі функції бажаності Харрінгтона [11]. На сьогодні функції бажаності успішно застосовується як оптимізаційні моделі у багатьох галузях науки. Ідея використання функції бажаності як оптимізуючої функції полягає в тому, що значення кожного з оцінюваних параметрів оптимізації

(прогнозування) Y_i , яких в задачі може бути достатньо багато, перетворюються у відповідні бажаності d_i , після чого формується узагальнена функція бажаності D , яка є середнім геометричним бажаностей окремих параметрів оптимізації [49]. В основі побудови функції бажаності Харрінгтона лежить ідея перетворення натуральних значень окремих відгуків (реакцій) на безрозмірну шкалу бажаності (переваги) [1]. Шкала бажаності базується на фізичних і психофізіологічних параметрах. Останні являють собою суб'єктивні оцінки експериментатора бажаності того чи іншого значення відгуку. За допомогою шкали бажаності оцінюються параметри об'єктів або процесів із погляду їхньої придатності до використання або бажаності стосовно якогось практичного застосування. Кожному фактичному рівню бажаності надається конкретний економічний зміст, пов'язаний із рівнем ринкового ефекту досліджуваного об'єкта або процесу. Причому значення функції бажаності, рівне **0,00**, відповідає цілком неприйнятному рівню параметра, за значення якого об'єкт або процес, що досліджується, непридатний до виконання поставлених перед ним завдань. Значення функції бажаності, рівне 1,00, відповідає цілком прийнятному рівню параметра, подальше поліпшення якого не має сенсу або неможливе. Проміжні значення функції бажаності Харрінгтона подано в таблиці 1.1.11.

Таблиця 1.1.11. Шкала бажаності Харрінгтона з проміжними значеннями

Бажаність	Відмітка на шкалі бажаності
Дуже добре	1,00-0,8
Добре	0,8-0,63
Задовільно	0,63-0,37
Погано	0,37-0,2
Дуже погано	0,2-0

Шкала Харрінгтона умовно поділяється на п'ять ділянок, що характеризують безрозмірну величину показників, які розглядаються. Точка з координатами (0,00; 0,37) є критичною точкою перегибу кривої – вона ділить значення показників на задовільні й незадовільні (рис. 1.1.3).

Існує поняття «гештальт» як певний образ.

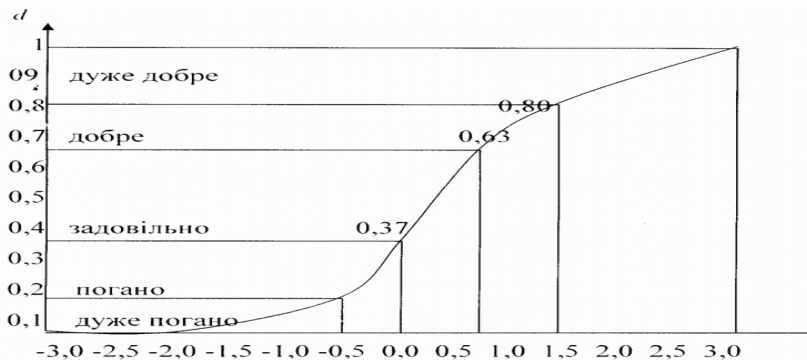

Рис. 1.13. Функція бажаності Харрінгтона

Система гештальтів – вибудована в ієрархічній послідовності система економічних категорій практичних сфер функціонування підприємства, представлена у вигляді багатограних образів (гештальтів), що синтезують фактори середовища з поставленими цілями з подальшим виведенням результату впровадження управлінських рішень [49]. На початковому етапі згідно запропонованої методики нами було обрано 12 параметрів, які здатні охарактеризувати усі сторони економічного стану підприємства та розраховано 12 показників, які розкривають окремі характеристики фінансового стану підприємства, які наведено в таблиці 1.1.12.

Таблиця 1.1.12. Показники фінансового стану підприємства

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	Критерії оптимізації	
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (k_1)	0,09	0,10	0,11	0,06	0,08	0,2	max
Коефіцієнт швидкої ліквідності (k_2)	0,85	0,77	0,36	0,23	0,38	0,75	max
Коефіцієнт поточної ліквідності (k_3)	7,43	6,60	6,33	4,81	5,14	2	max
Коефіцієнт автономії (k_4)	0,83	0,79	0,77	0,76	0,73	0,5	max
Коефіцієнт маневреності (k_5)	0,47	0,52	0,48	0,50	0,56	0,5	max

Коефіцієнт заборгованості (k_6)	23,82	18,94	19,83	14,31	13,81	1	max
Коефіцієнт оборотності активів (k_7)	0,48	0,57	0,53	0,50	0,61	0,5	max
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів (k_8)	7,90	11,12	18,08	21,28	29,26	10	max
Коефіцієнт оборотності власного капіталу (k_9)	0,57	0,72	0,69	0,66	0,84	0,5	max
Коефіцієнт прибутковості всіх активів (k_{10})	0,004	0,005	0,008	0,011	0,013	0,001	max
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (k_{11})	0,005	0,006	0,011	0,014	0,017	0,001	max
Коефіцієнт прибутковості реалізації продукції (k_{12})	24,5	28,5	14,8	16,2	22,2	30	max

Для застосування шкали Харрінгтона необхідно всі досліджувані показники привести до безрозмірного вигляду відповідно до осі абсцис та розрахувати величини частинних функцій Харрінгтона.

Для надання показникам безрозмірного вигляду (y_i) скористаємось формулами:

$$y_i \uparrow(\max) = \frac{k_i}{k_{kpm}} \quad (1.9)$$

$$y_i \uparrow(\min) = \frac{(1 - k_i)}{k_{kpm}} \quad (1.10)$$

де k_i – розрахункове значення показника;

k_{kpm} – критичне значення показника;

max/min – критерій максимізації/мінімізації отриманого показника.

Безрозмірні показники наведено в таблиці 1.1.13.

Таблиця 1.1.13. Безрозмірні значення параметрів фінансового стану ДП ДГ ІСГ Північного Сходу НААН за 2010-2014рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
k ₁	0,45	0,5	0,55	0,3	0,4
k ₂	1,13	1,03	0,48	0,31	0,51
k ₃	3,72	3,30	3,17	2,41	2,57
k ₄	1,66	1,58	1,54	1,52	1,46
k ₅	0,94	1,04	0,96	1,00	1,12
k ₆	23,82	18,94	19,83	14,31	13,81
k ₇	0,96	1,14	1,06	1,00	1,22
k ₈	0,79	1,11	1,81	2,13	2,93
k ₉	1,14	1,44	1,38	1,32	1,68
k ₁₀	4,00	5,00	8,00	11,00	13,00
k ₁₁	5,00	6,00	11,00	14,00	17,00
k ₁₂	0,82	0,95	0,49	0,54	0,74

Щоб об'єднати різноманітні відгуки, вводиться штучна метрика, в якій набір даних кожного відгуку необхідно поставити у відповідність із деяким стандартним аналогом, тобто розрахувати окремі види бажаності, які задаються рівнянням:

$$d_i = \exp[-\exp(-y)], \quad (1.11)$$

де $\exp$ – прийняте значення експоненти;

d_i – окрема бажаність, тобто значення i -го окремого відгуку, переведене в безрозмірну шкалу бажаності Харрінгтона;

y_i – значення i -го показника в безрозмірному вигляді.

Уведення метрики здійснюється шляхом зазначення правила визначення відстані між будь-якими парами станів показників із безлічі, яка нас цікавить. Значення на кодованій шкалі прийнято обирати від 3 до 6. Вибір кількості інтервалів визначає крутизну кривої в середній зоні. Нормована функція бажаності встановлює відповідність між різними за змістом і шкалами – вимірами показників процесів і шкалою варіантів розв'язання задачі загального стану об'єкта. На осі ординат нанесені значення бажаності, що змінюється від 0 до 1. На осі абсцис вказано значення відгуку, записане в умовному масштабі. За початок відліку 0 по цій осі обрано значення, що відповідає бажаності 0,37. Вибір саме цієї точки пов'язаний з тим, що вона є точкою перетину кривої, яка, у свою чергу, створює певну зручність під час обчислень. Те ж саме буде вірним і для значення бажаності 0,63. Вибір оцінок 0,63 і 0,37 пояснюється зручністю їхнього

обчислення: $0,63 \approx 1 - 1/e$. Вибір цієї кривої не є єдиною можливістю. Однак вона виникла в результаті спостережень за реальними рішеннями експериментаторів і має такі корисні властивості як безперервність, монотонність, гладкість. Узагальнена функція бажаності (D) розраховується як середнє геометричне окремих бажаностей:

$$D = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n d_i} \quad (1.12)$$

де n – кількість аналізованих показників;

d_i – окрема бажаність, тобто значення i -го окремого відгуку.

Частинні функції згідно до кожного вхідного параметра і знайдене значення функції Харрінгтона для кожного року аналізованого періоду (табл. 1.1.14).

Таблиця 1.1.14. Частинна функція $d_i = \exp(-\exp(-y_i))$

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
k_1	0,53	0,55	0,56	0,48	0,51
k_2	0,72	0,70	0,54	0,48	0,55
k_3	0,98	0,96	0,96	0,91	0,93
k_4	0,83	0,81	0,81	0,80	0,79
k_5	0,68	0,70	0,68	0,69	0,72
k_6	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
k_7	0,68	0,73	0,71	0,69	0,74
k_8	0,63	0,72	0,85	0,89	0,95
k_9	0,73	0,79	0,78	0,77	0,83
k_{10}	0,98	0,99	1,00	1,00	1,00
k_{11}	0,99	1,00	1,00	1,00	1,00
k_{12}	0,64	0,68	0,54	0,56	0,62

Функція Харрінгтона	0,77	0,79	0,77	0,75	0,78
---------------------	------	------	------	------	------

За результати оцінки значення функції Харрінгтона для ДП ДГ ІСГ Північного Сходу НААН, виходячи із запропонованої градації (табл. 1.1.11), рівень конкурентоспроможності даного підприємства можна охарактеризувати за період 2010-2014рр. як добрий.

З метою використання результатів оцінки конкурентоспроможності підприємства при прийнятті управлінського рішення необхідно детально проаналізувати чинники, які сприяли формуванню показника конкурентоспроможності, зростанню чи падінню. З'являється можливість детального аналізу частинних функцій, як складових інтегрального показника конкурентоспроможності, так як в результаті згортки нівелюються тенденційні характеристики даних складових, що унеможливорює прийняття конкретного рішення. Аналіз частинних функцій, їх динаміка дають можливість виявити слабкі місця у процесі забезпечення конкурентоспроможності та вжити відповідні заходи. Наочне відображення зміни частинних функцій інтегрального показника конкурентоспроможності розрахованого за функцією бажаності (рис.1.1.4) надає можливість виявити негативні тенденції в динаміці.

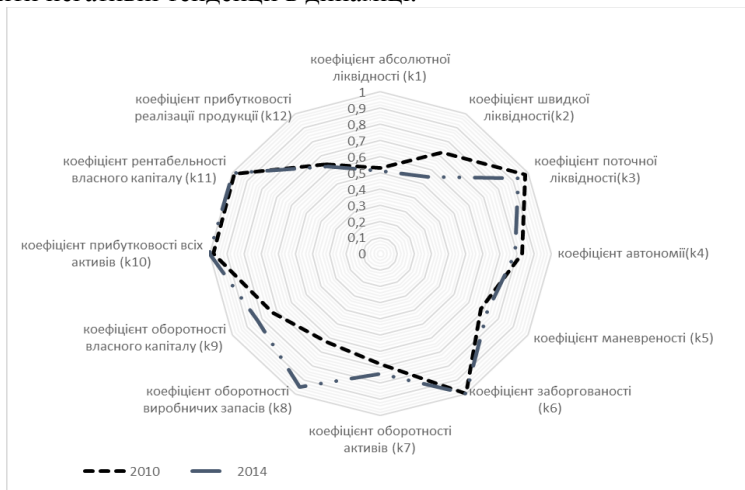

Рис.1.1.4. Графічне відображення зміни частинних функцій інтегрального показника конкурентоспроможності.

Таким чином, можна стверджувати, що методика оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства на основі функції бажаності є цілком життєздатною і може бути використана в якості одного із критеріїв аналізу при прийнятті конкретних рішень для забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

З метою визначення практичної значимості наведених в дослідженні методичних підходів щодо оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства пропонується зробити порівняння результатів отриманих за різними підходами. Виходячи із проведених розрахунків, можна зробити висновки, що отримані результати рівня конкурентоспроможності за запропонованою методикою на основі функції бажаності Харрінгтона є цілком порівнюваними із результатами отриманими за іншими методичними підходами (табл. 1.1.15).

Таблиця 1.1.15. Порівняння результатів оцінки конкурентоспроможності за різними методиками

Показники	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
Кваліметричний підхід					
Інтегральна оцінка конкурентоспроможності	0,66	0,68	0,65	0,68	0,73
Методика на основі функції бажаності					
Узагальнююча функція Харрінгтона	0,77	0,79	0,77	0,75	0,78
Теорія ефективної конкуренції					
Інтегральний показник конкурентоспроможності	20,0	21,8	22,4	22,6	26,8
Матричний метод					
Узагальнений показник конкурентоспроможності	1,68	1,72	1,73	1,71	1,74

Незначні відхилення пояснюються різними підходами до розрахунку узагальнюючого показника і різними вхідним параметрами, які беруться до уваги при аналізі.

Наочне зображення зміни рівня конкурентоспроможності за різними методичними підходами доводить порівнюваність різних методичних підходів оцінки конкурентоспроможності показано (рис.1.1.5). Тенденція змін для узагальнених показників конкурентоспроможності підприємства, розрахованих за різними

методичними підходами, має одновекторну спрямованість.

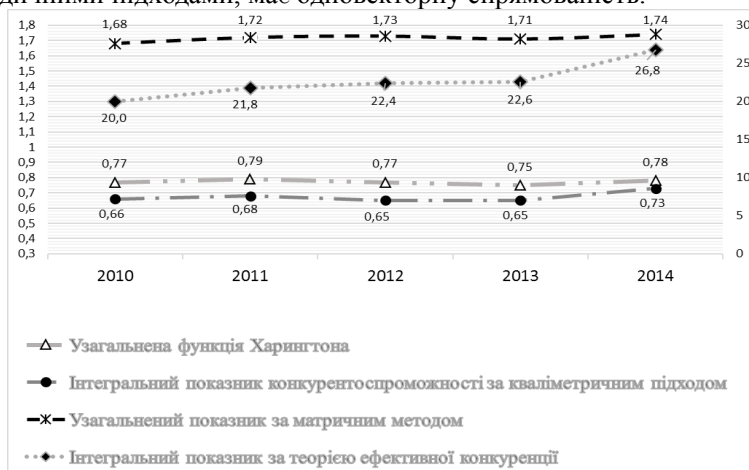

Рис.1.1.5. Динаміка інтегральних показників оцінки конкурентоспроможності, розрахованих за різними методичними підходами

Інтегральний показник конкурентоспроможності має тенденцію до підвищення, різка зміна інтегрального показника за методом ефективної конкуренції у порівнянні з іншими методиками пояснюється неврахуванням якісних показників, які мають значний вплив на формування узагальненого висновку про підприємство.

Таким чином, враховуючи те, що конкурентоспроможність підприємства є величиною інтегральною і охоплює широке коло різних аспектів діяльності підприємства можуть бути використані різні методи оцінки конкурентоспроможності, які відрізняються за своєю сутністю та базою формування показників конкурентоспроможності. Запропоновані методики дають можливість не тільки контролювати процес комплексної оцінки на основі самостійного вибору оціночних параметрів, а також визначити напрямки її забезпечення як підприємства в цілому, так і в розрізі окремих її складових.

Література:

1. Адлер Ю.П. Планирование эксперимента при поиске оптимальных решений. / Адлер Ю.П., Маркова Е.В., Грановский Ю.В. – М.: Наука, 1976. – 279 с

2. Азгальдов Г.Г. Становление квалиметрии: загадки признания или закономерности развития? // Азгальдов Г.Г., Костин А.В. / Экономические стратегии, №4. – 2012. – С.98-101
3. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1999. – 208 с.
4. Антология экономической классики. Трактат о налогах и сборах (Петти В.). Исследование о природе и причинах богатства народов (Смит А.). Начала политической экономии и налогообложения (Рикардо Д.) - М.: МП «Эконов», «Ключ», 1993. – 475с.
5. Баумгартен Л.°В. Анализ методов определения конкурентоспособности организаций и продукции / Баумгартен Л.°В. //Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – №4(48). – С.72-85.
6. Гончарук Т.І. Конкуренція і конкурентоспроможність: зміст і розвиток у перехідній економіці. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2005. - 60 с.
7. Добрянська Н. А. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. / Н. А. Добрянська. М. О. Варгатюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2015. – № 20. - С. 84 - 87.
8. Донських А.С. Конкурентоспроможність аграрних підприємств та фактори, що її визначають / А.С. Донських // Ефективна економіка. – 2011. – №12. – С.89-92
9. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1/ Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр „ Академія”, 2000– 864с, с. 818
10. Зулькарнаев И.°У. Метод расчета интегральной конкурентоспособности промышленных, торговых и финансовых предприятий / Зулькарнаев И.°У., Ильясова Л.°Р. // Маркетинг в России и за рубежом. – 2004. – №4(24). – С. 24-32.
11. Булгакова И. Н.. Использование «функции желательности» для формализации комплексного показателя конкурентоспособности промышленного предприятия / И. Н. Булгакова, А. Н. Морозов // Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление. 2009. № 2.-с.54-56
12. Квалиметрическая экспертиза. Руководство по организации экспертизы и выполнению квали- метрических расчетов. Книга первая. Организация экспертизы [Текст] / под ред. В.М. Маругина, Г.Г. Азгальдова. – СПб., М.: Русский Регистр, 2002.

13. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия: научное издание / Ю. Б. Иванов, А. Н. Тищенко, Н. А. Дробитько, О. С. Абрамова. - Х. : Изд. ХНЭУ, 2004. - 256 с.
14. Конкурентоспособность продукции и предприятия. / Ред. Буркинський Б. В. – Одесса: ИПРЭИ НАН України, Автограф, 2002. – 132с.
15. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / За заг. ред. О. Г. Янкового. - Одеса : Атлант, 2013. - 470 с.
16. Коренев Е.Н. Рівні конкурентоспроможності підприємства / Е.Н. Коренев // Економіка, фінанси, право. - 2010. - №12. - С. 16-20
17. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / Кропивко М. Ф. // Економіка АПК. - 2013. - № 3 - С. 3
18. Кулешова Г.М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г.М.Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – №3. – С. 126-132.
19. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Пер. с франц. – СПб: Наука, 1996
20. Мазур Г. Ф. Стимулювання ефективності та конкурентоспроможності агропромислового виробництва / Мазур Г. Ф. // Економіка АПК. - 2015. - № 6 - С. 31
21. Максимов И. Оценка конкурентоспособности промышленного предприятия / Максимов И. //Маркетинг. – 1996. – №3. – С.51-56.
22. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми:[монографія] / М.Й. Малік, О.А. Нужна. - К.: ННЦІАЕ, 2007. - 270 с.
23. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. –М.: Прогресс, 1993.- Т. 1.– 415 с.
24. **Маховський Д. В.** Теоретико-методичні засади аналізу та оцінки конкурентоспроможності переробних підприємств системи АПК / **Маховський Д. В.** // Інвестиції: практика та досвід. 2015.- №23.-С.117-119
25. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності виробництва / Месель-Веселяк В.Я. // Економіка АПК. – 2009. - № 10. – с.7-14

26. Непочатенко О.О. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств України / Непочатенко О.О., Чекалюк С.А. // Економіка АПК. - 2015. - № 7 - С. 41-46
27. Педченко Н.С. Моніторинг фінансової конкурентоспроможності підприємств: Монографія. - Полтава: РВВ ПУСКУ, 2007. - 103 с.
28. Пилипенко В.В. Диагностика конкурентоспособности хлебопекарных предприятий / Пилипенко В.В., Обидина Я.И. // Бизнесинформ. - №10. - 2009. - с. 88-92
29. Пилипенко М.В. Методичні підходи до визначення оцінки конкурентоспроможності підприємства / Пилипенко М.В. // 36. матеріалів наук.– практ. конф. студентів Сумського НАУ (17-19 листопада 2015 р.). – В 3 т./Т.І. – Суми, 2015. – С. 59.
30. Пилипенко Н. М. Конкурентоспроможність: концептуальні основи формування / Пилипенко Н. М. // Вісник СНАУ: серія «Економіка та менеджмент», 2006. – №5-6. – С.52-58
31. Пилипенко Н.М. Конкурентоспроможність як невід’ємна складова забезпечення економічної безпеки підприємства. / Н.М. Пилипенко // Матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції «Стан та перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю в умовах євроінтеграційних процесів» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reu.chtei-knteu.cv.ua/?p=1283>
32. Пилипенко Н.М. Конкурентоспроможність як фактор інвестиційної привабливості с.-г. підприємств / Пилипенко Н.М., Павлюченко С.М. // Вісник СНАУ: серія: економіка і менеджмент. – 2010. – вип..6/2 (42). – с.80-86
33. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / В.Плюта.; пер. с пол. В.В.Иванова; под ред.В.М.Жуковской.- М.:Статистика,1980.-151с.
34. Портер М.Э. Конкуренция.: Пер. с англ. - М.: Изд. Дом «Вильямс»,2005. - 608 с.
35. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ./ Под ред.и с предисловием В. Д. Щетинина. –М.: Международные отношения, 1993.- 896с
36. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський.– К.: Основи, 1998. – 390с.

37. Радулов Д. Д. Применение таксономического метода для оценки влияния внешних факторов конкурентоспособности предприятия // Бизнес Информ. – 2014. – №2. – С. 293–299
38. Россіхіна О.Є. Основні фактори конкурентоспроможності підприємства / О.Є. Россіхіна // Держава та регіони. – 2010. – №2. – С.184-187
39. Савченко С.М. Загальні положення оцінки конкурентоспроможності підприємства // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/PSPE/2008-4/Savchenko_408.htm
40. Савченко С.М. Науково-методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства / Савченко С.М. // Ефективна економіка. – 2014. – №6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3144>
41. Севрюгин Ю.В. Оценка инвестиционной привлекательности промышленного предприятия: автореферат диссертации ... канд. экон. наук: / Ю.В.Севрюгин.- Ижевск: 2004.-26с
42. Смолін І. В. Конкурентоспроможність торговельних підприємств та її оцінка / Смолін І. В. // Экономические инновации.- 2003.- вып.15.- С.81-87
43. Сумець О. М. Оцінка конкурентоспроможності сучасного промислового підприємства: [Навч.-практ. посібник для студентів економ. спец.] / Сумець О. М., Сомова О. Є., Пеліхов Є. Ф. – К.: Професіонал, 2007. – 208с.
44. Сусіденко Ю.В. Теоретичні аспекти сутності категорії конкурентоспроможності підприємств АПК / Сусіденко Ю.В. // Економіка АПК. - 2012. - №1. -С. 157-160
45. Управління конкурентоспроможністю підприємства: [Навч. посіб.] / С. М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О. С. Дуброва, А. В. Вакуленко. – К.:КНЕУ, 2008. – 520с.
46. Фатхудинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. - М.: ИНФРА - М. - 2000. - 312 с.
47. Харрингтон Дж. Оптимизация бизнес-процессов / Дж. Харрингтон, К. С. Эсселинг, Х. В. Нимвеген. – Спб. : Азбука; Бизнес-Микро, 2002. – 328с.
48. Череп А. В. Оцінка конкурентоспроможності підприємств на ринку молочних продуктів / А. В. Череп //Економіка АПК.- № 19.- С.19-23

49. Шелухін П.Г. Удосконалення управління діяльністю підприємства в умовах невизначеності на основі розробки системи гештальтів (образів) / П.Г. Шелухін // Економіка та стратегія розвитку підприємств: колективна монографія; за заг. ред. В.К. Данилка. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – С. 265-268.
50. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. - М.: Изд-во «АКАЛИС», 1996. - 272 с.
51. Юхимчук С. В. Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств/ С. В. Юхимчук, Супрун С. Д. // Фінанси України. - № 1. – 2001. – С. 3 – 12.
52. Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA / А.Г.Янковой. – Вып.1. – Одесса: Оптимум, 2001. – 216 с.

1.2. Застосування збалансованої системи показників аграрними підприємствами України*

«С момента публикации первой книги Дейвида Нортон и Роберта Каплана, посвященной сбалансированной системе показателей, прошло уже 12 лет. За это время Дейвид и Роберт успели написать еще четыре книги и около десятка статей в развитие и продолжение изложенной в 1996 году концепции. Сегодня можно с уверенностью говорить, что методология группировки ключевых показателей эффективности по четырем составляющим переросла в науку реализации стратегии, в которой рассматриваются вопросы как ее визуализации посредством стратегических карт, так и контроля над ее осуществлением через ту самую сбалансированную систему показателей. Кроме того, сложилась регламентация самого процесса управления стратегией в формате офиса стратегического менеджмента и его процедур». Такими словами починається «Вступ» до збірника статей «Золотые страницы: лучшие примеры внедрения сбалансированной системы показателей» [1], опублікованої в 2008 році. Тобто з погляду на сьогодні вже 20 років минуло з того часу, коли збалансована система показників (ЗСП - Balanced ScoreCard – BSC), як якісно нова стратегія управління набула свої актуальності у США, а згодом і в країнах, які обрали шлях розвитку, обумовлений процесами глобалізації. З'явилися нові організаційно-правові

* Автори: Маслак Н.Г., Мазій І.М.

форми господарювання в усіх сферах бізнесу та підприємництва. Особливої уваги заслуговував розвиток корпоративного управління, заснований на вертикальній інтеграції. Обґрунтовувалися принципово нові підходи до управління організацією, орієнтованої на стратегію. З розвитком концепції були сформовані нові п'ять принципів такої організації:

- 1) активізація змін за рахунок ефективної роботи керівників (менеджменту);
- 2) переведення стратегії на операційний рівень;
- 3) створення стратегічної відповідності організації;
- 4) робота щодо створення стратегії повсякденною працею кожного робітника;
- 5) перетворення стратегії в безперервний процес [1].

ЗСП є інструментом, який дозволяє керівництву здійснювати моніторинг власного бізнесу по мірі його розвитку. Традиційні методи керівництва фокусують свою увагу здебільшого на історичних фінансових даних, а система збалансованих показників дає чітку картину відносно того, що підприємствам необхідно вимірювати для «балансування» фінансової перспективи з іншими важливими складовими управління підприємством.

Сьогодні більшість керівників активно використовують стратегічне управління та стратегічні маркетингові підходи, які орієнтовані на традиційні методи управління підприємством. «До розробки ЗСП більшість підприємств вимірювали історичні дані стосовно збуту, витрат, продуктивності тощо» [2, с. 3]. Стратегічне маркетингове управління передбачає визначення цільових орієнтирів організації, здійснення стратегічного аналізу, розроблення стратегії, її реалізацію та здійснення стратегічного контролю. Причому саме здатність підприємства результативно впроваджувати свої маркетингові стратегії є ключовим фактором, який впливає на ефективність діяльності та визначає вартість організації.

«ЗСП дає можливість керівництву вимірювати ключові показники ефективності (КПЕ). Наприклад, у випадку виробника молока, одним з ключових показників буде температура сирого молока, яке привозиться на завод. Підвищення температури може критично вплинути на кількість бактерій в молоці, що може мати серйозні наслідки для якості продукту. Іншим показником може бути кількість сиру на складі (який показує, чи встигає продаж за

виробництвом). Також передбачаються ще декілька КПЕ, які дадуть керівництву можливість одразу розпізнавати потенційні проблеми і дозволяють їм (навіть керівникам підрозділів) вживати дії для виправлення ситуації» [2, с. 3].

Збалансована система показників передбачає зміни у корпоративній культурі. Успішні організації використовують ЗСП для створення культури постійної уваги до формулювання, управління та перегляду стратегії. Ключові елементи створення стратегічно орієнтованої організації:

1. Мобілізація змін через виконавче керівництво. Побудова стратегічно орієнтованої організації, як правило, передбачає значні культурні зрушення. Організаційні зміни - це еволюційний процес. Постійне керівництво, участь та підтримка є важливими аспектами для збереження темпу під час тих труднощів, які стануть неминучими для організації під час цих змін. Вище виконавче керівництво має узгодити стратегії та забезпечити успішність процесу ЗСП для себе. Часто виконавче керівництво надто зайняте для безпосередньої участі у процесі, і тому формується багатофункціональна команда. Вона може бути успішною лише за таких умов:

- виконавчі керівники вже взяли участь у засіданнях, на яких були визначені основна місія, концепція та стратегічні напрямки;
- команда користується увагою з боку керівництва і може швидко узгоджувати певні питання з керівниками;
- керівники продовжують надавати підтримку та брати участь в ініціативі впровадження системи збалансованих показників.

2. Перетворення стратегії на постійний процес. Стратегічно орієнтований підхід не підтримуватиметься, якщо формулювання стратегії є одноразовою дією. Зворотній зв'язок необхідний для забезпечення постійної уваги до та переоцінки стратегії та критеріїв вимірювання. Задля оцінки стратегії, необхідно визначити допоміжні засоби для підготовки звітів та аналітичної роботи з вивченням чинників, які впливають на вимірювальні показники. Процес бюджетування також часто пов'язаний зі стратегією, і у деяких випадках система збалансованих показників замінює традиційний процес формування бюджету як засобу розподілу коштів.

3. Стратегія має стати справою кожного. Це досягається завдяки стратегічному навчанню та підвищенню обізнаності працівників, а також за рахунок розподілу ЗСП в організації таким чином, щоб структурні підрозділи, відділи, і навіть окремі співробітники, створювали власні ЗСП. Зв'язки зі стратегію чітко визначаються на всіх рівнях. Це допомагає відділам та співробітникам розуміти та знаходити нові шляхи підтримки стратегії організації. Це також допомагає забезпечити вимірювання ефективності всіх співробітників та надання їм відповідної компенсації, що забезпечує підтримку стратегії.

4. Дотримання організацією стратегії. Це передбачає оцінку поточної організаційної структури, способів звітування, а також політики та процедур для забезпечення їхньої відповідності стратегії. Це може включати перерозподіл структурних підрозділів або зміну функцій різноманітних підрозділів для забезпечення того, що кожна частина організації максимально підтримує стратегію.

5. Втілення стратегії у тактичному плані. Такий інструментарій як стратегічні карти, каскадна система збалансованих показників та стратегічні схеми використовується для інтегрування стратегії у щоденну операційну діяльність працівників. Це забезпечує виконання завдань із дотриманням стратегій.

Для забезпечення успіху, керівнику компанії необхідно повідомити загальну стратегію керівникам основних відділів у формі набору ключових показників ефективності, які дозволяють вимірювати, якою мірою вони працюють задля досягнення визначених цільових показників.

Якщо обрані правильні КПЕ та цільові показники, кожен відділ зможе представити плани, які можуть позитивно впливати на головні чинники успіху. Більш того, вони зможуть вимірювати наслідки своїх ініціатив та вживати корегувальних дій, якщо вони не ефективні. Іншими словами, кожен співробітник підприємства дотримуватиметься у роботі стратегічно орієнтованого підходу.

По-перше, для впровадження ЗСП необхідні такі ресурси:

- «рушійна сила» впровадження ЗСП, тобто відданий керівник проекту на підприємстві (наприклад, один з менеджерів);
- участь найвищого керівництва та їхня підтримка;
- місцева підтримка з боку досвідченого консультанта, який має досвід у впровадженні та навчання ЗСП, з метою

підтримки Плану впровадження ЗСП та роботи керівника проекту день в день;

- віддані менеджери з відповідних відділів;
- експерт цього підприємства з ІТ, який відповідає за комп'ютеризацію ЗСП на підприємстві. Програмне рішення має бути простим від самого початку, проте воно залежить від амбіцій та рішення самого підприємства стосовно придбання програмного забезпечення чи розробки власного. Послуги незалежного експерта з ІТ також можуть стати в нагоді для підтримки підприємства при комп'ютеризації ЗСП.

Необхідна кількість людино-днів залежить здебільшого від амбіцій підприємства, проте слід розглянути можливість використання обмежених ресурсів у максимально ефективний спосіб.

Загалом передбачено дев'ять кроків впровадження ЗСП на підприємстві, а саме:

Етап 1:

1. Оцінка.
2. Стратегічні напрямки.
3. Перспективи та цілі.
4. Складання стратегічної карти.
5. Вимірювання.
6. Ініціативи та рішення стосовно програмного забезпечення.

Етап 2:

7. Комп'ютеризація та комунікація.
8. Каскадне представлення.
9. Оцінка та вдосконалення [2].

Процедура та план впровадження, а також підтримка системи передбачають додаткових витрат та значних фінансових ресурсів на перших кроках. Саме тому цю систему науковці та фахівці з інформаційних технологій не розглядають для можливого застосування на малих і середніх підприємствах.

На сьогодні в аграрному секторі України сільськогосподарські функціонують підприємства з різними організаційно-правовими формами господарювання, розміром, спеціалізацією тощо.

У 2014р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 53 тис. підприємств, якими використовувалося близько 22 млн. га сільськогосподарських угідь (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1 - Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання у 2014р., станом на 1 листопада

Вид	Одиниць	У % до загальної кількості
Господарські товариства	7750	14,8
Приватні підприємства	3772	7,2
Кооперативи	674	1,3
Фермерські господарства	39428	75,0
Державні підприємства	228	0,4
Інші підприємства	691	1,3
Усього	52543	100,0

Джерело: Державний комітет статистики (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Більше половини цих угідь (11,9 млн. га), зосереджено в господарських товариствах, 15,5% – у приватних підприємствах, 2,6% – у кооперативах, 21,5% – у фермерських господарствах, 2,6% – у державних підприємствах, 2,6% – у підприємствах інших організаційних форм. Із загальної кількості підприємств 45 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 67,3% підприємств мають площу до 100 га, 15,8% – від 100 до 500 га, 5,6% – від 500 до 1000 га, 5,4% – від 1000 до 2000 га, 5,9% – понад 2000 га (табл. 1.2.2).

Порівняно з 2013р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств збільшилися на 19 га та на 126 га і становили 410 га та 1289 га відповідно.

На 1 листопада 2014р. налічувалось більше 39 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,6 млн. га сільгоспугідь, у т.ч. 4,5 млн. га ріллі. У 2014р. відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 117,2 га сільськогосподарських угідь, у т.ч. 113,8 га ріллі (на 8,0 % більше, ніж у попередньому році). Орендовані землі фермерських господарств складали 78,4% загальної площі землі в їх користуванні.

Таблиця 1.2.2 - Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром

сільськогосподарських угідь станом на 1 листопада 2014 року, станом на 1 листопада

Групи	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі сільськогосподарських угідь
Сільськогосподарські підприємства				
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	44968	85,6	21529,8	100,0
у т.ч. площею, га				
до 5,0	4500	8,6	14,3	0,1
5,1–10,0	3419	6,5	26,8	0,1
10,1–20,0	4471	8,5	69,1	0,3
20,1–50,0	12594	24,0	477,5	2,2
50,1–100,0	5280	9,9	385,2	1,8
100,1–500,0	7111	13,5	1742,0	8,1
500,1–1000,0	2533	4,8	1813,8	8,4
1000,1–2000,0	2415	4,6	3466,6	16,1
2000,1–3000,0	1151	2,2	2808,1	13,0
3000,1–4000,0	564	1,1	1949,5	9,1
4000,1–5000,0	291	0,6	1293,4	6,0
5000,1–7000,0	301	0,6	1754,9	8,2
7000,1–10000,0	154	0,3	1278,9	5,9
більше 10000,0	184	0,4	4449,7	20,7
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	7575	14,4	х	х
з них фермерські господарства				
Господарства, що мали сільськогосподарські угіддя	34589	87,7	4621,7	100,0
у т.ч. площею, га				
до 1,0	276	0,7	0,2	0,0

Групи	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі сільськогосподарських угідь
Сільськогосподарські підприємства				
1,1–3,0	1816	4,6	4,3	0,1
3,1–5,0	2099	5,3	8,9	0,2
5,1–10,0	3187	8,1	24,9	0,5
10,1–20,0	4130	10,5	63,7	1,4
20,1–50,0	11890	30,1	452,5	9,8
50,1–100,0	4495	11,4	325,7	7,0
100,1–500,0	4711	11,9	1092,3	23,6
500,1–1000,0	1094	2,8	763,6	16,5
1000,1–2000,0	600	1,5	835,3	18,1
2000,1–3000,0	155	0,4	377,5	8,2
3000,1–4000,0	68	0,2	235,8	5,1
більше 4000,0	68	0,2	437,0	9,5
Господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	4839	12,3	х	х

Джерело: Державний комітет статистики (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

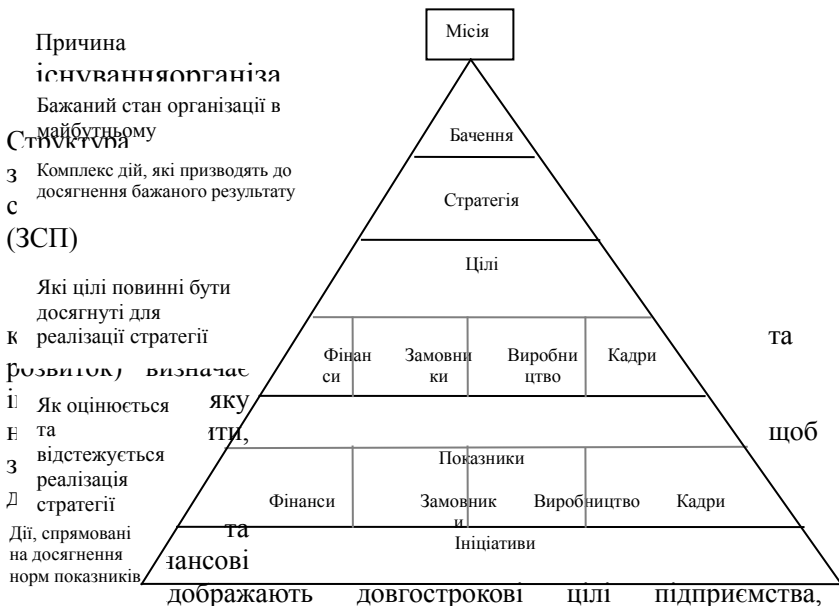
Адаптація ЗСП проводилася на базі СВК «Агрофірма «Перше Травня», організованого в 2000 році після реорганізації ВСП «Перше Травня». Підприємство розташоване на території Сумського району в північно-східній частині Сумської області на відстані 20 км від обласного центру м. Суми. Центральна садиба господарства розташована в с. Великі Вільми. На території кооперативу знаходяться два населені пункти: с. Симонівка та с. Грицаківка, де проживає 459 чоловік, з них працюючих - 296 чоловік. Загальна земельна площа, закріплена за господарством складає 2481 га.

В господарстві працює три цехи по переробці молока на твердий сир за голландською технологією, млин, крупорушка по переробці зерна пшениці, ячменю, проса, гороху, кукурудзи на крупу, а також міні пекарня, де виробляються хлібобулочні вироби.

СВК «Агрофірма Перше травня» має наступні функціональні підрозділи: бухгалтерська служба, відділ кадрів, матеріально-технічне забезпечення та планово-економічна служба, яким в свою чергу підпорядковуються – виробничий підрозділ, що включає в себе тракторну бригаду, молочнотоварну ферму, млин, крупорушку по переробці зерна та міні пекарню, обслуговуючий підрозділ, до якого входять: автопарк, ремонтна майстерня, підрозділ з енергозабезпечення, підрозділ з водо забезпечення, та складський підрозділ, до якого відноситься тік та склад.

Основні складові системи збалансованих показників та питання, на які дозволяє отримати відповіді про їх аналізі представлені на рисунку 1.2.1.

Складова внутрішніх бізнес-процесів визначає основні процеси, які необхідно удосконалити. Клієнтська складова визначає коло клієнтів і сегменти споживчого ринку, на яких збирається працювати підприємство.

характеризують економічні наслідки діяльності. Місія підприємства, була визначена наступна - Стати стабільним постачальником сільськогосподарської продукції на ринку внутрішньому та зовнішньому ринках; закріпити в думках споживачів ТМ «Гауді-Першотравневий», як марка-лідер в сирах.

Було визначено основні сильні та слабкі сторони підприємства та окреслення можливих шляхів розвитку у майбутньому на підставі SWOT-аналізу (табл.1.2.3).

Стратегії, розроблені на основі аналізу SWOT.

1. Збільшення виробництва та підвищення якості тієї продукції, на яку є попит на ринку, у т.ч. і експорт. Наприклад, пшениця, сир твердий.

2. Мотивація та навчання персоналу бути більш відповідальними дозволить встановити більш ефективну структуру управління.

3. Розробка переробної діяльності та діяльності, яка збільшить цінність продукції на підприємствах, які вертикально інтегрують маркетингові канали.

4. Надання послуг іншим господарством, включаючи консультації з питань управління, фінансування, зберігання та класифікації врожаю.

Таблиця 1.2.3 - Сильні та слабкі сторони, можливості та загрози СВК «Агрофірма Перше травня» (аналіз SWOT)

Сильні сторони господарства: 1. Позитивний імідж ТМ «Гауді-Першотравневий». 2. Кваліфікація на достатньому рівні. 3. Виробничі потужності. 4. Добра якість сирів. 5. Поліпшуюча сировинна база.	Слабкі сторони господарства: 1. Недостатня системи розробки і упровадження інноваційних продуктів. 2. Слабкий контроль над рухом продукту від виробника до кінцевого споживача. 3. Відсутність ефективного управління товарним асортиментом. 4. Недостатній контроль над якістю. 5. Недостатнє управління дебіторською заборгованістю.
Можливості: 1. Отримувати сировину за	Загрози: 1. Реальне посилення

прийнятними цінами. 2. Зарекомендувати себе як компанія-інноватор. 3. Оптимізувати управління грошовими потоками (контроль за дебіторською заборгованістю). 4. Удосконалення маркетингової	конкурентів. 2. Імпорт якісних сирів з Європи. 3. Можливість подорожчання продукції за рахунок збільшення собівартості. 4. Збільшення залежності від
Місія	Стати стабільним постачальником сільськогосподарської продукції на ринку внутрішньому та зовнішньому ринках; Закріпити в думках споживачів ТМ «Гауді-Першотравневий», як марка-лідер в сирах

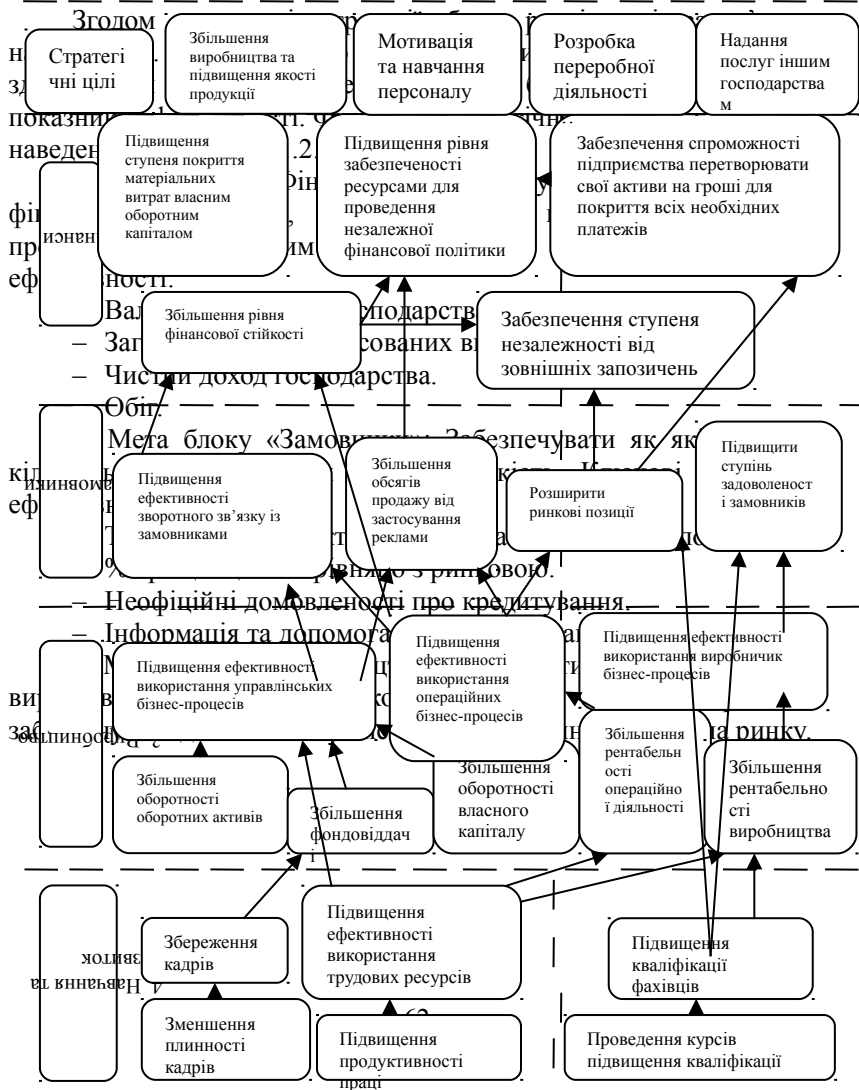

Рис. 1.2.2 – Фрагмент стратегічної карти СВК «Агрофірма «Перше травня»

Ключові показники ефективності:

- Врожайність з розрахунку на гектар.
- Продуктивність основних видів виробництва.
- % виробництва продукції найвищого класу.
- Витрати на одиницю продукції.
- Валовий прибуток окремого підприємства.

- Втрати під час зберігання.
- Розмір інвестицій у нові технології.

4. Мета блоку «Навчання та розвиток кадрів»: Наймати та мотивувати кваліфікований персонал, який здатний та готовий бути відповідальним. Ключові показники ефективності:

- Плинність кадрів.
- Кваліфікація та досвід (у роках).
- Відвідані тренінги (у днях).
- Кількість кандидатів на вакансію.

5. Мета блоку «Соціально-екологічна перспектива» Піклуватися та забезпечувати села, забезпечуючи при цьому підтримку та інвестиції у їхні громади. Ключові показники ефективності:

- Своєчасність виплат заробітної плати.
- Кількість осіб, які залишили свою земельну ділянку.
- Використання людської праці, де можна використовувати техніку.
- Кількість охоронців, найнятих для захисту власності.

Після прийняття показників ефективності встановлюються реалістичні планові показники для кожного напрямку, на підставі звітності. Ефективність може вимірюватися у порівнянні із визначеними плановими показниками, і будь-яке відхилення необхідно обговорювати та пояснювати.

Після встановлення ЗСП та КПЕ для певного підприємства, можна створювати окремі системи збалансованих показників для кожного з підрозділів.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вище викладене, можна сказати, що серед існуючих методів формування стратегії оптимальним варіантом є використання збалансованої системи показників, яка не тільки спрямована на підвищення операційної ефективності (покращення якості продукції, зменшення часу обробки замовлення, тривалості виробничого циклу, зменшення вартості тощо), а й є інструментом управління стратегією.

Узагальнюючи, можна зазначити, що збалансовану систему показників було впроваджено на багатьох різноманітних підприємствах в різних галузях. Вона може також стати цінним інструментом покращення управління господарством та сільськогосподарськими підприємствами за умови адаптації. Не зважаючи на те, що, загалом, цю систему не розглядають для

можливого застосування на малих і середніх підприємствах, її можна вважати особливо доречною у випадку великих господарств України.

Література:

1. Золотые страницы и лучшие примеры внедрения сбалансированной системы показателей. [Сб. статей] / Сост. М. Горский, А. Гершун. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 416 с.
2. Побудова Інформаційних систем менеджменту (ИСМ) на основі Системи збалансованих показників (СЗП, ориг. Balanced Scorecard) в Україні [Текст] / Покращання систем логістики та маркетингу для МСП у сільському господарстві. - Україна – 2006 р. – 23 с.
3. Мельник Ю. М. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах / Мельник Юлія Миколаївна, Савченко Олена Сергіївна // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011, № 1. – С. 192-203.
4. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2014 рік Державний комітет статистики. // [Електронний ресурс]. - <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Маслак Н. Г. Аналіз прибутку банку при управлінні на основі збалансованої системи показників [Електронний ресурс] / Н. Г. Маслак, А. В. Панасюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. - 2012. - № 2 (28). – С. 40-47. - <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/1460>

1.3. Проектний менеджмент у сільськогосподарських підприємствах*

Сучасний підхід до управління стирає межі між веденням бізнесу в різних сферах. Традиційно сільське господарство вважалося особливою галуззю з характерними правилами та методами ведення бізнесу, але з приходом на вітчизняний ринок іноземного капіталу активно стали упроваджуватися західні управлінські підходи, серед яких важливе місце займає проектний.

Проектне управління принципово відрізняється від операційного менеджменту наявністю кінцевої мети, чітко організованої структури проекту, проектних обмежень,

* Автор:Новікова О.С.

стейкхолдерів, специфічного формалізованого підходу до роботи над проектом і дозволяє концентрувати зусилля проектної команди та інвесторів на пріоритетних напрямках розвитку компанії. Управління проектами дозволяє також невеликим колективам розпоряджатися ресурсами, проводити власну кадрову політику, фокусуватися на інноваційних завданнях. Керівник проекту при цьому може більшою мірою володіти знаннями і навичками в області управління, і в меншій мірі - бути фахівцем у галузі сільського господарства.

Значна потреба в реалізації аграрних проектів різних рівнів з боку галузі і поява на ринку великих інвестиційних фондів зумовили необхідність у приведенні принципів і методів їх роботи до єдиних стандартів. Використання проектного підходу в практиці діяльності організацій та при формуванні інвестиційних пакетів підвищує інвестиційну привабливість аграрних проектів.

Дослідженням проектного походу в управлінні займалися як іноземні, так і українські вчені, у той же час дослідженню застосування проектного менеджменту в агровиробництві приділено недостатньо уваги.

Метою цього дослідження є проаналізувати можливості використання проектного управління в АПК і особливо в сільському господарстві, виділити галузеві особливості такого виду управління та переваги подібної практики в порівнянні з операційним підходом.

Проектний менеджмент або управління проектами являє собою діяльність, спрямовану на реалізацію проекту з максимальною ефективністю при заданих обмеженнях часу, ресурсів (і вартості), а також якості кінцевих результатів. Параметри ефективності, цілі й обмеження в більшій мірі залежать від типу проекту. Визначають його і в більш широкому сенсі як загальновизнану методологію, філософію управління проектами, процеси управління командою і проектними ресурсами із застосуванням спеціальних методик і прийомів.

З 50-х років 20 століття у світі велися роботи по систематизації та стандартизації знань про проектний менеджмент. У Європі цю функцію виконувала Міжнародна асоціація управління проектами IPMA, що має партнерів і на пострадянському просторі (СОВНЕТ, УКРНЕТ), робота її переважно велася у бік визначення знань і навичок, якими повинен

володіти кваліфікований проєкт менеджер для успішної реалізації проєктів різної складності.

У США з 1969 року лідируючу роль в галузі займає Інститут проєктного управління. Згодом саме ця організація в 1987 опублікувала звіт стандартів з управління проєктами РМВОК, який зібрав у собі набір практичних знань і методик по безпосередньому управлінню будь-яким типом проєктів різних рівнів складності. Американський національний стандарт управління проєктами РМВОК визначає управління проєктом як додаток знань, навичок, інструментів і методів до робіт проєкту для задоволення вимог, що пред'являються до проєкту за допомогою належного застосування та інтеграції логічно згрупованих 47 процесів управління проєктом з 10 різних областей знань, об'єднаних в 5 різних груп : процеси ініціації, планування, виконання, моніторингу та контролю, закриття [7].

Прикладами проєктів можуть служити, серед іншого:

- розробка нового продукту, послуги або результату;
- здійснення змін в структурі, процесах, персоналі або стилі організації;
- розробка або придбання нової або вдосконаленою інформаційної системи (обладнання або програмне забезпечення);
- проведення дослідження, результат якого буде належним чином зафіксовані;
- будівництво житлового будинку, промислового підприємства або споруди;
- впровадження, поліпшення або вдосконалення існуючих бізнес-процесів і процедур.

Грамотний підхід до роботи над потенційним проєктом і якісне формування інвестиційної пропозиції відповідно до міжнародних стандартів істотно підвищує шанси на його реалізацію. При детальній розробці проєкту ще на доінвестиційній фазі поряд з оцінкою фінансових показників вартості та ефективності проєкту потрібно провести аналіз проєктних ризиків, представити дані про характеристики ринку і, що не маловажно, про команду проєкту та його керівників.

Поряд з діяльністю агрохолдингів, окрему значимість проєктний менеджмент представляє для регіональних органів управління, дозволяючи невеликим колективам розпоряджатися ресурсами, проводити грамотну кадрову політику, сфокусуватися на

інноваційних завданнях. Регіональні лідери в цьому випадку очолюють проекти, а проектні менеджери стають тренерами-консультантами, генераторами ідей, координаторами проекту, очолюють спеціально створені проектні структури.

Крім того, виконаний проект набагато легше оцінити кількісними показниками - його окупністю, соціальною ефективністю для цільової групи і території. Зарубіжний досвід показує необхідність широкого використання в громадському секторі підходів, що підвищують ефективність використання бюджетних коштів [6]. Багато міжнародних організацій здійснюють програми впровадження інноваційних технологій в розвиваються країнах. Найчастіше, такі програми реалізуються саме з використанням проектного підходу. При цьому учасники проекту можуть включати як організацій-донорів, компанії-постачальники, так і невеликі фермерські господарства, для поліпшення роботи яких може створюватися проект.

Активний розвиток проектного менеджменту в Україні тісно пов'язаний із поглибленням співпраці з іноземними компаніями. Розпочинаючи свою діяльність на території України, вони часто застосовують проектний підхід до організації виробництва, принаймні на етапі його становлення, і в той час, як закордонні спеціалісти часто мають добре структуроване уявлення про хід проектного процесу, у вітчизняній практиці існує декілька підходів до структуризації життєвого циклу проекту. Не існує навіть чітко сформульованого визначення поняття життєвого циклу: в той час як окремі вчені визначають його як час від першої витрати до останньої вигоди проекту, інші вважають проектним циклом проміжок часу від виникнення відповідної ідеї до практичної її реалізації, тобто до досягнення цілей проекту [2]. Існує і інший підхід, коли проектним циклом вважається послідовність окремих етапів, стадій, кожна з яких завершується певною контрольною точкою («віхою») [9].

На нашу думку, отримання вигід за проектом не обов'язково припиняється із завершенням проектного циклу. Так у випадку економічних проектів, пов'язаних зі створенням виробничих потужностей із залученням управляючої фірми та фінансуванням за рахунок замовника, завершенням проекту з точки зору команди проекту можна вважати введення об'єкта в експлуатацію та підписання всіх документів про досягнення цілей проекту між

замовником і управляючою фірмою. При цьому новостворене виробництво лише починає свою нормальне функціонування і отримання прибутку, в той час як управляюча компанія може вважати проект завершеним. У цьому випадку отримання вигід від проекту взагалі відбувається за межами проектного циклу.

Різні підходи передбачають поділ проектного циклу на 2, 3, 4, 6 фаз, стадій або етапів [2, 3, 9]. Розбиваючи життєвий цикл проекту на окремі стадії часто використовують універсальний підхід UNIDO, поділяючи його на передінвестиційну, інвестиційну, експлуатаційну та ліквідаційну фази. Такий підхід дозволяє структурувати проект залежно від руху фінансових потоків, коли основна доля інвестиційних коштів витрачається на другій фазі, а на третій проект переходить у прибуткову стадію, при цьому він дає слабе уявлення про характер робіт на кожній із стадій.

З точки зору керівника проекту та проектної команди, більш важливим може бути поділ на етапи ідентифікація, планування, реалізація проекту та його завершення. Величезний обсяг робіт по формулюванню системи кінцевих та проміжних цілей, аналізу альтернативних варіантів реалізації проекту, виборі способу управління проектом тощо здійснюється на етапі ідентифікації, який по суті визначає можливість досягнення економічного ефекту. На цьому етапі проектом має керувати креативна людина з розвиненими творчими здібностями та вмінням критично аналізувати ситуацію. На етапі планування необхідна ґрунтовна робота по проведенню проектних робіт, складанню ТЕО, виборі постачальників і підрядчиків. Підчас реалізації проекту відбуваються основні витрати, але характер робіт для проектної команди принципово змінюється. Фактично їх роль зводиться до контролю за дотриманням та коригуванням планів. На етапі завершення проекту здійснюється не лише оцінка ефективності команди, досягнення цілей проекту, ефективності використання коштів, але й важливі роботи по сертифікації виробництва, передачі прав власності, навчання персоналу та ін.

Ми вважаємо, що при вивченні проектного циклу спеціалісти мають ознайомитись із загальною схемою робіт за проектом, необхідністю виділення окремих стадій, при цьому особливо важливо представити різні підходи до їх структуризації і не обмежуватись лише одним варіантом, що дозволить у подальшому використовувати отримані знання та навички на різних посадах.

У випадку з кожним проектом може виконуватися певний набір процесів в залежності від його типу і складності, але в загальному вигляді дотримання викладених в керівництві методик дозволяє стандартизувати роботу над проектом, не дивлячись на його інноваційність та сферу застосування. Такий підхід дозволить реалізувати як великі інноваційні проекти з реформування інфраструктури регіону, так і невеликі типові проекти, як то оновлення машинно-тракторного парку або вирощування нової сільськогосподарської продукції або вирощування нового виду сільськогосподарських тварин. У будь-якому випадку послідовність роботи над проектом буде однотипною, а виконувані процеси добре знайомі менеджеру проекту, навіть якщо він не є вузьким фахівцем в галузі. Загальноприйнятою є практика залучення висококваліфікованих досвідчених управлінців, фахівців з управління проектами часто з мінімальним досвідом у сфері реалізації проекту.

Менеджер проекту наділяється повноваженнями залежно від потреб і побажань стейкхолдерів і, створюючи проектну команду, залучає необхідних фахівців в рамках бюджету проекту. Кожен етап життєвого циклу проекту супроводжується складанням стандартизованої документації і підведенням проміжних етапів з оцінкою якості роботи та відповідності плановим показникам.

Закриття проекту може здійснюватися різними способами залежно від того, чи досягнуто мети проекту і якого роду завдання була поставлена. У більшості випадків після завершення проекту його результатом є налагоджене виробництво продукції, введене в експлуатацію обладнання, життєздатне підприємство або новий продукт, випуск якого продовжується під керівництвом операційних менеджерів, керівників підрозділів підприємства, на якому реалізовувався проект.

Завершенням проекту може бути і повне припинення робіт, пов'язаних з проектом, як наприклад, при проведенні одноразового заходу. Після закінчення проекту, оцінки ефективності і підбиття підсумків команда проекту розформовується повністю, переходить до роботи над іншим проектом або повертається до виконання функціональних обов'язків у випадку, якщо співробітники були тимчасово або частково притягнуті до проекту з основних місць роботи в підрозділах.

Такий підхід дозволяє оптимально мобілізувати наявні ресурси для досягнення мети і має ряд переваг в порівнянні з традиційною діяльністю підприємства. У той час як поточна операційна діяльність, як правило, являє собою повторюваний процес, який виконується у відповідності з існуючими в організації процедурами в рамках усталених повноважень співробітників, проект являє собою разовий комплекс злагоджених заходів, спрямований на досягнення мети проекту при заданих обмеженнях по якості, ресурсів і часу.

Принципова різниця проектного підходу до управління від операційного менеджменту полягає в декількох ключових відмінностях: націленість на результат, а не підтримка дієздатності системи, готовність до змін і здатність швидко на них реагувати, гнучка організаційна структура і необхідність зміни функціональних обов'язків протягом життєвого циклу проекту. Все це дозволяє мобілізувати потенціал учасників проекту та направити їх зусилля на ефективне рішення поставленої задачі. Чітко вивірені проміжні цілі і регулярна оцінка проміжних результатів є дієвим стимулом, дозволяє порівнювати успішність абсолютно різнотипних підрозділів, своєчасно заохочувати за успішну роботу, а обмеженість у часі не дозволяє знизити рівень вимог до управлінського персоналу і виконавцям [1].

На нашу думку є ряд факторів, які роблять проектний підхід переважно в порівнянні в операційним менеджментом для сучасного сільськогосподарського виробництва:

- **прискорена зміна технологій.** Технології міняються настільки швидко, що виробники сільськогосподарської продукції змушені постійно пристосовуватися до нових правил і методів ведення бізнесу. Проектний підхід дозволяє в рамках діяльності підприємства вивчити і освоїти інновацію і впровадити її в рутинну діяльність.

- **висока ентропія системи.** Рівень невизначеності в сільському господарстві зараз значно вище, ніж кілька десятків років назад, що істотно знижує стійкість системи і робить її чутливою до зовнішніх впливів. Нові сорти, способи реалізації продукції, зміна технологій виробництва, необхідність диверсифікації методів фінансування а також видів діяльності обумовлюють високий рівень стресу персоналу і знижують ефективність роботи багатьох підприємств. Сучасний проектний

підхід дозволяє ефективного вирішувати нестандартні завдання стандартними методами, послідовно виконуючи всі етапи роботи над проектом.

- **прискорений життєвий цикл продукта.** Незважаючи на те, що сільське господарство завжди вважалося традиційною галуззю, зараз на ринку постійно з'являються нові генетично модифіковані сорти, регулярно виникає інтерес до тих чи інших органічних продуктів, у зв'язку з чим технології виробництва застарівають ще до того, як будуть освоєні українськими фермерами а використання проектного менеджменту дозволяє швидко освоїти нові види продукції і отримати максимальну віддачу від її використання.

- **вплив глобалізації.** Постачальники продуктів і послуг знаходяться під суттєвим впливом глобалізації, яка виявляється у придбанні іноземних препаратів і техніки, реалізації продукції за кордоном, необхідності конкурувати чи співпрацювати з іноземними компаніями, дотримуватись міжнародних стандартів. Впровадження системи якості, необхідної для виходу на світовий ринок, зміну технології виробництва з метою відповідності з закордонними практиками зручно реалізувати в рамках окремого проекту.

- **великі організації.** Поява і зміцнення агрохолдингів в Україні є об'єктивною реальністю. Так в 2014 році в Україна частка організацій з використовуваною земельною площею понад 10 000 га по офіційним досягла 20,7 % і процеси укрупнення тривають (табл. 1.3.1). Збільшення розмірів супроводжується неминучими проблемами з управлінням. Поділ роботи компанії на окремі проекти підвищує як ефективність їх діяльності, так і дозволяє успішно контролювати роботу окремих підрозділів.

Таблиця 1.3.1. Розподіл діючих сільгосппідприємств по площі угідь

Площа землі в користуванні	Частина від загальної площі сільськогосподарських земельних угідь у користуванні підприємств, %			
	2004	2010	2013	2014
До 1000 га	22,5	21,6	21,7	21,0
1000-10000 га	72,6	67,0	62,4	58,3
Більше 10000 га	4,9	11,4	15,9	20,7

Джерело: Економічні результати сільськогосподарського виробництва у 2014 году [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2015/04/76pdf.zip>. доступ від 20.08.2015 р

Недарма саме агрохолдинги є пріоритетними клієнтами компаній з управління проектами поряд з телекомунікаціями, ІТ, банківським сектором і сферою роздрібною торгівлі.

• **орієнтація на клієнта.** Якщо ще кілька десятиліть назад ключовим фактором успіху була мінімізація витрат шляхом максимальної стандартизації та уніфікації виробничих процесів, то в даний час більш ефективним є підвищення прибутковості шляхом максимального задоволення потреб клієнта. Агрохолдинги намагаються впроваджувати європейські стандарти якості для виходу на ринки Європейського союзу і інших країн, великі мережі супермаркетів висувають власні вимоги до якості овочів і фруктів від регіональних постачальників, дрібні ферми займаються сільським туризмом - інтереси клієнтів стають основним пріоритетом діяльності підприємств і забезпечують її доходність. При цьому стандартизація виробничих процесів дозволяє мінімізувати витрати і гарантувати якість. Необхідність у створенні стандартизованих рішень, орієнтованих на споживача, може бути реалізована із застосуванням проектного менеджмента.

Ці, а також ряд інших особливостей проектного підходу роблять його привабливим особливо для великих інвестиційних проектів. Незважаючи на зменшення обсягу капітальних інвестицій в 2014 на 7%, порівняно з 2013 р до рівня приблизно 17 млрд. грн., на сьогоднішній день в Україні прибутковість в сільському господарстві вище, ніж в інших секторах економіки, що й зумовило підвищений інтерес інвесторів до цієї сфери. Так в 2014 році рівень рентабельності основної діяльності склав 26,3% проти 11,4 в 2013 [4]. Звичайно, багато в чому такий успіх викликаний підвищенням цін реалізації продукції завдяки зміні обмінного курсу, але, тим не менш, інвестиційна привабливість галузі очевидна.

Проектний підхід як механізм ефективного управління інвестиційною діяльністю дозволяє провести оцінку фінансово-економічної та соціальної ефективності проектів у сільському господарстві, представити проект у стандартизованому привабливому вигляді, забезпечити грамотне і планомірне

виконання робіт за проектом з урахуванням ключових обмежень, ефективне витрачання ресурсів проекту і розподіл ресурсів, як в рамках проекту, так і між іншими проектами компанії, розподілити сфери відповідальності в рамках проекту, належним чином завершити його, і використовувати отриманий досвід при роботі над подальшими проектами.

Література:

1. Project Management in Agricultural Extension. - National Institute of Agricultural Extension Management,- MANAGE, 2013. – 106 p.
2. Бардиш Г.О., Г.О. Проектний аналіз: Підручник. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 415с.
3. Воркут, Т. А. Проектний аналіз : навч. посіб. для студ., що навч. за напрямом "Трансп. технології" / Т. А. Воркут. - К. : Український Центр духовної культури, 2000. - 440 с
4. Економічні результати сільськогосподарського виробництва у 2014 році [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2015/04/76pdf.zip>
5. Инжинова Л.А. Анализ финансовых и экономических рисков проектов АПК специализации «Агробизнес»: Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. – 182 с.
6. Коляденко С.В. Применение новых технологий менеджмента в региональном управлении аграрно-промышленным комплексом / С.В. Коляденко, Е.В. Маколкина // Российский Академический Журнал. - № 4. Т. 22. - 2012. – С. 78-81
7. Руководство к Своду знаний по управлению проектами (*Руководство PMBOK®*) — Пятое издание. - Project Management Institute, 2013. – 224 p
8. Сазонова Т. О. Застосування проектного підходу в управлінні аграрними підприємствами / Т. О. Сазонова, Г.А. Паламарчук // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. сер: Економічні науки. – Полтава, 2012 - Вип. 1(4). – С.199-204
- Управління проектами: навч. посібник / за ред. О.В. Ульянченка та П.Ф. Цигікала. – Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2010. – 522 с.

1.4. Система страхування якості земельних ресурсів як елемент системи страхової безпеки сільськогосподарських підприємств Сумської області *

Агробізнес сьогодні — один з ключових секторів, від роботи якого безпосередньо залежить добробут України та її економічне зростання.

На сучасному етапі розвитку сільського господарства України на перший план висувуються завдання розбудови інфраструктури аграрного ринку. Важливим елементом цієї інфраструктури має стати система фінансово-кредитного забезпечення.

На сьогоднішній момент дуже гостро постало питання забезпечення безпеки сільськогосподарського підприємства, оскільки основним джерелом формування доходів бюджету більшості регіонів України є виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство залишається одним з найбільш ризикових видів бізнесу — незважаючи на технічні досягнення та інші новинки, які впроваджують аграрії. Це зумовлено наявністю ризиків, притаманних лише сільськогосподарському виробництву, а саме сезонність виробництва, залежність від погодних та кліматичних умов, тривалий період обороту капіталу, велика складність зміни асортименту продукції та технології, треба значну увагу під час ведення сільськогосподарської діяльності приділити зменшенню впливу цих ризиків, адже деякі з них, такі як погодні умови або хвороби сільськогосподарських тварин, майже не можливо спрогнозувати.

Перелік ризиків при веденні сільськогосподарської діяльності представлено на рисунку 1.4.1.

* Автор: Шумкова В.І.

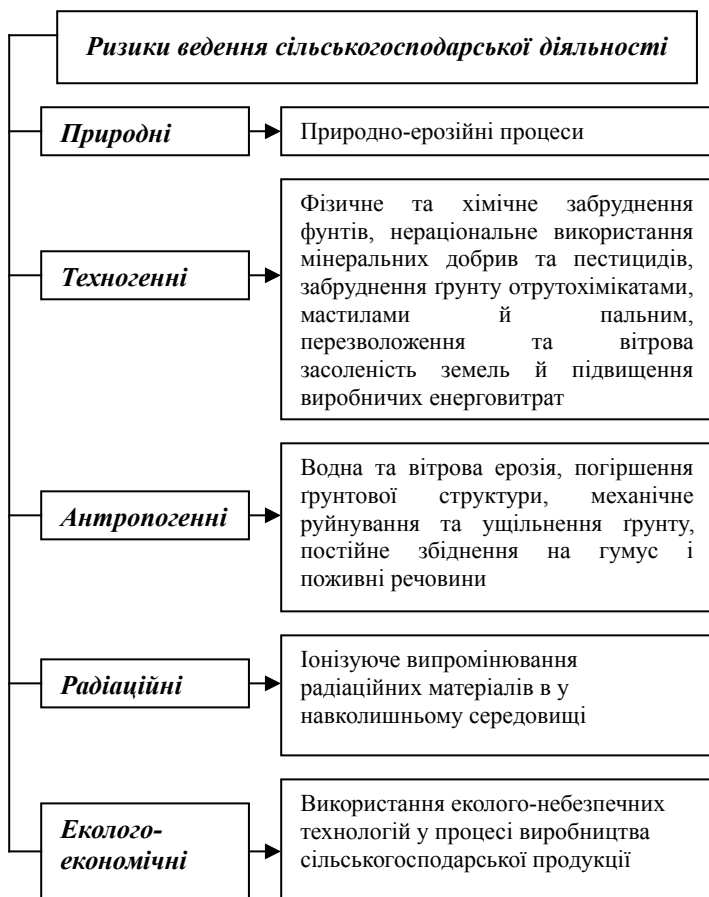

Рис.1.4.1. Ризики ведення сільськогосподарської діяльності

Перед вивченням особливостей страхування якості земельних ресурсів необхідно розглянути сутність національного багатства та її земельної складової. Національне багатство являє собою сукупність матеріальних і духовних благ, створених і нагромаджених суспільством за всю історію його розвитку, а також дарованих природою.[2]

Національне багатство як системна категорія може розглядатися інваріантно: штучна та природна складові. До першої

належать створені людиною матеріальні фонди (основні й оборотні), фонди соціальної сфери, духовні цінності. До неї умовно можна також віднести перетворену людиною природу. До другої як еколого-економічної системної складової ми відносимо природне багатство, яке суспільство має у своєму розпорядженні.

Основним багатством нашої країни та Сумської області є земля та земельні ресурси. Розглянемо склад та структуру земель Сумської області за допомогою таблиці 1.4.1 та рисунку 1.4.2 відповідно.

Таблиця 1.4.1 - Склад земель Сумської області

Показники	Площа, тис.га
Усього земель	2383,2
землі сільськогосподарського призначення	1738,8
ліси та лісовкриті площі	460,4
забудовані землі	84,6
землі під водою	30,9
відкриті заболочені землі	62,6
інші землі	5,9

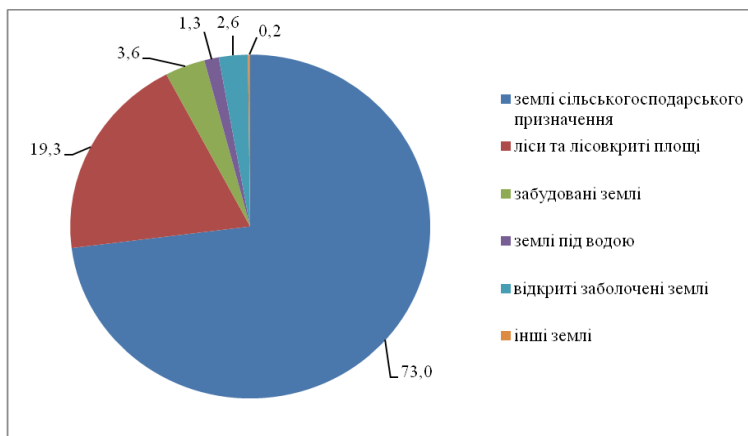

Рис. 1.4.2. Структура земель Сумської області

Дані таблиці 1.4.1 та рисунку 1.4.2 свідчать, що загальна площа земель Сумської області складає 2383,2 тис. га. Найбільшу

питому вагу у структурі земель області займають землі сільськогосподарського призначення – 73,0% загальної площі або 1738,8 тис. га. Ліси і лісо відкриті площі займають 19,3% або 460,4 тис. га. Найменшу питому вагу у структурі земель Сумської області займають забудовані землі - 3,6%, землі під водою - 1,3%, відкриті заболочені землі - 2,6% та інші землі – 0,2%.[3]

Усі наявні ризики, що впливають на ведення сільськогосподарської діяльності можна розділити на три основні групи:

- природні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав у наслідок дії непереборних стихійних явищ;

- техногенні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав у наслідок дій або бездіяльності користувача земельної ділянки, що призвели до зниження родючості землі або погіршення інших корисних властивостей землі;

- екологічні, що обумовлені погіршенням стану природного навколишнього середовища у наслідок діяльності підприємства.

Звернемо увагу на техногенні ризики, що призводять до зниження якості земельних ресурсів. Перелік техногенних ризиків представлено на рисунку 3.

На сьогодні найбільшою проблемою є деградація земель, а саме збідніння ґрунтів.

Внаслідок високої господарської освоєності земельною фонду держави й екстенсивного використання продуктивних угідь посилюється деградація земель - ґрунти втрачають свою родючість і виснажуються.

Нині, за даними Держкомзему України, 13,2 млн. га. сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн. га - вітрової, ще 10,7 млн. га деградують внаслідок підвищеної кислотності, 3,9 млн. га засолені та солонцюваті, 3,6 млн. га заболочені й перезволожені.

Площа ріллі, яка деградує внаслідок ерозії, протягом останніх 25 років збільшилась на третину, й щорічно ця деградація розширюється на 90-100 тис. га, а вміст гумусу в ґрунтах знижується на 20%. Порівняно з 1960 р. втрати гумусу зросли в 3-4 рази, що прискорює дефляційні та деградаційні процеси в ґрунтах.

Сьогодні тільки 1 з кожних 10 га продуктивних земель має нормальний екологічний стан, що становить лише 10%.

Рис.1.4.3. Класифікація техногенних ризиків

Деградація та забруднення навколишнього природного середовища - це один із наслідків надмірного залучення земельних ресурсів до використання в аграрній сфері, зростання антропогенних навантажень на них до критичних рівнів, захоплення природо-перетворювальною діяльністю, порушення екологічно допустимих співвідношень, з одного боку, між так званою «дикою природою» і сільськогосподарськими угіддями, з другого, - між орними і землями, природними кормовими угіддями й багаторічними насадженнями, а з третього, - між лісовими та сільськогосподарськими угіддями.

Також деградація ґрунтів пов'язана із недотриманням сільськогосподарськими підприємствами сівозмін, внесення великої кількості мінеральних та органічних добрив, а також використання

агресивних методів під час обробки полів для підвищення врожайності сільськогосподарських культур та отримання більших прибутків. Але потрібно розуміти, що чим більше добрив вноситься в ґрунт, тим нижча його якість.[2]

Обсяги внесення добрив під сільськогосподарські культури сільськогосподарськими підприємствами в Сумській області розглянемо в таблиці 1.4.2.

Таблиця 1.4.2 - Внесення добрив під сільськогосподарські культури у сільськогосподарських підприємствах

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	Відхилення 2014р від 2010р
Загальна посівна площа, тис.га	889,5	696,4	798,5	891,6	905,6	888,7	-0,8
Мінеральні добрива							
Внесено у поживних речовинах – усього, тис.ц	136,1	159,1	501,9	707,5	823,2	866,4	730,3
Удобрена площа, тис.га	248,6	257,5	541,7	731,7	803,9	790,6	542
Частка удобреної площі, %	28	37	68	82	89	89	61
Внесено у поживних речовинах на 1 га							
посівної площі, кг	15	23	63	79	91	97	82
удобреної площі, кг	55	62	93	97	102	110	55
Органічні добрива							
Внесено – усього, тис.т	1447,6	924,3	432,7	369,0	384,5	385,4	-1062,

Удобрена площа, тис.га	57,2	44,2	24,2	14,6	17,7	18,5	-38,7
Частка удобреної площі, %	6	6	3	2	2	2	-4
Внесено на 1 га							
посівної площі, т	1,6	1,3	0,5	0,4	0,4	0,4	-1,2
удобреної площі, т	25,3	20,9	17,8	25,2	21,7	20,8	-4,5

Провівши аналіз обсягів внесення добрив під сільськогосподарські культури можна зробити висновок, що загальна посівна площа у 2000 році у порівнянні з 2014 роком зменшилася на 0,8 тис. га.

У 2014 було внесено мінеральних добрив на 730,3 тис. ц більше у порівнянні з 2000 роком. Також у 2014 році спостерігається збільшення удобреної мінеральними добривами площі на 542 тис. га ніж у 2000 році.

Дані таблиці свідчать, що у 2014 році у порівнянні з 2000 роком зменшилася кількість внесених органічних добрив на 1062,2 тис. т. Також у 2014 році спостерігається зменшення удобреної цими же добривами площі на 38,7 тис. га.

Отже, за період, що аналізується спостерігається зменшення обсягів внесення органічних добрив та збільшення обсягів внесених мінеральних добрив. Це може із часом привести до значного погіршення якості землі та до втрати родючості.

Грунтовні вимоги щодо охорони якості земель зосереджено у розділі VI Земельного кодексу України. Зокрема, ст. 162 Земельного кодексу визначає, що охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Охороні підлягають усі землі незалежно від їх призначення, форми власності і господарювання. Вимога охорони земель торкається усіх її користувачів як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського напрямку, а також державних органів і посадових осіб, що вирішують питання землекористування.

Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель. У землеробстві охорона родючості земель – щоденний обов'язок сільськогосподарських підприємств, яка виявляється для них непростим завданням. Це – збереження і покращання ґрунтів, попередження деградації і пошкодження земель від ерозії, інших негативних наслідків господарської діяльності.

Забезпечення охорони земель проводиться за рахунок капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища з бюджету області, які, у свою формулюються за рахунок екологічних платежів.

Проведено також оцінку структури капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за допомогою таблиці 1.4.3.

Таблиця 1.4.3 - Структура капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за напрямками

(відсотків)

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення 2014 р. від 2010р., +/-
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0
За напрямами на						
охорону атмосферного повітря і клімату	8,4	17,0	17,9	31,4	74,8	66,4
очищення зворотних вод	22,5	43,8	65,4	50,9	13,2	-9,3
поводження з	39,0	6,4	3,7	2,0	2,9	-36,1

відходами						
захист і реабілітацію грунту, підземних і поверхневих вод	21,3	30,5	12,2	15,2	6,7	-14,6
зниження шумового і вібраційного впливу	—	—	—	—	—	-
збереження біорізноманіт тя і середовища існування	2,7	1,8	0,7	0,5	2,4	-0,3
радіаційну безпеку	—	—	—	—	—	-
науково- дослідні роботи природоохор онного спрямування	6,1	0,5	0,1	—	—	-6,1

За даними таблиці 1.4.3 питома вага капітальних інвестицій на охорону атмосферного повітря і клімату у 2014 році збільшилася на 66,4 п.в. у порівнянні з 2010 роком. Також у 2014 році спостерігається зменшення питомої ваги капітальних інвестицій на поводження з відходами на 36,1 п.в., на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод на 14,6 п.в., на очищення зворотних вод на 9,3 п.в. та на збереження біорізноманіття і середовища існування на 0,3 п.в. Також у 2014 році відсутнє інвестування зниження шумового і вібраційного впливу, радіаційної безпеки та науково-дослідної роботи природоохоронного спрямування.

За допомогою даних таблиці 1.4.4 нами розглянуто структуру поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за напрямками.

Таблиця 1.4.4 - Структура поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за напрямками
(відсотків)

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення 2014 р. від 2010р., +/-
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0
За напрямками на					
охорону атмосферного повітря і клімату	6,4	15,5	19,0	17,7	11,3
очищення зворотних вод	61,5	57,4	60,0	56,8	-4,7
поводження з відходами	25,8	21,2	13,2	17,8	-8,0
захист і реабілітацію грунту, підземних і поверхневих вод	0,7	0,1	0,3	0,3	-0,4
зниження шумового і вібраційного впливу	—	—	—	—	—
збереження біорізноманіття і середовища існування	4,6	5,3	6,9	6,3	1,7
радіаційну безпеку	—	—	—	—	—
науково-дослідні роботи природоохоронног о спрямування	0,3	0,0	—	0,1	-0,2
інші напрями природоохоронної діяльності	0,7	0,5	0,6	1,0	0,3

Провівши аналіз структури поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища можна зробити висновок, що питома вага поточних витрат на охорону атмосферного повітря і клімату у 2014 році у порівнянні з 2010 роком збільшилася на 11,3 п.в., а питома вага витрат на збереження біорізноманіття і середовища існування – на 1,7 п.в. У 2014 році, порівняно з 2010 роком відбулося зменшення питомої ваги поточних витрат на поводження з відходами – на 8,0 п.в., очищення зворотних вод – на 4,7 п.в. Також у 2014 році відсутнє фінансування витрат на зниження шумового і вібраційного впливу та радіаційної безпеки. [3]

Отже, за даними таблиці 3 та таблиці 4 можна зробити висновок, що на жаль, кошти, які виділяються з боку держави на покращення та реабілітацію земель є недостатніми. Тому, для сільськогосподарських підприємств може із часом дуже гостро постати питання самостійного забезпечення заходів для реабілітації земель сільськогосподарського призначення.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може стати страхування якості земельних ресурсів. Впровадження такого виду страхування пропонується та обговорюється великою кількістю українських науковців, але страхові компанії такий вид страхування не впроваджують. Тому, ми розглянемо можливу програму страхування якості земельних ресурсів, яка б була доступна для сільськогосподарських підприємств будь-якої форми власності.

Страхування якості сільськогосподарських угідь страхувальниками виступають підприємства-користувачі земельними ресурсами сільськогосподарського призначення всіх форм власності.

Об'єктом страхування є земельні ресурси, що знаходяться у власності чи оренді сільськогосподарських підприємств.

Страховий ризик полягає в зменшенні родючості ґрунтів згідно з нормами, вказаними в паспорті земельної ділянки, для чого відповідним органам необхідно провести дослідження якості земельних ресурсів у межах їх паспортизації.

Страховою подією є погіршення основних паспортних показників якості земельних ресурсів через гео-кліматичні процеси, стихійні явища, неправомірні дії третіх осіб тощо.

Факт настання страхового випадку визначається при щорічному порівнянні існуючих показників з паспортними, а

накопичений резервний страховий фонд пропонується використовувати для поліпшення екологічного стану земель, відтворення родючості ґрунту через зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту, забезпечення відновлення його водного і повітряного режимів; зменшення втрат гумусу і поживних речовин у ґрунті; зменшення хімічного навантаження на біоценоз за рахунок внесення оптимальних доз мінеральних і максимального використання органічних добрив; науково обґрунтоване застосування меліорації земель; впровадження екологічнобезпечних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва.[2]

Страховання необхідно проводити для підприємств-землекористувачів, які мають більш, ніж 1 га земельних угідь. На нашу думку, якість земель повинна впливати на розмір страхових внесків: сільськогосподарські підприємств, що мають кращі землі, повинні сплачувати більшу суму страхових платежів, бо вони можуть одержати більший прибуток і повинні платити за можливість користування кращими землями.

Для підприємств-землекористувачів, які будуть вкладати власні кошти на відтворення земельних ресурсів, необхідно надавати знижки до страхових внесків, бо вони сприяють покращенню якості земельних ресурсів. У разі погіршені якості землі розмір страхових платежів збільшується.

Обсяг страхової відповідальності обмежується розміром витрат на відтворення якості земельних ресурсів і складає не більше 70% загального розміру збитку, можливо також застосування франшизи.

Обов'язковість такого страхування дозволить охопити першочерговою увагою великі та небезпечні в екологічному відношенні об'єкти. Доцільно також використання страхового полюсу з 3-4 ступенями захисту як застави (цінного паперу) при довгостроковому кредитуванні відтворення якості земельних ресурсів.

Страховання якісного стану земельних ділянок може забезпечити відшкодування збитків при страхових випадках природного і техногенного походження за непередбачених, надзвичайних, аномальних подій.

Дослідження проблеми страхування земельних ресурсів як одного з ефективних засобів їх захисту, дозволяє зробити висновок, що є всі підстави вважати організацію страхування земельних

ресурсів перспективним питанням, що потребує науково обґрунтованого вирішення у зв'язку із можливим запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення. Для її вирішення необхідне розроблення законодавчих документів, направлених на формування організаційно-економічного механізму страхування земельних ресурсів.

Література:

1. Кошель А. О. Страхування ризиків у використанні земель / А.О. Кошель // Землеустрій і кадастр. – 2008. – №3. – С. 69 – 74.
2. Медвідь Я.Ф. Страхування в Україні: поняття та класифікація. [Електронний ресурс] / Я.Ф. Медвідь // Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 77–82 – Режим доступу - http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npmaup/2010_4/pdf_files/77-82.pdf
3. Статистичний щорічник Сумської області за 2014 рік / за ред. Л.І. Олехновича – Головне управління статистики в Сумській області., 2015 – с. 523

РОЗДІЛ 2.

СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Сільськогосподарське землекористування в умовах реформування відносин власності на землю*

Науковці виділяють два етапи аграрних трансформацій в Україні: перший – 1991-1999 рр. та другий – після 2000 р. На першому етапі було створено передумови для роздержавлення і приватизації землі та іншого майна колгоспів і радгоспів та здійснено їхню реорганізацію у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Земля і майно КСП були розпайовані між своїми членами. Початок другого етапу було закладено роботою по виконанню Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». Відповідно даного Указу власники земельних паїв стали обмінювати земельні сертифікати на державні акти на право приватної власності з виділенням земельних ділянок в натурі. КСП реорганізувалися у формування ринкового типу: товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства відкритого і закритого типу, сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства, особисті селянські господарства. Деякі селяни вилучили свої земельні ділянки для самостійного господарювання. Більша ж частина приватизованих земель була передана на умовах оренди новоствореним підприємствам. На другому етапі сформувалася дуальна структура сільського господарства, яка складається з двох типів (секторів) виробників сільськогосподарської продукції – корпоративного (сільськогосподарські підприємства) та індивідуального (фермерські господарства і господарства населення) [1, с.5].

Понад п'ятнадцять років сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на землях, які знаходяться у приватній власності. Проте суттєвого впливу відносин приватної власності на зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення

* Автори: Сапич В.І., Сапич Н.М.

ефективності використання сільськогосподарських угідь не відбулось (рис. 2.1.1).

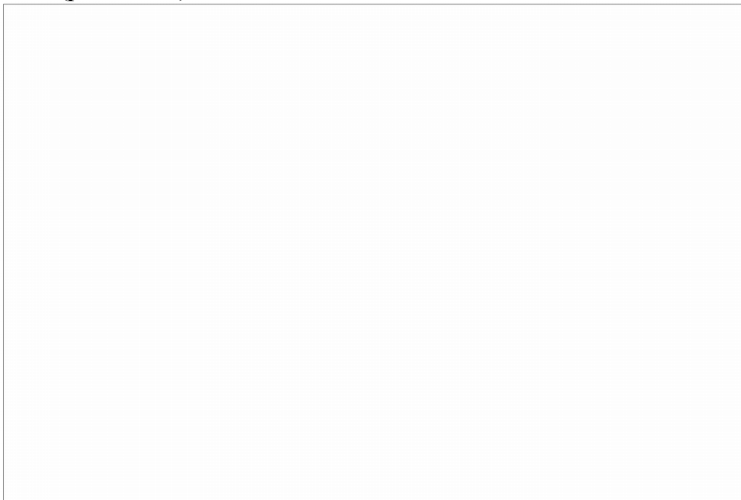

Рис. 2.1.1. Валова продукція сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь в Україні за категоріями господарств, у постійних цінах 2010 р., грн.

Джерело: розраховано авторами за даними [2]

Лише у 2013 р. по виробництву валової продукції сільського господарства з одиниці сільгоспугідь в цілому по усім категоріям господарств було перевищено рівень 1990 р. Включно по 2011 р. віддача від земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах України була нижча у порівнянні з 1990 р. За підсумками найбільш сприятливого за останній період 2014 р. вихід валової продукції з 1 га угідь у сільськогосподарських підприємствах відносно рівня 1990 р. збільшився на 31,5%. У господарствах населення протягом усього пореформеного періоду ефективність використання земельних ресурсів падає, і вихід валової продукції з одиниці угідь в 2014 р. у селян склав тільки 22,6% рівня 1990 р.

Земельні ресурси залишаються розпорощеними серед понад 6 млн. дрібних власників, які фактично не впливають на стан господарського використання своєї землі, оскільки близько 90% її здається в оренду. Така ситуація свідчить про незавершеність реформування аграрного сектора економіки України. Відповідно, набуває актуальності з'ясування причин і обставин, що не призвели

до суттєвого зростання ефективності використання сільськогосподарських земель. Сучасний стан розвитку аграрного сектора економіки свідчить про необхідність задіяти нові чинники підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому і ефективності використання сільськогосподарських угідь зокрема. Водночас проблему ефективності слід розглядати у взаємозв'язку із забезпеченням раціонального землекористування.

Вчені-аграрники О.А. Бугуцький [3, с.72-74], І. М. Буздалов [4, с.156-157], О.М. Ємельянов [5, с.214-218] розглядають такі фактори економічної ефективності, як природно-кліматичні, матеріально-технічні, біологічні, економічні, організаційні і соціальні. В умовах планової економіки, коли домінували командно-адміністративні методи управління, основна увага приділялася впровадженню матеріально-технічних і біологічних факторів – розширення механізації і автоматизації виробництва, застосування органічних і мінеральних добрив, меліорація земель, розвиток насінництва і племінної справи, застосування біологічних методів захисту рослин тощо. В той же час у роботах таких економістів, як О.А. Бугуцький [3, с. 72-73], І.М. Буздалов [4, с. 175-207], О.М. Ємельянов [5, с. 217-218.], І.І. Лукінов [6, с.13-14.] наголошували на необхідності вирішення наступних проблем:

- комплексне використання усіх факторів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;
- вдосконалення економічних відносин на рівні окремих сільськогосподарських підприємств, а також між галузями агропромислового комплексу;
- корінна зміна взаємовідносин між державою і сільгоспвиробниками.

У роботах таких науковців, як О.І. Гуторов [7], Л.Я. Новаковський [8], С.М. Бобильов, А.Е. Яковлев [9] та інших, проблема підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва розглядається у контексті забезпечення раціонального використання земельних ресурсів. Вихідним даного підходу є положення про визначальний вплив усього комплексу властивостей ґрунтів на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва. Досягненню еколого-економічної оптимізації використання земельних ресурсів присвячені дослідження таких вчених, як І.М. Андрійшин, Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, М.С. Богіра, В.А. Борисова, В.А. Голян, Б.М. Данилишин, С.І.

Дорогунцов, А.Ф. Кирсанов, Я.В. Коваль, В.С. Міщенко, О.С. Новоторов, М.М. Паламарчук, О.Л. Попова, В. Прядун, В.М. Русан Н.М. Скурська, А.Я. Сохнич, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, А.Е. Юзефович та інших. Водночас вимагає поглиблення сутнісно-змістовна основа раціонального землекористування, також потребує подальшого удосконалення класифікація його факторів у контексті підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь в умовах становлення ринкових відносин.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь доцільно аналізувати у технологічному і економічному аспектах. Технологічна ефективність обумовлена використанням виробничих ресурсів. Економічна ефективність відображає реалізацію виробничих відносин і характеризує дохідність виробничої діяльності. Критерієм технологічної ефективності сільськогосподарського виробництва є ступінь освоєння систем ведення сільського господарства, оцінка результативності задіяних технологій з урахуванням всіх наявних ресурсів. Критерієм економічної ефективності являється дохідність використання підприємством ресурсів, відповідність отриманих доходів можливостям ведення розширеного відтворення.

Серед вартісних показників технологічної ефективності найбільш узагальненим є вихід валової продукції сільського господарства у порівняльних цінах на 1 га сільськогосподарських угідь. Здійснені розрахунки показують, що сільськогосподарські підприємства України по даному показнику вперше перевищили рівень 1990 р. лише у 2011 р. (табл. 2.1.1). В умовах становлення ринкових відносин, коли земля набуває характеру товару, її вартість не може залишатися поза увагою. Тому вважаємо за доцільне поміж показників технологічної ефективності звернутися також до запропонованого В.Г. Андрійчуком показника землевіддачі, який розраховується як відношення вартості валової продукції сільського господарства, одержаної з гектара угідь, до грошової оцінки цих угідь [10, с.52]. Якщо вихід продукції з 1 га сільськогосподарських угідь характеризує ефективність використання лише фізичної площі, то землевіддача в певній мірі відображає її економічну родючість.

Таблиця 2.1.1. Ефективність використання сільськогосподарських угідь в сільськогосподарських підприємствах України (у порівняльних цінах 2010 р.)

Показники	Роки	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Валова продукція сільського господарства на 1 га с/г угідь, грн.		5146	2826	1941	3290	4570	5905	5472	6683	6767
Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, грн. за 1 га		-	3543	8574	8734	11339	11339	11339	11339	14128
Землевіддача - відношення вартості валової продукції сільського господарства з 1 га с/г угідь до їх грошової оцінки		-	0,80	0,23	0,38	0,41	0,52	0,48	0,59	0,48
Прибуток, (-) збиток від реалізації с/г продукції на 1 га с/г угідь, грн		-	19,21	-4,07	56,67	619,27	972,04	977,45	577,59	1619,73
Земледохідність – маса прибутку, збитку (-) на 1000 грн. грошової оцінки с/г угідь		-	5,42	-0,48	6,49	54,62	85,73	86,20	50,94	114,37
Рівень рентабельності виробництва с/г продукції, %		42,6	13,6	-1,0	6,8	21,1	27,0	20,5	11,2	25,8
продукції рослинництва		98,3	55,5	30,8	7,9	26,7	32,3	22,3	11,1	29,2
продукції тваринництва		22,2	-16,5	-33,8	5,0	7,8	13,0	14,3	11,3	13,4

Джерело: складено авторами за даними [2; 11; 12, с.77]

Наведені у табл. 2.1.1 розрахунки показників виходу валової продукції сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь і землевіддачі дозволяють зробити наступні висновки. В цілому по Україні у 1995-2014 рр. спостерігається неадекватне співвідношення динаміки показників ефективності використання земельних ресурсів. У 1995 р. показник виходу валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь мав досить низьке значення (2826 грн.), а показник землевіддачі - максимальне (0,80). У подальші роки вихід валової продукції сільського господарства з одиниці площі стало зростати (до 6767 грн. у 2014 р.), а рівень землевіддачі мав з року в рік суттєві коливання (від 0,23 у 2000 р. до 0,59 у 2013 р.). Така невідповідність вартісних показників технологічної ефективності, що розглядаються, обумовлена недосконалістю діючої нині в Україні нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель, особливо, якщо її розглядати в динаміці.

Підвищення нормативної грошової оцінки землі в результаті її індексації не відповідає реальній якості сільськогосподарських угідь, оскільки в умовах зменшення капіталовкладень в землю її природна родючість знижується. Не може зростати і ціна землі, коли її пропозиція суттєво перевищує попит.

Зазначені розбіжності у вартісних показниках технологічної ефективності також обумовлені недосконалістю ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і промислові засоби виробництва, що споживаються у сільському господарстві і, відповідно, незадовільним механізмом формування собівартості продукції і доходів аграрних підприємств. На наявність даної проблеми і важливість її вирішення для піднесення аграрного сектора економіки неодноразово наголошували такі провідні економісти, як І.І. Лукінов [13, с.8-9.], П.Т. Саблук [14, с.4-5.], В.Я. Месель-Веселяк [15, с.24-25.], Б.Й. Пасхавер [16, с.81-84.], М.М. Федоров [17, с.26-27.] та інші.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що показники землевіддачі у 2000 - 2014 рр. порівняно з 1995 р. невідповідно характеризують рівень і динаміку ефективності використання сільськогосподарських угідь, дійсний стан в даній ситуації точніше відображає показник виходу валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь.

Із показників економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь найважливіше значення мають величина отриманого прибутку(збитку) з 1 га сільгоспугідь і рівень рентабельності. По аналогії з показником землевіддачі при дослідженні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва доцільно також аналізувати показник земледохідності, котрий розраховується як відношення маси прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь до 1000 грн. їх нормативної грошової оцінки [18, с.402.]. З впровадженням в Україні повноцінного (сталого і досконалого) ринку земель сільськогосподарського призначення земледохідність можна буде розраховувати як відношення маси прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь до його ринкової ціни.

Наведені у табл. 2.1.1 показники економічної ефективності свідчать про вкрай незадовільний рівень використання сільськогосподарських угідь у контексті забезпечення дохідності товаровиробників. За весь період включно по 2014 р. сільськогосподарські підприємства не досягли рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства, який вони мали у 1990 р. (42,6%). Рівень рентабельності залежить від співвідношення цін реалізації сільськогосподарської продукції і її собівартості. Аналіз співвідношення даних показників свідчить, що визначальним фактором рівня рентабельності є ціни. Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції щорічно зростають і лише суттєве підвищення реалізаційних цін дозволяє забезпечити позитивну рентабельність, хоча її фактичний рівень не можна розглядати як задовільний. Тільки протягом двох років (у 2011р. і 2012 р.) рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції був більшим за 25%, але не перевищив 27%, хоча для забезпечення сталого розширеного відтворення він має складати не менше 40%. Особливо низький рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва. Найкращий результат по цьому показнику було досягнуто у 2014 р. (13,4%), хоча у 1990 р. його значення дорівнювало 22,2%. Слід також звернути увагу на щорічні коливання рівня рентабельності, що свідчить про суттєву залежність товаровиробників від природно-кліматичних умов і недосконалість економічних відносин в сфері реалізації сільськогосподарської продукції. Виключна обумовленість результатів господарської діяльності природним чинником є наслідком вкрай недостатнього використання

сільськогосподарськими підприємствами сучасних технологій і їх неефективної підтримки з боку держави. В найбільш урожайні роки рентабельність реалізації сільськогосподарської продукції знижується. Це говорить про недостатній вплив держави на формування доходів аграрних підприємств.

Як видно із табл. 2.1.1, у 2010-2014 рр. земледохідність в цілому по сільськогосподарській продукції в розрахунку на 1 тис. грн. грошової оцінки сільськогосподарських угідь перевищувала нормативний рівень у 30,30 грн. при терміні капіталізації 33 роки, прийнятому для земельних ресурсів. Проте це відбулося при незмінному рівні нормативної грошової оцінки землі у 2010-2013 рр. Такий стан даного показника обумовлений Порядком проведення індексації нормативної грошової оцінки земель, затвердженого Постановою Кабінетом Міністрів України 12.05.2000 р. №783 [19, с.48 – 49]. У 2010-2013 рр. нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в Україні не змінювалася, оскільки коефіцієнт індексації, який розраховується на основі середньорічного індексу інфляції, в зазначений період не перевищував одиниці. У подальші роки нормативна грошова оцінка сільськогосподарських земель буде помітно зростати, тому що рівень інфляції буде значно перевищувати 10% і це може привести до суттєвого погіршення рівня земледохідності. Підвищення земледохідності у 2010-2014 рр., як і рівня рентабельності, також було обумовлено, про що зазначалося вище, виключно зростанням цін реалізації. У довгостроковому періоді підвищення реалізаційних цін не може розглядатися як реальний чинник покращення фінансового стану аграрних підприємств, оскільки внаслідок зростання роздрібних цін на продукти харчування обмежується купівельна спроможність населення, що буде стримувати нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Економічна ефективність є лише однією складовою раціонального використання сільськогосподарських угідь. Результат дії економічної складової полягає у виробництві необхідної для суспільства кількості сільськогосподарської продукції шляхом мінімізації виробничих затрат.

Іншою складовою раціонального використання сільськогосподарських угідь є екологічна. Зміст екологічної складової раціонального використання земельних ресурсів полягає

у впровадженні еколого-безпечних технологій, які б зберігали і підвищували родючість ґрунтів та забезпечували б виробництво екологічно чистої продукції. Між екологічною і економічною складовими раціонального використання сільськогосподарських угідь є очевидне протиріччя. Застосування екологічно безпечних технологій, здійснення природоохоронних заходів веде до збільшення витрат, що ускладнює вирішення проблеми підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому і використання сільськогосподарських угідь зокрема.

Вимоги раціонального землекористування передбачають реалізацію наступних заходів:

- для приведення у відповідність біологічних особливостей рослин з виробничим і територіальними властивостями земель необхідно найкращим чином розмістити посіви і сформувати сівозміни з урахуванням якості угідь, їх розташування, конфігурації тощо;

- з метою забезпечення не лише ефективного використання родючості ґрунтів, але і його піднесення слід використовувати технології, які б враховували особливості конкретної ділянки ріллі;

- необхідно здійснити комплекс ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів і впроваджувати екологічно чисті технології [20, с.8-9] .

Насущною проблемою землекористування сільськогосподарських підприємств України є значна розораність. Питома вага ріллі у складі сільськогосподарських угідь по даним за 2014 р. дорівнювала 93,9% [2], хоча у 1995-2000 рр. даний показник був у межах 75-80%. Така тенденція свідчить про посилення негативної складової у сучасній практиці землекористування аграрних підприємств. Значний рівень розораності сільськогосподарських угідь є наслідком екстенсивного шляху розвитку аграрного виробництва у 1950-60-ті рр. На жаль, реформування земельних відносин в Україні на засадах приватної власності закріплює високий рівень розораності сільськогосподарських угідь.

Надмірна розораність призводить до використання малопродуктивних і деградованих земель. В Сумській області 16,1% ріллі мають вміст гумусу до 2% і 18,8% - 2-3%, 15% ріллі є еродованою [21, с.7, 24.], тобто майже половина (49,9%) усіх земель в обробітку є малопродуктивними і деградованими. Використання

таких земель у господарській діяльності призводить до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва і порушує екологічну збалансованість землекористування. Ступінь розораності сільськогосподарських земель розглядається вченими як характеристика їх екологічної стійкості [22, с.79].

У країнах з високоефективним аграрним сектором рівень розораності сільськогосподарських угідь значно нижчий. Зокрема, у Франції даний показник становить 48, в Угорщині – 37, а у США – лише 25% [23, с.40]. За рекомендацією колективу вітчизняних науковців під керівництвом В.Ф. Сайка в Україні необхідно зменшувати розораність з урахуванням екологічних і економічних чинників вилючаючи під заліснення і пасовища наступні землі:

- ріллію на схилах крутістю 3° і більше;
- малопродуктивні землі, ведення землеробства на яких є економічно не вигідним;
- раніше розорані землі гідрографічної мережі;
- землі, розміщені безпосередньо біля тваринницьких комплексів і навколо населених пунктів незалежно від їхньої якості;
- забруднені радіонуклідами та важкими металами ґрунти.

Дані землі слід вилучити у таких обсягах, щоб забезпечити частку ріллі у площі сільськогосподарських угідь на рівні 40-50% [24, с.19-21]. Оскільки майже 60% сільськогосподарських угідь України знаходяться у зоні ризикового землеробства, де періодично відбувається деструктивний вплив екстремальних погодних умов [25, с.4], то площа таких угідь також має поступово вибувати із землекористування.

У Сумській області з 1996 р. впроваджується ґрунтозахисна система землеробства з контурно-меліоративною організацією території (КМОТ). Ця система передбачає диференційоване використання земельних ресурсів, розширене відтворення їх родючості і попередження ерозійних процесів. КМОТ дає можливість стабілізувати родючість ґрунту і підвищити продуктивність полів на 25-30%. Проекти внутрігосподарського землеустрою з КМОТ розроблені по 86 господарствах Сумської області, з них по 34 – роботи по впровадженню системи закінчені повністю [21, с. 25]. Важливо, що ґрунтозахисні роботи ведуться, але їх обсяг є вкрай недостатнім, оскільки охоплює лише 9% господарств області.

На основі проведеної у 1998 р. у Сумській області інвентаризації еродованих і деградованих орних земель Головним управлінням земельних ресурсів області розроблені пропозиції щодо їх використання. Відповідно розробленої документації із таких земель нині 120,3 тис. га залужено і майже 8 тис. га заліснено [21, с. 25], що складає близько 10% ріллі Сумської області. Незважаючи на впроваджені заходи по вилученню малопродуктивних деградованих земель, рівень розораності, залишається вкрай високим і для забезпечення раціонального використання сільськогосподарських угідь в подальшому його необхідно суттєво зменшити.

Зміни у структурі посівних площ сільськогосподарських культур не сприяють забезпеченню економіко-екологічно обґрунтованому використанню земельних ресурсів. У землекористуванні аграрних підприємств України намітилася чітка тенденція підвищення питомої ваги посівів зернових і технічних культур та скорочення кормових культур, картоплі і овочевих культур. Якщо у 1990 р. кормові культури займали 37,0% площі посівів, то у 2014 р. – лише 4,7% [2]. Така динаміка даного показника обумовлена зниженням обсягів виробництва тваринницької продукції як в абсолютному, так і відносному вимірах, що відповідно призвело до стрімкого скорочення внесення органічних добрив. У 1990 р. на 1 га посівів сільськогосподарських культур в середньому по Україні було внесено 8,6 т органіки, а у 2014 р. – лише 0,5 т. [2]. За оцінкою академіка УААН М.В. Роїка внесення 8,6 т/га органічних добрив у 1990 р. дозволяло на 90% відшкодувати втрати гумусу [26, с.9]. Відповідно, наявний зараз рівень внесення органічних добрив фактично не компенсує втрат гумусу.

За 1990-2014 рр. відбулося збільшення площі під посівами соняшнику з 5,0 до 19,3%, тобто у 3,9 рази [2]. Соняшник відноситься до тих сільськогосподарських культур, які в найбільшій мірі виснажують ґрунти. Зокрема, порівняно із зерновими культурами соняшник використовує із чорноземних ґрунтів на 60-100% більше азоту, на 78-167% - фосфору і в 4-6 разів більше калію [27, с.249]. Внесення мінеральних добрив є також недостатнім. Якщо у 1990 р. 1 га посівів в середньому по Україні отримував 141 кг поживної речовини мінеральних добрив, то у 2014 р. – лише 82 [2]. Отже, існуючий нині рівень недовнесення органічних і

мінеральних добрив призводить до суттєвого погіршення стану українських чорноземів, які ми традиційно вважаємо одним із головніших наших національних надбань.

За даними науковців українські чорноземи в різній мірі забезпечені рухомими поживними речовинами. Найгірше ґрунти забезпечені фосфором, дещо краще – азотом. Забезпеченість калієм значно краще ніж азотом і фосфором, хоча площі орних земель з низьким та середнім вмістом обмінного калію становлять 31% [26, с.9]. Хімічна промисловість як у 1990-ті рр., так і нині не враховує фактичний стан наших чорноземів, перевага надається виробництву азотних добрив. Структура виробництва в Україні мінеральних добрив посилює нестачу найдефіцитнішого у ґрунті фосфору. Якщо у 1990 р. виготовлялося 62,8% азотних добрив і 34,2% фосфатних, то у 2003 р. питома вага азотних добрив зросла до 98,0%, а фосфатних – зменшилася до 1,5% [2]. Статистичні дані останніх років уже не містять відомостей про виробництво в Україні фосфатних добрив.

Для економічного стимулювання раціонального використання сільськогосподарських угідь Земельним кодексом України передбачено задіяти наступні норми:

а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини;

в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

г) компенсації з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини [28].

Між тим, науковці зазначають, що реалізація названих норм вкрай обмежена, оскільки:

- відсутні реальні механізми стимулювання раціонального використання сільськогосподарських угідь шляхом надання податкових і кредитних пільг;

- для відновлення попереднього стану земель необхідно фінансувати не лише гіпсування і вапнування ґрунтів земель сільськогосподарського призначення, а й усі інші випадки, коли досягається економічний або екологічний ефект для певної територіальної громади;

- стимулювання тимчасової консервації деградованих і малопродуктивних земель стримується тим, що рік у рік практично не здійснюється фінансування відповідних заходів [29, с.35-37].

Якість сільськогосподарських угідь впливає на результативність господарської діяльності. Отже, раціональне використання земельних ресурсів розширює проблему підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, оскільки має забезпечити збереження і примноження продуктивності ґрунтів та мінімізувати затрати на виробництво одиниці продукції. Становлення ринкових відносин змінює економічне середовище, в якому функціонують сільськогосподарські виробники, і обумовлює появу нових трактовок бачення проблем підвищення ефективності аграрного сектора економіки.

На початковому етапі реформування аграрного сектора економіки запровадження приватної власності і альтернативних форм господарювання називалося „найбільш впливовим фактором підвищення рівня використання земельних угідь” [23, с. 44]. Проте у подальшому, результати діяльності аграрних підприємств показали, що приватна власність і нові організаційно-правові форми господарювання самі по собі ще не здатні забезпечити підвищення ефективності виробництва і раціональне використання сільськогосподарських угідь.

Природна родючість ґрунтів продовжує знижуватися. Щорічний дефіцит гумусу по Україні складає 110 кг/га [22, с. 79]. Колосальні втрати спричиняє ерозія. Збитки від ерозії оцінюються від 5 (за даними В.В. Кулініча [30, с.20.]) до 10 млрд. доларів США (за даними С.Ю. Булигіна, Б.І. Новак і Н.А. Пасічник [24, с.18]).

Значні втрати має сільське господарство України і від використання деградованих і малопродуктивних земель. За розрахунками В.В. Кулініча, прямі щорічні втрати (тобто різниця між вартістю валового продукту й витратами на його одержання) становлять на таких землях у середньому 66,5 грн./га, або в цілому по Україні – 400 млрд. грн. [30, с. 21]. За таких умов

подолання негативних явищ вбачається у активізації державної підтримки сільськогосподарських виробників.

Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору

економіки на період до 2020 року передбачено комплекс заходів щодо забезпечення раціонального землекористування і охорони земель сільськогосподарського призначення, а саме:

- розширення повноважень органів місцевого самоврядування з розпорядження земельними ділянками і здійснення контролю за використанням та охороною земель;

- запобігання деградаційним процесам на землях сільськогосподарського призначення шляхом проведення консервації малопродуктивних і техногенно-забруднених земель, запровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, контурно-меліоративної системи землеробства з урахуванням природно-сільськогосподарського районування територій та агроландшафтів;

- впровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення та агрохімічної паспортизації а також використання рибогосподарських водойм; створення умов для збереження, відтворення і підвищення родючості ґрунтів;

- відновлення зрошувальних та меліоративних систем;

- вдосконалення механізмів відповідальності та запровадження економічного стимулювання користувача (власника) землі до раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;

- збереження біологічного та генетичного різноманіття;

- сприяння розвитку органічного виробництва в Україні за рахунок застосування інноваційних біотехнологій для нарощування внутрішнього споживання органічних продуктів та їх експорту;

- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення[31].

Ринкова економіка підвищує роль економічних факторів (ціноутворення, кредитування, інвестиційної діяльності, мотивації праці), але їх реалізація вимагає використання державних важелів, які і утворюють специфічну групу інституційних факторів. На наш

погляд, до інституційних факторів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва слід віднести антимонопольне регулювання, заходи фінансової стабілізації (цінове регулювання, товарні і фінансові інвестиції, бюджетні дотації, кредитна підтримка, страхові субсидії), регуляторну політику (державне регулювання земельно-майнових і орендних відносин, земельного ринку, кредитування, страхування, митно-тарифне регулювання), податкове регулювання.

Якщо взяти до уваги загальну сутність дефініцій «антимонопольне регулювання», «податкове регулювання», «регулювання економіки», «економічні регулятори», «економічне регулювання», «регулююча функція податків»[32, с.201, 282, 33, с.171, 173-174, 179-181] та їх змістовне значення у сфері аграрних відносин[24; 35], то можна навести наступні визначення названих вище інституційних факторів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва:

- антимонопольне регулювання - сукупність правових норм, що регламентують розвиток конкуренції, а також адміністративні заходи попередження, обмеження і припинення монополістичної діяльності та нечесної конкуренції у сільському господарстві та суміжних з ним галузях економіки;

- заходи фінансової стабілізації - регулювання цін на сільськогосподарську продукцію та товари, що споживаються її виробниками, а також товарні і фінансові інвестиції, бюджетні дотації, кредитні пільги, страхові субсидії сільськогосподарським товаровиробникам;

- регуляторна політика - система правових норм і адміністративних заходів щодо регулювання земельно-майнових і орендних відносин, земельного ринку;

- податкове регулювання - заходи непрямого впливу на сільськогосподарських товаровиробників через зміну видів податків, податкових ставок і об'єктів оподаткування, а також надання податкових пільг.

Сутнісно-змістовна основа раціонального землекористування полягає в тому, що проблема підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь не повинна обмежуватися лише зростанням дохідності земельних ресурсів, а має водночас забезпечити збереження і примноження продуктивності ґрунтів та мінімізувати затрати на виробництво

одиниці продукції. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і забезпечення раціонального землекористування в ринкових умовах повинно базуватися на комплексному використанні як опрацьованих у попередні роки факторів економічної ефективності (природно-кліматичних, матеріально-технічних, біологічних, економічних, організаційних, соціальних), так і впровадженні нових факторів інституційного характеру.

Враховуючи сучасний стан сільськогосподарського землекористування і обмежені можливості бюджетного фінансування щодо державної підтримки аграрного сектора економіки вважаємо за доцільне сконцентрувати зусилля на наступних напрямках реалізації інституційних чинників:

- у сфері реформування земельних відносин забезпечити дієві організаційно-правові заходи по захисту прав власності на землю і збереженню родючості сільськогосподарських угідь;

- кошти державного бюджету зосередити на вирішенні найбільш актуальних проблем, а саме: завершенні земельної реформи, підтримці системи часткового компенсування відсоткових ставок по кредитах і страхування сільськогосподарських ризиків, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури на селі, кооперації виробників сільськогосподарської продукції, а також тваринництва, особливо у фермерських господарствах і господарствах населення;

- в оподаткуванні аграрного сектору надати пріоритетності не фіскальній, а стимулюючій функції, зміни до спеціального режиму оподаткування діяльності сільськогосподарських виробників, котрі у 2016 р. зменшують відшкодування ПДВ, мають бути законодавчо визначеними на подальші роки і компенсовані на принципах прозорості і рівної доступності для усіх товаровиробників за рахунок названих вище заходів державної підтримки.

Література:

1. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь/ [О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 2012. - 56 с.

2. Статистичні збірники „Сільське господарство України” за 2010-2014 рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Бугуцький О. А. Аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва / Бугуцький О. А. – К. : Урожай, 1976 – 264 с.
4. Буздалов И. Н. Избранные труды. . Т. 2 : На тернистом пути научной «реабилитации» рыночной системы аграрных отношений. / Буздалов И. Н. – М.: ВИАПИ им. А. А.Никонова. – 2008. – 384 с.
5. Емельянов А. М. Экономика сельского хозяйства : учебник / Емельянов А. М. – М. : Экономика, 1982. – 560 с.
6. Экономические и социальные проблемы аграрно-промышленного комплекса: в 3 т. / Лукинов И. И., Веденичев П. Ф., Кириченко В. Ф. [и др.]. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – 320 с.
7. Гуторов О.І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія / Гуторов О.І. – Харків: «Едена», 2010. – 405 с.
8. Новаковский Л. Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов / Новаковский Л. Я. – К. : Вища школа, 1985. – 207 с.
9. Эффективность природоохранных мероприятий / под ред. Т. С. Хачатурова, К. В. Папенова. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 224 с.
10. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Монографія. – Вид. 2-ге без змін. – К.:КНЕУ, 2006. – 292с.
11. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. - Режим доступу: <http://land.gov.ua>.
12. Економічний довідник аграрника / В.І. Дробот, Г.І. Зуб, М.П. Кононенко [та ін.]; за ред. Ю.Я. Лузана, П.Т. Саблука. – К. : Преса України, 2003. – 800 с.
13. Лукинов І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / Лукинов І. // Економіка України. – 1996. – № 10. – С. 4 – 18.
14. Саблук П. Т. Становлення аграрної політики в Україні / Саблук П. Т. // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С.3 – 7.
15. Месель-Веселяк В. Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / Месель-Веселяк В. Я. // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С.17 – 26.

16. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора / Пасхавер Б. // Економіка України. – 2007. – № 1. – С.78 – 87.
17. Федоров М. М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / Федоров М. М. // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С.25 – 31.
18. Сапич Н. М. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до ринкової економіки / Сапич Н. М. // Вісник Сумського НАУ. Серія : Економіка та менеджмент. – Суми, 2005. – Вип. 3/4. – С. 399 – 405.
19. Про проведення індексації грошової оцінки земель : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2000 р. № 783 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 20. – С.48 – 49.
20. Варламов А. А. Повышение эффективности использования земли / Варламов А. А., Волков С. М. – М. : Агропромиздат, 1991. – 143 с.
21. Земельні відносини на Сумщині (цифри і факти). – Суми : ВВП „Мрія – 1” ТОВ, 2008. – 28 с.
22. Пилипенко О. О. Використання сільськогосподарських земель в умовах земельної реформи / Пилипенко О. О. // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 78 – 82.
23. Мегедін І. В. Ефективність використання земельних ресурсів у нових умовах господарювання / Мегедін І. В. // Економіка АПК. – 1997. – № 7. – С. 40 – 45.
24. Булігін С. Ю. Ерозійні процеси в степу України: розвиток і перспективи / Булігін С. Ю., Новак Б. І., Пасічник Н. А. // Землевпорядний вісник. – 2004. – № 3. – С. 16 – 23.
25. Зубець М. В. Інноваційно-випереджувальна модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва / Зубець М. В., Саблук П. Т., Тивончук С. О. // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 3 – 8.
26. Сучасні науково обґрунтовані підходи до використання землі : доповідь віце-президента УААН, академіка УААН М. В. Роїка // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 1. – С. 6 – 16.
27. Харченко О. В. Основи програмування врожаїв сільськогосподарських культур : навчальний посібник / Харченко О. В. ; за ред. В. О. Ушкаренко. – 2-е вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД „Університетська книга, 2003. – 296 с.

28. Земельний кодекс України: Кодекс від 25.10.2001 р. № 2768-III. Редакція від 29.12.2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

29. Греков Л. Економічне стимулювання раціонального використання земель / Греков Л., Юрченко А., Мірошніченко А. // Землевпорядний вісник. – 2008. - № 1. – С. 34 – 38.

30. Кулініч В. В. Земельні ресурси України: необхідність еколого-економічної оптимізації використання / Кулініч В. В. // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 1. – С. 20 – 22.

31. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.

32. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

33. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2002. – Т. 3. – 952 с.

34. Кропивко М. Ф. Методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільського господарства / Кропивко М. Ф. // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 18– 24.

35. Лукінов І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / Лукінов І. // Економіка України. – 1996. – № 12. – С. 4 – 20.

2.2. Еколого-економічна та соціальна відповідальність в управлінні сільськогосподарським землекористуванням *

Сучасна траєкторія розвитку системи сільськогосподарського землекористування як у техніко-технологічному і соціально-економічному, так в екологічному відношенні є науково невиправданою, адже вона не забезпечує раціонального використання, відтворення та охорони земельних ресурсів, а, отже – ефективного конкурентоспроможного розвитку АПК і вирішення

* Автори: Мішенін Є.В., Ярова І.Є.

продовольчої проблеми у контексті принципів екологічно відповідального землекористування [1].

Аналіз екологічної ситуації, відновлювального і асиміляційного потенціалів довкілля, чистоти найважливіших природних ресурсів (що, в кінцевому рахунку, визначає здоровий фізичний і психічний розвиток людини, продуктивність сільськогосподарських угідь тощо) показує, що за останні тридцять років площа еродованих земель збільшилася майже в 1,5 разів; при цьому значно розширились площі засолених, підтоплених і техногенно забруднених сільськогосподарських угідь. Порівняно з 1980 р. втрати гумусу збільшились у чотири рази, що прискорює деградацію ґрунтів. В цілому, за розрахунками В. Трегобчука, лише один з кожних десяти гектарів продуктивних земель має нормальний екологічний стан. Саме тому особливе значення для подолання екологічної кризи та зменшення антропогенного навантаження на довкілля мають розробка і реалізація, заходів, спрямованих на екологічно безпечну інтенсифікацію і організацію сільськогосподарського землекористування [2]. Це є необхідним для того, щоб у першу чергу перевести його на модель сталого розвитку.

Варто відзначити, що одним із найбільш ефективних механізмів екологізації використання земельних ресурсів є підвищення рівня соціально-екологічної відповідальності. З послабленням ролі держави в управлінні землекористуванням та за фактичної відсутності повноцінних відносин набуває важливого значення проблема розвитку механізму економіко-правової екологічної відповідальності. Створення такого механізму є логічним продовженням розвитку ринкового середовища в аграрному секторі, що потребує еколого-економічного регулювання. Підвищення рівня соціально-екологічної та еколого-економічної відповідальності в управлінні сільськогосподарським землекористуванням значною мірою визначається комплексним впливом даної проблеми на ефективність функціонування господарського механізму АПК, а також на одержання екозбалансованих, екобезпечних результатів виробництва (які мають, перш за все, соціальну орієнтацію). Саме тому формування і подальший розвиток організаційно-економіко-правового механізму екологічної відповідальності має стати невід'ємною складовою економіки будь-якої цивілізованої країни.

Соціальна та екологічно орієнтована відповідальність у сфері сільськогосподарського землекористування виступає як відповідальність за наслідки нераціонального використання земельних ресурсів, що стосується еколого-економічних і соціальних інтересів суспільства, суб'єктів господарювання і окремих громадян. При цьому економіко-правові санкції виступають мірою відповідальності за дотримання агроекологічного стану земельно-ресурсного потенціалу. Регламентація екологізації системи землегосподарювання, використання економічних і правових санкцій здійснюється за допомогою цілісної системи еколого-економічних відносин, а тому економічна і правова відповідальність в органічному взаємозв'язку і взаємодії реалізується в системі суспільних відносин. Відносини економічної відповідальності покликані стати найважливішим важелем активної і цілеспрямованої екологізації сільськогосподарського землекористування.

Аналіз теоретико-методологічних основ розвитку соціальної відповідальності у природокористуванні свідчить про певну багатогранність щодо розуміння сутнісно-змістовної основи соціально-екологічної відповідальності [3-7]. Також неоднозначно визначаються і структурні складові соціальної відповідальності. Зокрема, Н.В. Пахомова та Г.Б. Малишков визначають, що соціально-екологічна відповідальність являє собою, поряд з інтерналізацією зовнішніх негативних ефектів діяльності бізнесу, його усвідомлену та мотивовану участь у різних попереджувальних екологічних збитках та нераціональному природокористуванні заходах, у забезпеченні суспільних соціальних та екологічних благ, враховуючи заходи щодо охорони праці, підвищення якості навколишнього середовища та сталого природокористування [8].

Структура організаційно-економічного і правового механізмів землекористування обумовлюється його об'єктивною природою і виробничими, екологічними (еколого-економічними) відносинами з їх глибинною сутністю - формою власності на засоби виробництва і земельні ресурси, економічними і господарсько-правовими закономірностями [8]. Економіко-правовий механізм соціально-екологічної відповідальності у сфері сільськогосподарського землекористування можна представити як структурно-функціональну систему зв'язків, відносин та забезпечувати економіко-правову відповідальність за відхилення від

агроекологічних, принципів, норм та нормативів землекористування.

Організаційно-економічний механізм відповідальності за екологізацію сільськогосподарського землекористування, на наш погляд, слід також визначати як сукупність форм і методів регламентації, обмежень та дозволів у системі еколого-правового регулювання стану земельно-ресурсного потенціалу основі одночасного застосування адміністративних і економічних методів управління.

Економічна відповідальність у сфері екологічно орієнтованого сільськогосподарського землекористування має базуватися на наступних принципах: забезпечення паритету економічних, екологічних і соціальних цінностей результатів агрогосподарської діяльності; досягнення оптимального варіанту поєднання вертикальної та горизонтальної відповідальності; найбільш повне відшкодування соціально-економічного та екологічного збитку; невідворотність економіко-правових санкцій; забезпечення балансу між економічними санкціями та економічними стимулами (соціально та екологічно відповідальна поведінка суб'єктів агрогосподарювання має заохочуватися шляхом надання субсидій, податкових пільг, пільгового кредитування) [10].

Екологічна складова відповідальності за стан землекористування як система організаційно-економічних і правових форм може включати три структурно-функціональні підсистеми організації. При цьому підсистема програмування, прогнозування соціально-економічних і еколого-економічних втрат внаслідок нераціонального землекористування. У цьому зв'язку необхідно постійно здійснювати моніторинг стану екологічної складової землекористування, аналізувати соціально-економічну ефективність виробництва екологічно чистої аграрної продукції. Крім того, стимулювання раціональної поведінки суб'єктів господарювання в агропродовольчій сфері часто реалізується через можливість застосування економіко-правових санкцій за відхилення від відповідних норм і нормативів, стандартів і правил раціонального агроприродокористування та екобезпечного виробництва. Організаційна система механізму відповідальності за стан екологічної складової землекористування включає питання організації діяльності суб'єктів господарювання та органів

державного управління, завдання яких полягає у застосовуванні санкцій у випадку протиправної поведінки перших.

Механізм відповідальності за екологічну складову сільськогосподарського землекористування включає планування і прогнозування економіко-правових санкцій за видами порушень та їх розмірами, а також фінансово-економічний механізм формування і використання коштів, пов'язаних із санкціями. Фінансовий механізм у складі економіко-правового механізму екологізації землекористування тісно пов'язаний з грошовими потоками системи сільськогосподарського (агропромислового) та екологічного страхування, а також формуванням і використанням відповідних компенсаційних фондів.

Форми і методи економічної й одночасно юридичної відповідальності мають оптимально поєднуватися з інструментами не лише суто економічного стимулювання, але й мотивами реалізації екологічних, соціальних та економіко-правових інтересів суспільства й окремих суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб), а також з іншими функціональними ланками механізму господарювання. В умовах еколого-економічної кризи створення ефективного механізму екологізації системи землекористування вимагає розробки нових форм і напрямків підвищення рівня екологічної відповідальності і розширення правового обрію економічного стимулювання якості (екологічності) продукції. При цьому окремі елементи, форми і методи механізму такої відповідальності можуть служити досить стимулом екологічно відповідальної поведінки суб'єктів агрогосподарювання.

У даному випадку економічна і правова відповідальності за своїми функціями і призначенням можуть зливатися з формами і методами самого економічного стимулювання, що є складовою механізму екологізації землекористування, раціоналізації агровиробництва у всіх галузях і ланках.

Створення механізму екологічної відповідальності у сфері землекористування пов'язана з виконанням певних функцій. У наукових дослідженнях розглядається досить широкий спектр функцій відповідальності: управлінська, стимулююча, виховна (превентивна), компенсаційна (відшкодувальна), санкційна, контрольна (сигналізаційна), оцінна й екологічна [10, 11]. Однак у більшості досліджень найчастіше виділяються чотири функції відповідальності: стимулююча, компенсаційна, контрольна і

попереджувальна. Побудова механізму екологічної відповідальності у сфері сільськогосподарського землекористування в умовах формування ринкових відносин вимагає чіткої конкретизації функцій відповідальності у напрямку більш повного урахування специфіки еколого-економічних і правових відносин в агровиробництві, необхідності оптимального забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування, а також господарської самостійності суб'єктів агросфери. Функції економіко-правової відповідальності впливають на поведінку суб'єктів аграрних відносин, орієнтують на забезпечення мотивації щодо дотримання правил, вимог і норм раціонального агровиробництва та землекористування.

Економіко-правова відповідальність, адміністративно-правові санкції за нераціональне агровиробництво, порушення екологічного законодавства виконують наступні основні функції:

Стимулююча функція. Дана функція відповідальності є основною, що обумовлено, головним чином, об'єктивними причинами еколого-економічного та соціального характеру. З цих позицій, очевидно, доцільно попереджати негативний вплив нераціонального сільськогосподарського землекористування, еконезбалансованого виробництва на рівень якості (екологічності) продукції АПК, ніж усувати негативні соціально-екологічні наслідки. Стимулювання досягнення результативної екологічності агровиробництва краще орієнтує підприємства на екологічно та соціально відповідальну виробничу поведінку. Недопущення екологічно-технологічних порушень через механізм економічної зацікавленості в екологізації землекористування виділяє стимулювання як головну функцію еколого-економічної відповідальності. Реалізація стимулюючої функції вимагає наявності широкої розмаїтості мотиваційних інструментів, методів екологізації агровиробництва, раціонального землекористування.

Застосування економічних санкцій може негативно впливати на кінцеві фінансово-економічні результати діяльності в розумних межах, але у той же час і стимулювати раціональне сільськогосподарське землекористування. Існує необхідність формування комплексного балансу економічних санкцій і пільг, заохочень за соціально та екологічно відповідальну поведінку суб'єктів землекористування. Проте, провідна позиція має належати прямим економічним стимулам, оскільки вони є основою

уникнення нерационального сільськогосподарського землекористування в умовах екологічної кризи. Зазначена функція виступає в якості контрагента компенсаційної функції.

Компенсаційна функція. Повне відшкодування збитку є необхідною умовою й одночасно вимогою розвитку ринкових відносин, одним із факторів забезпечення соціально-екологічного сталого розвитку. Компенсаційний характер відшкодування втрат внаслідок недотримання принципів раціонального землекористування спрямований на формування і раціональне використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів для ліквідації, нейтралізації, попередження негативних наслідків еконебезпечного, еконезбалансованого агрогосподарювання.

Компенсаційна функція, будучи найважливішим структурним елементом економічної відповідальності, все ж ще не відображає її сутності. Оскільки соціально-екологічний збиток внаслідок неекологічного землекористування цілком відшкодувати у конкретний момент часу, як правило, неможливо, то компенсаційні суми, звичайно, не відображають повних витрат на відтворення потенціалу людини, усунення соціальних і моральних наслідків неекологічного землекористування.

Превентивна функція соціально-еколого-економічної відповідальності вимагає усвідомлення суб'єктами землегосподарювання масштабів матеріальної відповідальності за порушення загальної та екологічної якості земельних ресурсів, що в обов'язковому порядку має відобразитися у системі договірних відносин. Реалізація превентивної функції забезпечується невідоротністю економічних санкцій, оцінкою їх впливу на кінцеві фінансово-економічні результату, що припускає проведення соціально-екологічного аналізу.

Контрольно-інформаційна функція також передусе компенсаційній функції, сприяє виявленню екологічних порушень у сфері сільськогосподарського землекористування, які звичайно вимагають залучення до адміністративно-правової відповідальності суб'єктів господарювання, забезпечує формування інформаційної бази натуральних показників збитку для їх подальшого переведення у вартісні показники. Зазначимо, що звітні дані про економічні санкції у сфері землекористування являтимуть собою також інформаційну базу оцінки соціально-екологічного рівня землекористування (який, безумовно, включає аспекти якості та

екологічності продукції), а також визначення ефективності впливу економічних санкцій та відповідних управлінських рішень. Реалізація контрольно-інформаційної функції припускає створення і функціонування різних систем соціально-екологічного моніторингу землекористування.

Оціночна функція створює можливості для вимірювання соціально-екологічної безпеки поведінки суб'єктів землегосподарювання і формування відповідних висновків. Ця функція є процесом більш точного визначення повних витрат суспільної праці, соціально-екологічних втрат внаслідок еконебезпечного землекористування.^[7]

Регулююча функція здійснює вплив на екологічну поведінку суб'єктів господарювання, що багато в чому залежить як від застосування санкцій, так і від загрози їх використання. Крім того, сприяння екологічному землекористуванню з боку держави в умовах конкуренції може визначатися з урахуванням екологічності, екобезпечності технологічних процесів, дотримання фінансової дисципліни, санкцій за відповідні порушення.

Екологічна відповідальність у сфері сільськогосподарського землекористування відіграє важливу роль у сфері продовольчої безпеки країни, оскільки проблема забезпечення якісними продуктами харчування є критичною для населення. Сьогодні розрахунковий збиток від забруднення продуктів харчування в Україні становить понад 6 млрд. дол. на рік. У світі час від часу відбуваються скандали з нововиявленими небезпечними для здоров'я речовинами, а виникнення нових форм інфекцій піддає сумніву питання про можливість сталого розвитку суспільства. Така ситуація може призвести до того, що підвищення рівня споживання продукції АПК (і перш за все продуктів харчування) може знизити якість життя в цілому. Це зниження якості життя у першу чергу визначається як зниження рівня здоров'я населення, що призводить до втрат людського капіталу. Виходячи з цього, ми вважаємо, що основною ідеєю економічної парадигми екологізації сільського господарства і АПК в цілому є соціально-економічна відповідальність за якість продуктів харчування і довкілля у всіх ланцюгах агрогосподарювання. Йдеться мова про те, що основою продовольчої безпеки є формування економічних механізмів, які б забезпечили постійний розвиток АПК як з економічної, так і з соціально-екологічної сторони.

Отже, в основі нової економічної парадигми формування стратегії національної продовольчої безпеки України має знаходитись концепція, згідно якої подальший розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з проблемами його екологізації, підвищенням якості продуктів харчування і створенням відповідних організаційно-екологічних, технологічних, правових і управлінських передумов вирішення цієї проблеми. Широке розуміння сутності економіко-правової відповідальності у сфері формування системи (механізму) продовольчої безпеки виражається в тому, що остання визначає необхідність екологізації агропродовольчої та суміжних з нею сфер, виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції за найнижчих витрат.

Варто зазначити, що побудова соціального та екологічно відповідального механізмів відповідальності за нераціональне сільськогосподарське землекористування передбачає наявність еколого-економічного світогляду суспільства. При формуванні такого світогляду перш за все мова йдеться про нагальну необхідність формування не лише екологічного, а й соціально-еколого-економічне мислення, під яким ми пропонуємо розуміти здатність людини аналізувати і усвідомлювати власну роль в економічних і екологічних ситуаціях, взаємозв'язок і взаємозалежність економіки та екології, а також вільно використовувати свої знання у щоденній роботі. Оскільки можливість приведення виробничих відносин у відповідність до рівня розвитку продуктивних сил та усунення їх негативного впливу на довкілля є прерогативою і обов'язком сучасного суспільства, а також його основною соціальною функцією, то і формуванням соціально-еколого-економічним мисленням слід управляти, впливати на прискорення його розвиток, не очікуючи, поки сформовані виробничі відносини і розвиток продуктивних сил здійснять негативний вплив на екологічний процес. Для вирішення цього завдання необхідна екологізація всієї освіти, професійної підготовки і перепідготовки, поєднання техніко-економічних і екологічних знань у певному системному підході. Сьогодні, наприклад, технології вирощування агропродукції роблять продукти харчування не менш небезпечними для здоров'я, ніж промислові викиди, але при підготовці спеціалістів сільського господарства ці ефекти практично не розглядаються.

Таким чином, підвищення соціально-екологічно відповідального використання земельно-ресурсного потенціалу потребує не лише організаційних зусиль і законодавчих змін, але і формування відповідної свідомості і моральної відповідальності всіх членів суспільства. Впровадження ефективних механізмів соціально-еколого-економічної відповідальності за нераціональне використання сільськогосподарських земельних ресурсів, а також за якість аграрної продукції сприятиме скороченню внутрішніх і зовнішніх втрат, які можуть бути спрямовані на розробку нових ефективних технологій. Орієнтація на екологічні технології в сільському господарстві (наприклад, на підвищення рівня агролісомеліорації) також сприятиме підвищенню якості довкілля і створенню робочих місць, як і виконання робіт по очищенню і рекультивациі земель і довкілля.

Література:

1. Мішенін Є.В. Механізми забезпечення соціально-екологічно відповідального сільськогосподарського землекористування/ Є.В. Мішенін, І.Є. Ярова// Збалансоване природокористування.-2015.-№2.-С.90-95.
2. Трегобчук В. Региональные аспекты экологической политики в сфере аграрного природопользования и охраны окружающей среды /В.Трегобчук// Экономика Украины. -1993.-№2.-С.13-33.
3. Сталій розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: /монографія/[Хвесик М.А., Бистряков І.К., Левковська Л.В., Пилипів В.В.]; за ред. акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.:ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. – 465 с.
4. Кусик Н.Л. Корпоративна соціальна відповідальність: навчальний посібник /Н.Л. Кусик, А.В. Ковалевська. –Харків: СІМ, 2014.-528 с.
5. Божкова В.В. Соціально відповідальний бізнес як один із напрямків поліпшення іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання / В.В. Божкова, Л.Ю. Сагер// Механізм регулювання економіки. – 2010.-№1.-С.145-153.
6. Ярова І.Є. Соціальна відповідальність в системі управління раціональним природокористуванням: еколого-економічні аспекти / І.Є. Ярова // Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в

економічних трансформаціях: [монографія] / за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова.– Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – С.366 – 378.

7. Мишенин Е.В. Механизм экономической ответственности в сфере природопользования / Е.В. Мишенин// Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2001.-№6 (27).- 7 (28). – С.15-26.

8. Пахомова Н.В. Социально-экологическая ответственность и конкурентоспособность бизнеса: возможен ли синергетический эффект [Електронний ресурс] / Н.В. Пахомова, Г.Б. Малышков // Проблемы современной экономики. – №4 (28). – Режим доступа: [file: //C:\Documents and Settings\user\Рабочий стол\Журнал проблемы современной экономики.](file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Рабочий%20стол/Журнал%20проблемы%20современной%20экономики)

9. Коваль Я.В. Відносини власності в контексті реструктуризації лісового сектора економіки / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко // Економіка України. -2001.-№6.-С.63-67.

10. Мишенин Е.В. Институт экономико-правовой ответственности в управлении природопользованием / Е.В. Мишенин, Р.П. Косодий // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. -2005.-Вип.89-1.-С.47-53.

11. Коробейников М.А. Механизм экономической ответственности / М.А. Коробейников. -М.: Мысль, 1989. – 271 с.

2.3. Економіко-правові положення оцінки земельного капіталу підприємств*

В умовах сучасності для розвитку економіки країни нарізла об'єктивна необхідність переходу на більш високий рівень економічних відносин в системі природокористування. У зв'язку з цим потребують невідкладного рішення такі питання, як вартісна оцінка природних ресурсів у складі національного багатства, визначення їх оціночної вартості для встановлення способів вилучення рентного доходу для фіскальних функцій за природними та економічними факторами. Крім того ресурсний потенціал країни необхідно розглядати як єдиний екологічний каркас території.

На сьогодні, метою державної політики природокористування

Автор: Сухомлін Л.В.

є досягнення балансу екологічних та економічних інтересів суспільства, пов'язаних з використанням земельних, водних та лісових ресурсів, а також гарантування безпеки у їх екологічній сфері. Грошова оцінка земельно-ресурсного потенціалу, як капіталу підприємств є однією із стратегічних задач економічної політики держави.

Сучасний капітал аграрного підприємства це комплекс вартісних сегментів аграрної нерухомості, у тому числі земельних ресурсів, фінансових, енергетичних, інформаційних та інших складових. Враховуючи значимість сегменту аграрної нерухомості, як основи матеріального відображення капіталу, привернемо увагу на її економічні норми розвитку та відповідність міжнародним стандартам. Процес удосконалення положень класифікації, правового регулювання та оцінки об'єктів сільськогосподарської нерухомості є постійним і визначається законами розвитку суспільства, він є необхідною умовою реалізації платного характеру використання ресурсу, укладання цивільно-правових угод щодо об'єктів нерухомості, визначення втрат, що вимагають відшкодування та є джерелом формування бюджету.

Сучасний об'єкт нерухомості постає у найрізноманітніших проявах таких як: 1) частина активів підприємства; 2) самостійний об'єкт господарської діяльності; 3) споживчий товар тривалого використання; 4) інвестиційних товар та ін. Усе це зумовлює необхідність перегляду правових та економічних чинників і оціночних регуляторів використання об'єктів сільськогосподарської нерухомості.

Сучасні питання масової оцінки земельних ділянок для цілей оподаткування є проблемним для значної кількості держав. Потреба в такій оцінці виникає у зв'язку із залученням до податкової системи досить великої кількості землевласників та землекористувачів. Згідно міжнародної практики система оподаткування базується здебільшого на показниках ринкових видів оцінки. Цьому є підтвердженням роботи таких науковців як Драпіковський О.І., Зяць В.М., Іванова І.Б., Мартин А.Г. Практика ж України базується на побудові нормативних показників оцінки для цілей оподаткування земельних ділянок, що формується неринковим механізмом, про що відмічають у своїх роботах Дехтяренко Ю.Ф., Другак В.М., Манцевич Ю.М., Палеха Ю.М., Третяк А.М., Федоров М.М. та ін. Існуючий ринковий та

нормативний підходи системи оподаткування мають свої переваги і недоліки, але для держави, де громадяни ще освоюють ринкові механізми визначення вартості об'єктів нерухомості, невисокому рівні відповідальності та значної варіантності нормативно-законодавчої бази більш доцільним є саме нормативний напрям визначення податкової вартості об'єкту нерухомості, хоча вона і не в повній мірі відображає фактичні можливості прибутковості об'єкту. Саме висвітленню питання оновлення вимог сучасної нормативної оцінки з адаптацією до світових норм і приділена увага у даній науковій роботі.

Отже основною метою даного дослідження є вірне встановлення природи сільськогосподарської нерухомості, визначення чіткого розмежування правових норм її регламентації, як природного та матеріально-просторового ресурсу, з подальшим відображення в кадастровій системі та визначення грошової оцінки, як показника виміру капіталу ресурсу.

На підставі зазначеного можемо сформулювати наступні цілі:

- узагальнення класифікаційних ознак об'єкту сільськогосподарської нерухомості згідно міжнародних стандартів та вітчизняного законодавства;
- відображення ключових моментів земле-оціночної діяльності, знання яких дає змогу вірно розглядати процеси, що відбуваються сьогодні в сільськогосподарській нерухомості;
- встановлення загальноприйнятих вимог до проведення оцінки і відображення у документації її результатів для фіксації виміру наявного капіталу, яким володіє суб'єкт господарювання.

Встановлюючи об'єкт нерухомості як земельну ділянку без поліпшень або земельну ділянку з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, що згідно із законодавством належить до нерухомого майна, можемо мати безмежну кількість комбінацій, щодо визначення правових, територіально-просторових та оціночних показників об'єктів. Такими об'єктами може виступати житлова нерухомість, промислова, сільськогосподарська, комерційна та інша.

Об'єктом дослідження даної роботи є саме узгодження правових норм, принципів та механізмів оцінки сільськогосподарської нерухомості.

Підходячи до питання визначення сутнісного поняття сільськогосподарської нерухомості приходимо до твердження про

багатоплановість сільськогосподарської діяльності, що припускає і різноманітність видів земельних поліпшень, які можуть бути представлені посівами, насадженнями, водоймами, будівлями і спорудами, що зумовлює необхідність при оцінці земельних ділянок враховувати характер їх поліпшень, які і визначають, в решті-решт, їх основне призначення [1, С.41]

Міжнародні стандарти оцінки оновлені у 2011 р. [2] містять лише визначення нерухомості (Real estate), як земельну ділянку та усі речі, котрі є природною частиною земельної ділянки (наприклад, дерева та корисні копалини), усі речі котрі приєднані людиною до цієї ділянки (наприклад, будівлі, споруди та поліпшення території), а також всі довгострокові елементи облаштування будівель (як надземні так і підземні, такі як системи електромереж та інженерне устаткування) котре забезпечує будівлю комунікаціями. Нерухоме майно (Real property) – усі права, інтереси та вигоди, що пов'язані із володінням нерухомістю.

Міжнародне правило оцінки № 10 «Оцінка сільськогосподарської нерухомості», дія якого визначалась попередніми редакціями Міжнародних стандартів, наприклад редакція від 2005 р., надавала чітку класифікацію об'єктів нерухомості саме у категорії – сільськогосподарська нерухомість. Але вказане правило не переносилося у нові стандарти, оскільки попередні керівництва не містили ніяких особливих вимог, які б відрізнялися від відповідних вимог до оцінки усіх інших типів нерухомого майна.

Згідно Міжнародних стандартів та Міжнародного правила оцінки №10 від 2005 р. сільськогосподарська нерухомість класифікувалася як: • земля; • збудовані поліпшення; • машини й обладнання (приєднані до землі); • машини й обладнання (не приєднані до землі); • біологічні активи (приєднані до землі); • біологічні активи (не приєднані до землі).

Для майна сільськогосподарського призначення притаманні різні способи функціонування і форми товарного виробництва, тому кількість комбінацій безмежна. Відповідно до пункту 3 МП сільськогосподарське майно може бути класифіковано за декількома великими групами:

3.1 Господарства з вирощування сільськогосподарських культур. Майно сільськогосподарського призначення для вирощування сільгоспкультур. *3.2. Земля, що зростається.* *3.3.*

Багаторічні рослини (багаторічні насадження – сади, виноградники, ін). 3.4. *Спеціалізовані об'єкти галузі тваринництва.* Майно сільськогосподарського призначення, що використовується для вирощування та відгодівлі тварин, таких як крупна рогата худоба, вівці, свині, кози, коні тощо. Таке майно може мати різні форми: вирощування молодняку, відгодівля, вирощування для селекції (племінного стада). Майно, галузі тваринництва має істотні капіталовкладення в будівельні поліпшення: молочнотоварні ферми (МТФ), свинокомплекси, вівцеферми, конюшні, пташники, інкубатори, загони, навіси, огорожі ферм тощо. 3.4. *Спеціалізовані потужності з тваринництва.* 3.5. *Тваринницькі господарства/ферми.* Майно сільськогосподарського призначення, що використовується для вирощування та відгодівлі тварин, таких як крупна рогата худоба, вівці, свині, кози, коні, тощо. 3.6. *Молочні ферми.* Майно сільськогосподарського призначення, що використовується для виробництва молока або інших продуктів надоїв: (корівники, доїльні, силосні ями) та обладнання (доїльні апарати, пристрої для кормів). 3.7 *Лісові господарства* Майно сільськогосподарського призначення, що використовується для вирощування не фруктових дерев, котрі періодично вирубаються після довгого періоду. 3.8. *Спеціалізоване майно, або майно, призначене для спеціальних цілей.* Майно сільськогосподарського призначення, яке звичайно не використовується для виробництва врожаю, але використовується для утримання, обробки та зберігання врожаю після збору. Такі майнові об'єкти часто мають малу, але інтенсивно забудовану земельну базу (зернові елеватори) та обладнання (машини, конвеєри). Майно також може бути класифіковане як таке, що використовується для *спеціальних цілей* залежно від природи товарів, що виробляються. *Об'єкти технічного обслуговування* галузі сільського господарства. Прикладами є машинно-тракторні бригади з гаражами для сільськогосподарської техніки, майданчики та навіси для зберігання сільгоспобладнання, спеціалізовані майданчики та приміщення для зберігання добрив, пестицидів та гербіцидів. Майданчики для зберігання паливно-мастильних матеріалів. *Лінійні об'єкти обслуговування* сільськогосподарських об'єктів, такі як протиерозійні споруди (лотки швидкотоки, водоутримуючі вали ін.). Тераси, ґрунтоукріплюючі споруди [3].

Що ж стосується групи об'єктів за пунктом 3.7 лісові

господарства, то згідно Українських класифікаторів вони формують окрему складову – лісогосподарську нерухомість.

Крім того, до обліку та оцінки майна сільськогосподарського призначення застосовуються Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 16 (Основні засоби), 40 (Інвестиційна нерухомість) та 41 (Сільське господарство).

Властивість землі, як обмеженого ресурсу мати різне використання вимагає встановлення її чітких правових та економічних норм. За своїм правовим змістом сільськогосподарська нерухомість перебуває у межах дії ст. 22 Земельного кодексу України і класифікується як землі сільськогосподарського призначення, що надаються для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, або призначені для цих цілей.

Деталізація подальших досліджень буде здійснюватися саме для складової несільськогосподарських угідь, визначених п. 2 частиною «б» ст.22 – господарські будівлі та двори.

Отже, *господарський двір* - це об'єкт сільськогосподарської нерухомості, сільськогосподарська споруда передбачена для розміщення виробничих потужностей галузі тваринництва та рослинництва, а також відповідних сільськогосподарських агрегатів, місце, де утримуються засоби виробництва з метою обслуговування галузі, переробки та зберігання продукції [сформовано авторами].

Вибір майданчиків під будівництво сільськогосподарських підприємств, будівель та споруд обґрунтовується техніко-економічними підрахунками на основі результатів розгляду варіантів можливого їх розміщення з урахуванням найбільш економічного використання земель та відшкодування збитків, заподіяних вилученням землі та втрат сільськогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням сільськогосподарських угідь. При розміщенні сільськогосподарських підприємств та виробничих зон враховується необхідність забезпечення їх раціонального взаємозв'язку з іншими ресурсами та об'єктами з метою створення умов для мінімальних витрат часу на трудові пересування. Законодавче нормування вирішення вказаних питань здійснюється нормами: ДБН 360-92* "Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень"; ДБН Б.2.4-4-94

"Планування і забудова сільських поселень"; ДБН Б.2.4-3-95 "Генеральні плани сільськогосподарських підприємств"; ДБН В.2.2-2-95 "Теплиці і парники"; ДБН В.2-1-95 "Будівлі і споруди для тваринництва", а також діючими санітарними, зооветеринарними та протипожежними нормами і нормами технологічного проектування.

Облік земельних ділянок рослинницького, тваринницького та виробничо-технічного обслуговування відповідно до наказу N 377 Державний Комітету статистики України від 05.11.1998 р. «Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми NN 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем)» здійснюється у формі 6- зем графі 14 – «землі під господарськими будівлями і дворами»: зайняті тваринницькими фермами, тракторними станами, літніми таборами та іншими будівлями й дворами на сільськогосподарських землях, а скотомогильники обліковуються у графі 20- «інші». Об'єкти групи з переробки та зберігання сільгосппродукції обліковуються у розділі «забудовані землі» у графах - 37 - землі промисловості (Підсекція DA «Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів»), 39 - дані про землі під торфорозробками, 40 - дані про відкриті розробки і кар'єри та графі 44 - дані про землі змішаного використання: землі, які не можна зарахувати до жодного з головних видів використання відповідно до класифікації забудованих земель.

Фактичні дані стану використання земельних ділянок сільськогосподарської нерухомості під господарськими будівлями та дворами (рис. 2.3.1) у межах Харківської області та Борівського району (місце розташування локального об'єкту) підтверджують об'єктивність думки про диференціацію територіальної концентрації вказаних об'єктів та їх приналежність до різних груп землевласників і землекористувачів, форм власності та видів користування.

Фактично усі земельні ділянки під господарськими будівлями і дворами в Харківській області це 77%, а в Борівському районі 98 % перебувають у землях запасу і більшість територіально розташована за межами населених пунктів. У цілому за межами населених пунктів Харківської області перебуває 27,4 тис. га - 80,8 % усіх облікованих земель під господарськими будівлями і дворами. У Борівському районі це майже 975,79 га, або 88,7 %.

Отже, враховуючи умови фактичного територіально-просторового розташування досліджуваних об'єктів та враховуючи платний характер використання земельних ресурсів виникає потреба узгодження та удосконалення механізмів визначення оціночної вартості даних земельних ресурсів, як компонента сільськогосподарської нерухомості через компонент *грошової оцінки*, як збалансованої система правових, економічних, соціальних процедур з визначення найбільш вірогідної вартості об'єкта оцінки (у т.ч. земельної ділянки) для встановлених потреб згідно з існуючими умовами використання на певну дату.

Наявність власності на землю, потенційні умови її розташування у просторі, фактичні можливості приносити дохід зумовлюють різні рівні формування доходу (ренти), що і відображається величиною грошового виміру. Хоча особливості прояву земельної ренти на землях, віднесених до різних категорій, суто індивідуальні, закони рентоутворення єдині для всіх земель. Потік доходу, пов'язаний із сільськогосподарським майном, фактично змінюється щорічно, в залежності від типу сільського господарства, для якого він використовується, зроблених товарів, тощо.

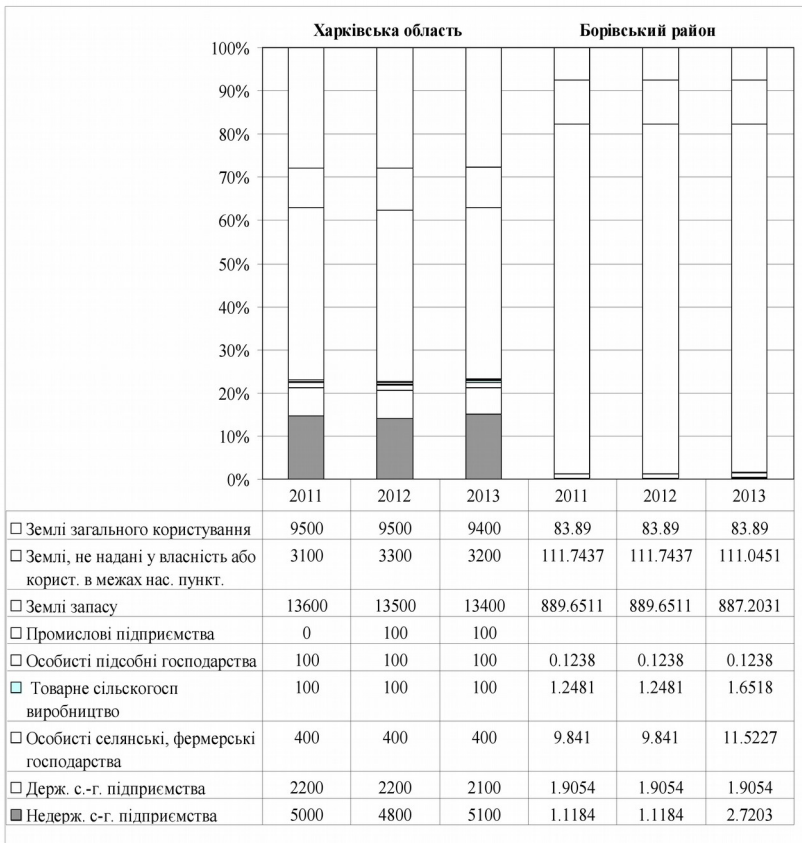

Рис. 2.3.1. Структура розподілу земель під господарськими будівлями та дворами за землевласниками та користувачами у межах Харківської області та Борівського району за період 2011-2013 рр., га.

Розглянемо механізм визначення нормативної грошової оцінки, з урахуванням останніх законодавчо-нормативних змін в оціночній процедурі адаптовано до земельної ділянки площею 0,3104 га під господарським двором фермерського господарства «ЮГ» Борівського району Харківської області, наданої у користування на умовах оренди терміном на 49 років із земель запасу яке діє на підставі свідоцтва про державний реєстр суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи та статуту. Земельна ділянка оточена орними землями агрогрупи – 134є. Відстань до автомобільної дороги державного значення – 1,39 км, ділянка знаходиться у водоохоронній зоні Оскольського водосховища.

Згідно аналізу нормативно-законодавчої бази можна виділити два періоди у методології нормативної грошової оцінки земельних ділянок (НГО) під господарськими будівлями і дворами.

Перший період окреслювався дією положень постанови Кабінету Міністрів України № 213 від 23 березня 1995 р. «Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» та п. 1.6 спільного наказу Держкомзему, Мінсільгосппроду, Держкомбуду та УААН N76/230/325/150 від 27.11.95 р. та подальшої нової редакції наказу від 27.01.2006 р. №18/15/21/11 «Про затвердження порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів». Нормативна грошова оцінка земельних ділянок під виробничими будівлями і спорудами сільськогосподарських підприємств за межами населених пунктів, визначалася на підставі нормативної грошової оцінки агропромислових груп ґрунтів, які до них прилягають.

Другий період регламентується введенням в дію постановою Кабінету Міністрів України № 1278 від 23 листопада 2011 р. оновленої методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) та прийнятого Міністерством аграрної політики та продовольства України наказу № 508 від 22 серпня 2013 р. «Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» [5] пункту 1.3, коли в основу розрахунків покладено величину рентного доходу, який формується за будовою спорідненою із землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Нижче приведена порівняльна характеристика визначення нормативної грошової оцінки земель господарського двору ФГ «ЮГ» за Постановою № 213 (1995 р.), як сільськогосподарського угіддя (рілля) та як несільськогосподарського угіддя (господарського двору) за Порядком 2006 та 2013 р. (рис. 2.3.2)

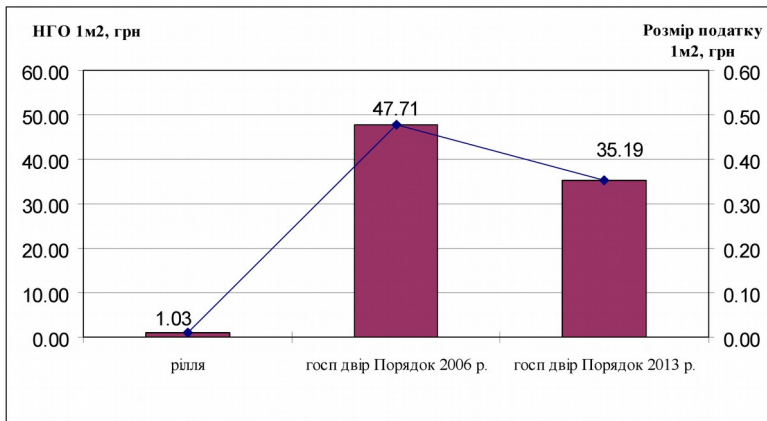

Рис. 2.3.2. Нормативна грошова оцінка земельної ділянки під господарським двором ФГ «ЮГ», грн./м2.

Згідно до показників нормативна грошова оцінка земельної ділянки за розрахунком відповідно до Порядку 2006 р. перевищують відповідні показники за Порядком 2013 р. на 38873,21 грн., а показники НГО за земельною ділянкою під ріллею на 106033,45 грн. менші від фактичних даних діючих положень.

Отже можемо стверджувати, що чинні вимоги нормативних документів є більш досконалішими, адже вони максимально враховують потенційні можливості отримання величини рентного доходу саме як базису розташування виробничого об'єкту не занижуючи та не завищуючи їх. Графічне відображення (рис. 2.3.2) є тому підтвердженням.

Податковий механізм, що діє у межах визначених об'єктів регулюється положеннями ст. 274 Податкового кодексу у частині нарахування земельного податку та ст. 288 в частині нарахувань орендних платежів. Як бачимо стратегія податкової системи окреслює напрям показників нормативної оцінки. Тому при оцінці майна сільськогосподарського призначення фізичні аспекти характеру формування рентного доходу та ознаки навколишнього оточення земельної ділянки, до яких належать фактори якісного стану, доступність до транспортних мереж, зовнішні фактори обмежувальних умов, моно- чи багатофункціональність напряму використання об'єкту будуть визначати характер переваг і підвищення потенційної оціночної вартості.

Іншим елементом визначення природно-ресурсного капіталу

аграрного підприємства є водний ресурс.

Природні та екологічні умови водних об'єктів досить різноманітні, тому і прибуток підприємств, що є користувачами водних ресурсів, значно диференціюється залежно від умов використання відповідних об'єктів, ступеню їхнього залучення до господарського обігу та рівня авансування капіталу. Можна виділити такі його складові, як мінімальний або нормативний прибуток (абсолютну ренту) та надприбуток (диференційну ренту).

Диференційна рента I виникає при експлуатації водних об'єктів з кращими природними властивостями і характеристиками, що виражається більш низьким рівнем витрат при виробництві кінцевого продукту і, отже, вищим показником підприємницького прибутку. Водні ресурси, що використовуються для рекреації, мають високу споживчу вартість, що є джерелом високих доходів. Різницею в отриманих результатах при неоднаковій якості водних об'єктів та їх місцезнаходженні і визначається величина диференційної ренти I. У системі платного водокористування диференційну водну ренту I необхідно враховувати під час визначення нормативів плати за водокористування. Нормативи збору за спеціальне водокористування є основними інструментами вилучення диференційної водної ренти I державою у водокористувачів.

Диференційна рента II являє собою додатковий прибуток, що виникає в результаті послідовних вкладень капіталу в експлуатацію водного об'єкта. Вона нерозривно пов'язана з інтенсифікацією використання водного об'єкта, є його важливим економічним результатом. Внаслідок подальших додаткових вкладень капіталу зростатимуть і витрати на виробництво одиниці продукції, а також ціни на ринку, що призведе до збільшення господарської цінності всіх водних об'єктів, які використовуються.

Саме величина рентного доходу і є еквівалентом оцінки потенційних можливостей земельних ділянок водного фонду. При розрахунку зазначеної величини враховується вид цільового та функціонального використання, місцеположення та статус, якісний стан та екологічне значення поверхневих водних об'єктів. В 1997 році в основу нормативної грошової оцінки земель водного фонду був покладений нормативний середньорічний ефект від використання водних об'єктів, які розташовувались на оцінюваній земельній ділянці в розрахунку на 1 га. В 2013 році показники

оцінки визначаються виключно як капіталізований рентний дохід, який визначається на 1 м² земельної площі.

Проблема визначення водної ренти при використанні водних ресурсів повинна вирішуватися з урахуванням вилучення рентного доходу, одержаного при використанні водних об'єктів, що відрізняються як за природними факторами, так і економічними. Водна рента відображає диференціацію об'єктивних умов водокористування й отримання водокористувачами додаткових доходів.

Безумовно дохід отриманий від різних функцій водного об'єкту має різні грошові еквіваленти, тим більше, що навіть не всі функції водного об'єкту визначаються як прибуткові. Наприклад функції водозабезпечення населених пунктів питною водою, виробництво гідроелектроенергії, водозабезпечення теплових та атомних електростанцій, промислових та сільськогосподарських підприємств, зрошення й обводнення земель, ведення рибного господарства, розвитку водного транспорту визначено як прибуткові, а еколого-стабілізуючі та водорегулюючі функції, як правило є неприбутковими. Така диференціація мала позитивний характер, оскільки була різниця при оцінюванні масштабних дамб, водосховищ порівняно з невеликою річкою чи водно-болотними об'єктами.

У 2013 році для розрахунків нормативної грошової оцінки земель водного фонду включається єдине значення рентного доходу, який визначений Порядком нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) [5]. Таким чином, згідно до нормативів, що містяться у Порядку, рентний дохід для земель водного фонду, незалежно від їх потенційних можливостей, становить 0,0211 грн/м² на рік.

Рента як плата за використання природних ресурсів є формою реалізації економічних відносин між власниками природних ресурсів і суб'єктом господарської діяльності, що здійснює їх експлуатацію. Така плата є засобом вилучення частини абсолютного і додаткового доходів природокористувачів, яка формується при використанні обмежених або кращих за якістю природних ресурсів. Держава як власник водних об'єктів вправі претендувати на одержання ренти, що повинна вилучатися за рахунок додаткового прибутку, отриманого водокористувачем при

користуванні ресурсом. Таким чином, все більшої гостроти набуває питання щодо обґрунтування напрямів удосконалення фінансових механізмів шляхом виявлення та вилучення водної ренти при формуванні системи платежів за використання водних ресурсів. Таке питання має два напрями, адже при користуванні водним об'єктом виникає користування як земельним ресурсом на якому розташовано водний об'єкт так і безпосередньо водою.

Регулювання використання земельних ресурсів водних об'єктів здійснюється за системою їх нормативної грошової оцінки (НГО), що передбачено ст. 13 Закону України “Про оцінку земель”, а періодичність такої оцінки становить – не рідше одного разу на 7-10 років (ст.18).

В практиці проведення нормативної грошової оцінки з 1997 р. наведено чіткий порядок розрахунку вартості земель водного фонду, який дозволяє оцінити їх дохідність, і все ж процес удосконалення методології визначення потенційного доходу постійно триває. У 2011 р. було затверджено нову Методику, а 22.08.2013 р. за наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 508 затверджено «Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» [5].

Нові положення торкнулися багатьох важливих питань. Так об'єктом оцінки до 2013 року були землі, на яких розміщені об'єкти водного фонду (природні або штучні) відповідно до визначених функцій їх використання. Нині об'єктом нормативної грошової оцінки є земельна ділянка водного фонду, включаючи склад угідь в межах земельної ділянки, кадастровий квартал, межі адміністративно-територіальних одиниць.

Внесені зміни і до повноти вихідної інформації та залучення баз земельного, містобудівного та інших кадастрів, підвищено вимоги до візуалізації локальних ознак об'єктів оцінки на планово-картографічних матеріалах з відображенням їх геодезичних значень.

Положення оновленого Порядку [5] дозволяють уникнути таких головних недоліків попередніх документів як проведення значної кількості проектно-вишукувальних і адміністративних процедур пов'язаних зі складанням, експертизою та затвердженням районною радою технічної документації з нормативної грошової оцінки кожної земельної ділянки. На сьогодні така технічна

документація розробляється для адміністративного району за структурою кадастрових кварталів і затверджується як єдиний документ. На окремі земельні ділянки надається витяг із вказаної документації.

Слід звернути увагу на особливості диференціації функцій використання у складі земельної ділянки водного фонду, так у разі наявності на земельній ділянці двох і більше земельних угідь коефіцієнт, який враховує склад угідь земельної ділянки, визначається як середньозважений за їх площею, а не за окремою методикою.

Звертається увага і на врахування екологічного стану території водних об'єктів. Шульга Р.Б. вважає, що врахування екологічного стану територій при грошовій оцінці земель є необхідною умовою для визначення їх достовірної вартості, зниження податкового тиску на забруднених землях. Порядком 2013 р. передбачається, що показники якісного стану водних об'єктів приймаються за даними Державного агентства водних ресурсів України, а екологічного значення - за даними Міністерства екології та природних ресурсів України.

Фактичні розрахунки підтверджують, що значне зменшення вартості земельної ділянки водного фонду пов'язане з виключенням коефіцієнтів, які враховують функції використання водних ресурсів, а усереднена величина рентного доходу не відображає усієї диференціації можливих рентоформуючих напрямів водного об'єкту.

Результатом такого диспропорційного нормативного показника є некоректні податкові величини, які автоматично нівелюються у площину нарахування земельного податку чи орендної плати, а через стимулюючу функцію податків держава впливає на процес відтворення ресурсу, стабілізуючи його розвиток, посилюючи нагромадження капіталу, розширюючи платоспроможний попит населення, створюючи додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності.

Удосконалення визначення вірогідної оцінки для оподаткування та нарахування орендних платежів структурують укладання довгострокових договорів оренди, вносять новий зміст у визнання земель як основного капіталу з відображенням його в балансах, є основою економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону

земель.

При використанні водного об'єкту справляється плата не лише за використання земельної ділянки, а і за користування безпосередньо водного джерела. Отже об'єктом податкового збору є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання. Загальна система плати за водокористування визначена положеннями розділу 16 Податкового кодексу. Так ст. 325.1 та ст. 325.2 встановлені ставки збору за спеціальне використання поверхневих та підземних вод. У межах Харківської області де основною водною артерією є р. Сіверський Донець встановлено ставку збору на рівні 69,55 грн за 100 м³ поверхневих вод, а при використанні підземних вод ставка складе – 53,47 грн за 100 м³.

Як бачимо, власники та користувачі водних об'єктів перебувають під подвійним фіскальним водоресурсним навантаженням, тому є необхідність перегляду даного питання у законодавчих нормах, особливо для тих категорій, які цілісно використовують як земельні так і водні ресурси у єдиному виробничо-ресурсному циклі.

Надійна оцінка природно-ресурсного капіталу підприємства необхідна для гарантування повноцінності функціонування виробництва та підтримку безперервності економічної бази, сприяння продуктивному використанню землі, встановленню довіри до ринків капіталу, а також для відповідності потребам загальної фінансової звітності. Основою оцінки є визначення рівня прибутковості об'єкта, що визначається положенням формування ренти, рівня точності кадастрової інформації, стану економіки.

Забезпечення надійних і точних оціночних показників вимагає від оцінювача якісних знань і розуміння фізичних і економічних складових, що впливають на виробничу потужність сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Драпіковський О.І. Світовий досвід оцінки сільськогосподарської нерухомості/О.І. Драпіковський, І.Б. Іванова // Землевпорядний вісник.- 2011.- №8.- С.39-43.
2. Міжнародні стандарти оцінки [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://smao.ru/files/dok_novosti/2013/perevod_mco.pdf.

3. International Valuation Guidance Note No. 10 Valuation of Agricultural Properties [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.romacor.ro/legislatie/24-gn10.pdf>.

4. ДБН Б. 2.4-3-95 Генеральні плани сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://document.ua/planuvannja-i-zabudova-silskih-poselen.-generalni-plani-sils-nor290.html>.

5. Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 508 від 22.08. 2013 р. [Електронний ресурс].- Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1573-13>.

2.4. Використання ресурсозберігаючих технологій в рослинництві як напрям підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва*

На нинішньому етапі економічного розвитку сільського господарства значну роль відіграє науково-технічний прогрес, який має сприяти підвищенню ефективності виробництва та значною мірою визначається рівнем освоєння нових технологій. У зв'язку з цим, економічний ріст аграрного сектору забезпечується інтенсивністю інноваційної діяльності, її напрямками та результативністю.

Рослинництво є важливою галуззю сільського господарства, яка впливає на стан продовольчої безпеки країни та є сировинною базою для розвитку більшості агропродовольчих підкомплексів. Особливістю сучасного етапу розвитку вітчизняного рослинництва є незадовільний стан його матеріально-технічної бази, низький інвестиційний потенціал галузі, високі виробничо-фінансові ризики. Гостро постає проблема екологобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення, нееквівалентність міжгалузевого обміну, високий рівень зношення матеріально-технічної бази галузі, що вимагає обґрунтування пріоритетних напрямів інноваційного розвитку. Суттєво погіршився стан сільськогосподарських земель, а саме зниження їхньої родючості,

Автори: Ільченко О. В., Радько А. О.

поширення ерозійних процесів, збільшення площ деградованих і забруднених земель. Перш за все, це пов'язано з використанням великої кількості хімічних добрив, засобів захисту рослин, порушення технології їх застосування, інтенсивною обробкою ґрунтів. Тож існує необхідність у пошуках стратегічного напрямку розвитку землеробства та знаходження альтернативних шляхів підтримки його продуктивності. Світовий досвід свідчить про можливість призупинення й подолання руйнівних процесів сільськогосподарських угідь шляхом впровадження інноваційних технологій.

Питання інновацій в сільському господарстві та раціонального використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві знайшли відображення у наукових працях В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, В.Ю. Ільченко, О.А. Корчинської, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, А.М. Третьяка, М.М. Федорова, О.В. Шубравської, В.В. Юрчишина та інших. Проте питання забезпечення інноваційного розвитку галузі рослинництва є актуальними і потребують подальшого дослідження.

Всю сукупність процесів і явищ, що відбуваються в сільськогосподарських підприємствах, можна умовно поділити на дві групи - традиційні і інноваційні. Традиційні процеси і явища характеризують звичайне функціонування народного господарства, його галузей і підприємств, а інноваційні - розвиток останніх на якісно новому рівні. Впродовж тривалого періоду, коли економіка функціонувала і розвивалась переважно за рахунок екстенсивних факторів, у виробництві домінували традиційні процеси і явища. Оскільки екстенсивні фактори практично себе вичерпали або їх дія стала економічно не вигідною, розвиток та інтенсифікація сучасного виробництва мають базуватися переважно на нових рішеннях у галузі технології, техніки, організаційних форм і економічних методів господарювання. Опрацювання, прийняття і реалізація таких рішень складають зміст так званих інноваційних процесів.

В дослідженнях О.І. Янковської [1, с. 55] виділено п'ять особливостей інноваційного процесу в сільському господарстві: тривалий процес розробки новації; інновації носять, як правило, покращувальний характер; дослідження живих організмів; провідна роль науково-дослідних установ; залежність від природної зони та клімату.

Провідною галуззю аграрного комплексу є виробництво продукції рослинництва, де головною культурою є озима пшениця. Збільшуються площі вирощування сої, кукурудзи на зерно, рису, проса, ячменю. За 9 місяців 2015 року в цілому по Україні реалізовано 24867,5 тис. т зернових культур (табл. 2.4.1), що на 7,2% більше порівняно з 2014 роком.

Таблиця 2.4.1. Реалізація продукції рослинництва аграрними підприємствами за 9 місяців 2015 р.

Найменування	Реалізовано		Середня ціна реалізації		Ціна реалізації за вересень 2015 р.	у % до серпня 2015 р.
	тис. т	у % до 2014 р.	грн./т	у % до 2014 р.		
Зернові культури	24867,5	107,2	2861,3	163,3	2612,0	97,9
пшениця	11025,8	103,7	2731,3	149,5	2630,9	100,0
жито	124,8	64,0	2111,4	171,3	2151,2	98,6
ячмінь	2858,9	82,7	2672,1	157,8	2641,7	99,1
кукурудза	10340,5	123,6	2989,1	182,3	2527,3	79,3
насіння соняшнику	4927,5	99,6	7210,5	205,6	6525,8	94,9
соя	1517,9	148,1	7416,7	166,2	6704,0	95,7
ріпак	1397,1	79,4	7372,9	183,3	7754,2	103,4

Джерело: експрес-випуск Державної служби статистики.

Найбільшу вагу в структурі продажу зернових культур мали пшениця та кукурудза відповідно 11025,8 та 10340,5 тис. т. Щодо середньої ціни реалізації, то у 2015 році порівняно з 2014 роком вона зросла на зернові культури у 1,6 разів. Сільське господарство України, незважаючи на нестабільність інноваційної активності, намагається інтегрувати передові науково-технічні розробки і адаптувати їх у власне виробництво. Основними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності аграрних підприємств є техніко-технологічна модернізація, забезпечення ресурсозбереження, зростання якісних характеристик продукції, екологізація аграрного виробництва тощо.

У рослинництві нові технологічні рішення пов'язані з селекційною роботою, генною інженерією, органічним землеробством, мікрозрошенням, космічними інформаційними технологіями, нанотехнологіями тощо.

У сучасних умовах, намагаючись зберегти й відтворити земельні ресурси, аграрії вдаються до використання інноваційних

ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту, здатних поєднувати підвищення ефективності виробництва з ощадливим використанням сільськогосподарських угідь. Ці технології також сприяють відновленню рівноваги між елементами агроєкосистем і забезпеченням адаптивності індустріальних форм сільськогосподарського виробництва до вимог відновлення навколишнього природного середовища[2, с. 59].

У багатьох країнах світу набули поширення технології зберігаючого землеробства, які дають можливість:

- поліпшити якість ґрунтів, що проявляється у відновленні їхньої структури та вмісту гумусу, в усуненні ерозійних процесів, нормалізації водного та повітряних режимів, екологічного середовища;
- економити затрати праці, інвестиційні та поточні матеріальні витрати;
- одержати більші обсяги виробництва продукції з менших площ[3, с. 100].

Спроба раціоналізувати процес землеробства обумовила використання космічних інформаційних технологій, зокрема, системи «Rapid Eye», CORINE Land Cover (Coordination of Information on the Environment), Global Positioning System (GPS). З їх допомогою проводиться моніторинг урожайності і розраховується кількість ресурсів, зокрема добрив чи гербіцидів, необхідних для використання з урахуванням конкретної ситуації. Це дає змогу скоротити виробничі витрати за рахунок ефективнішого використання матеріально-технічних ресурсів, а також знизити рівень негативного впливу на природне середовище [4, с. 49].

На сьогодні до таких технологій відносяться системи точного землеробства. В основі наукової концепції точного землеробства лежить поняття про існування неоднорідностей в межах одного поля. Для оцінки та визначення цих неоднорідностей використовуються новітні технології, такі як системи глобального позиціонування (GPS, ГЛОНАСС), спеціальні датчики, аерофотознімки і знімки з супутників. Для аналізу та обробки отриманої інформації використовуються спеціальні програми для агроменеджменту на базі геоінформаційних систем. Зібрані дані використовуються для планування висіву, розрахунку норм внесення добрив та засобів захисту рослин, більш точного

передбачення врожайності та фінансового планування. Дана концепція вимагає обов'язково брати до уваги локальні особливості ґрунту (інформація про кількісну та якісну оцінку родючого шару), кліматичні умови. В окремих випадках це може дозволити легше встановити локальні причини хвороб[5].

Система точного землеробства направлена на одержання з певної земельної площі максимальної кількості якісної й найбільш дешевої продукції створенням однакових умов розвитку для всіх рослин цієї площі, без порушення норм екологічної безпеки. Оскільки в межах одного поля існують неоднорідності, то для їх оцінки й детектування використовуються новітні технології[3, с. 101].

Результатом застосування точного землеробства є не тільки збільшення урожайності, а й зменшення витрат на добрива та гербіциди, що в свою чергу позитивно відобразиться на екологічності продукції рослинництва та тваринництва, кінцевим споживачем якої є населення.

Доцільно зазначити, що в європейських країнах широко використовується Precision Farming, що у перекладі означає, як «високоточне землеробство», яке представляє комплекс заходів, що дозволяє накопичувати об'єктивну інформацію, аналізувати її та приймати швидкі та ефективні рішення (відповідає промисловими ERP системам підтримки прийняття рішень). Термін «ERP-система» (Enterprise Resource Planning - Управління ресурсами підприємства) - це інформаційна система для ідентифікації і планування всіх ресурсів підприємства, які необхідні для здійснення продаж, виробництва, закупівель і обліку у процесі виконання клієнтських замовлень. Його можна розділити на такі складові: точне керування технікою; аналіз та управління факторами, що впливають на родючість ґрунту; планування, контроль та аналітика[6].

Останнім часом у вітчизняному землеробстві дедалі ширше застосовуються прогресивні ресурсозберігаючі технології мінімального обробітку ґрунту та точного землеробства: технології «Mini-till», «No-till», «Strip-till» (табл. 2.4.2).

Згідно із визначенням Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), No-Till, або ґрунтозахисне землеробство, – це концепція ресурсозберігаючого виробництва сільгоспкультур, мета якого – досягти прийнятного прибутку разом з високим рівнем

самовідновлюваного виробництва, при одночасному збереженні довкілля[7].

Таблиця 2.4.2. Характеристика ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту

Переваги	Недоліки
Система землеробства No-till	
• Економія ресурсів (пального, добрив, витрат праці, часу, запасних частин, зниження амортизаційних витрат); • зменшення механічного навантаження на ґрунт, поліпшення його хімічних, фізичних і біологічних якостей; • збільшення вмісту органічної речовини в ґрунті; • боротьба з ерозією; • поліпшення аерації ґрунту; • знижується амплітуда коливань температури верхнього кореневмісного шару; • не виноситься у верхній шар із нижніх насіння бур'янів; • підвищення водної інфільтрації; • поліпшення якості зерна; • здійснення сівби у найкращі агротехнічні строки; • підвищення урожайності сільськогосподарських культур.	• Значні фінансові витрати на оновлення машинно-тракторного парку; • висока ймовірність засмічення земельних ділянок та потреба в контролі за бур'янами; • при виключенні механічного обробітку ґрунту ускладнюється боротьба з мишеподібними гризунами; • можлива затримка в появі сходів; • зростання потреби в азоті; • погіршення фосфорного живлення рослин; • збільшення витрат гербіцидів; • використання таких технологій супроводжується зростанням безробіття на селі; • вимагає вищої кваліфікації агрономічного і технічного персоналу; • неефективність органічного удобрення.
Система землеробства Mini-till	
• Раннє весняне просушування ґрунту; • зниження механічного впливу на ґрунт; • збереження родючості; • ресурсо- та енергозберігаюча ефективність	• Потреби в інвестуванні; • вітрова і водна ерозія ґрунту; • відносно значні витрати палива; • суттєве збільшення засміченості посівів;

технології; • зменшення водної та повітряної ерозії; • мінералізація та гуміфікація ґрунту із поповненням поживних речовин; • скорочення кількості основних агротехнічних прийомів; • зростання рівня урожайності; • підвищення інтенсивності використання засобів захисту рослин.	• необхідність урахування особливостей та властивостей ґрунту - щільності, вмісту гумусу, рухомих форм поживних речовин; • ущільнення та підкислення ґрунту; • погіршення фізичних властивостей та фітосанітарного стану ґрунту і посівів.
Система землеробства Strip-till	
• Ідеальні умови для контакту насіння з ґрунтом; • раннє весняне прогрівання ґрунту; • сприяє затримці вологи в ґрунті та підвищенні інфільтрації під час опадів; • гарантує розвиток потужної кореневої системи рослин; • існує можливість комбінування посіву і прикореневого внесення добрив; • підвищення родючості ґрунту та урожайності; • скорочення витрат пального, добрив та затрат праці.	• Потреба заміни машинно-тракторного парку; • збільшення кількості гризунів на полях; • пестицидне навантаження на ґрунт; • неефективність смугового обробітку ґрунту на полях із складними ландшафтними умовами; • можливість неефективного внесення добрив порівняно з системами нульового та мінімального обробітку ґрунту; • вимагає використання сучасних ІТ технологій із залученням супутникового зв'язку.

Джерело: доповнено і систематизовано автором на основі [7, 8, 9, 10, 11, 12]

Технологія «Mini-till» передбачає мінімізацію техніко-технологічного впливу на ґрунт під час його обробітку, що підвищує економічну ефективність й екологічність процесу вирощування сільськогосподарських культур за рахунок зниження погодно-кліматичного впливу, суттєвого зниження рівня витрат палива, добрив, засобів захисту рослин, скорочення використання

сільськогосподарської техніки, зростання врожайності, оптимізації сівозмін, покращення стану природного середовища [4, с. 48].

«No-till» - спосіб обробітку ґрунту, що не пропонує механічних рішень для усунення ущільнень на глибині 30-35 см. В основу покладено відмову від механічного обробітку ґрунту; застосування сівозмін, які є найбільш економічно доцільні й поліпшують родючість ґрунту; інтегрований підхід до боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин; використання насіння вищих репродукцій, чутливих до нових технологій. Вона є ідеальною системою обробітку ґрунту для захисту поверхні від ерозії, адже післяживні та органічні рештки залишаються на поверхні ґрунту.

«Strip-till» (смуговий обробіток ґрунту) – це система землеробства, що передбачає мінімальний обробіток ґрунту. Вона поєднує переваги прогрівання та підсушування ґрунту, характерні для традиційної технології, з ґрунтоощадними перевагами нульової; обробіток відбувається тільки в тій частині ґрунту, де безпосередньо проходитиме посів [13, с. 94].

За рахунок оптимізації технічних засобів на всі види робіт - від обробітку ґрунту до збору врожаю - відбувається суттєва економія коштів, а також скорочуються амортизаційні відрахування на техніку. Значно знижуються витрати дизельного пального: на 1 га зернових при традиційній технології - 56 л, мінімальний – 35 л, нульовій - 24 л.

В основі оптимізації видатків підприємств є знаходження менш затратних та більш ефективних технологічних операцій враховуючи наявне технічне та матеріальне забезпечення. Тому від економічних розрахунків залежить ефективність прийняття управлінських рішень та кінцеві результати господарської діяльності.

При розрахунку собівартості проведення технологічних операцій враховуються витрати з оплати праці та нарахування на них, придбання пально-мастильних матеріалів і утримання основних засобів виробництва (табл. 2.4.3-2.4.6). Відповідні розрахунки проводилися враховуючи традиційну та інноваційну технології вирощування озимої пшениці. Отже, собівартість виробництва 1 ц зерна озимої пшениці після доробки за традиційною технологією становитиме 115,51 грн., а за технологією No-till - 76,89 грн..

Енергетичні витрати мають значний вплив на собівартість проведення агротехнічних операцій. Тож при подорожчанні пально-мастильних матеріалів значно підвищується собівартість виробництва продукції рослинництва.

Потреба в пальному для технічних засобів залежить від їх потужності та продуктивності роботи, невід'ємно пов'язана із нормою виробітку і розраховується в технологічних картах вирощування сільськогосподарських культур.

Витрати пально-мастильних матеріалів визначаються за цінами на умовах франко-господарство та нормативами використання згідно з прийнятою технологією виробництва.

Таблиця 2.4.3. Технологічна карта вирощування озимої пшениці. Урожайність 50 ц/га (типова)

№ п/п	Найменування технологічних операцій	Од. вим	Обсяг робіт	Склад агрегату		Обслуговуючий персонал						Норма виробітку	Кількість нормо-змін	Затрати праці, люд.- год.		Оплата праці по тарифу, грн.		Підвищена оплата праці, грн.		Всього оплата праці, грн.		Пальне		
						трактористи			роб. ручної праці					Трактористів	інших працівників	Трактористів	інших працівників	Трактористів	інших працівників	л/га	кіль- кість, л	Вартість, грн.		
				трактори	с/г машина	кількість	розряд	тарифна ставка, грн	кількість	розряд	тарифна ставка, грн													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	Основний обробіток ґрунту																							
1.	Навантаження міндобрив	т	44	ПКУ-0,8		1	4	89,04				200,0	0,2	2		19,59		5,88		25,5		0,5	22	239
2.	Внесення міндобрив	га	200	T-150	МВУ-8	1	4	89,04				30,0	6,7	47		593,60		178,08		771,7		2,3	460	4991
3.	Дискування на 14- 16 см	га	100	T-150	БДВП- 4,2	1	5	102,2				17,0	5,9	41		601,18		180,35		781,5		12,0	1200	13020
4.	Культивація на гл 6-8 см.	га	200	T-150	2КПС-4	1	5	102,2				34,0	5,9	41		601,18		180,35		781,5		4,5	900	9765
				Всього									18,7	131	0	1815,54	0	544,66	0	2360,20	0		2582	28015
	Передпосівний обробіток і сівба																							
5.	Передпосівна культивация	га	100	T-150	АК-6	1	5	102,2				21,8	4,6	32		468,81		140,64		609,45		5,9	590	6402
6.	Протруювання насіння	т	25	ПСШ-5		1	4	89,04				13,0	1,9	13		171,23		51,37		222,60				
7.	Перевезення зерна до сівалки	т	25	ГАЗ-53																				
8.	Сівба	га	100	МТЗ-82	СЗ-3,6	1	5	102,2	1			17,3	5,8	40	40	590,75	413,53	177,23	124,06	767,98	537,58	4,8	480	5208
9.	Коткування посіву	га	100	МТЗ-80	ЗККШ-6	1	2	55,72				41,1	2,4	17		135,57		40,67		176,24		2,2	220	2387
				Всього									14,7	103	40	1366,36	413,53	409,91	124,06	1776,27	537,58		1290	13997

Продовження таблиці 2.4.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	Догляд за посівами																							
10.	Транспортування води	т	6	ГАЗ-53	АЦ-3																			
11.	Внесення інсектицидів	га	30	МТЗ-82	ОП-2000	1	6	118,7	1			31,9	0,9	7	7	111,65	44,66	44,66	17,86	156,3	62,5	1,6	48	521
12.	Боротьба з гризунами	га	100	вручну					1	2	55,72	3,0	33,3		233		1857,33		742,93		2600,3			
13.	Навантаження міндобрив	т	10	вручну					1	3	61,32	5,0	2,0		14		122,64		36,79		159,4			
14.	Транспортування міндобрив	т	10	ГАЗ-53																				
15.	Внесення міндобрив	га	100	МТЗ-82	МВД-0,9	1	4	99,68				48,0	2,1	15		207,67		62,30		270,0		0,7	70	760
16.	Транспортування води 3-х кр.	т	60	ГАЗ-53	АЦ-3																			
17.	Внесення ЗЗР 3-х кратне	га	300	МТЗ-80	ОП-2000	1	6	118,7	1			31,9	9,4	66	66	1116,49	0,00	446,60	0,00	1563,1	0,0	1,6	480	5208
				Всього									47,8	87	320	1435,80	2024,63	553,56	797,59	1989,36	2822,22		598	6488
	Збирання урожаю																							
18.	Пряме комбайнування	т	544	Дон-1500		1	6	118,7	1			45,0	12,1	85	85	1435,19	1148,15	861,12	688,89	2296,3	1837,0	3,2	1741	18888
19.	Відвезення зерна з поля 7 км	т	544	КАМАЗ																				
20.	Тюкування соломи	т	300	Т-150	Fortschrit	1	6	118,7	1			40,0	7,5	53	53	890,40	712,32	534,24	427,39	1424,6	1139,7	1,8	540	5859
21.	Перевезення тюків	т	300	КАМАЗ																				
22.	Сушіння зерна на току	т	544	вручну					1	4	69,02	10,0	54,4		381		3754,69		2252,81		6007,5			
23.	Очищення зерна	т	544	ЗАВ-20		1	5	102,2				100,0	5,4	38		555,97		333,58		889,5				
24.	Перевезення зерна в склад	т	500	САЗ-3507								200,0	2,5											
				Всього									81,9	175	518	2881,56	5615,16	1728,94	3369,10	4610,50	8984,26		2281	24747
	Разом												163,1	496	878	7499,27	8053,32	3237,06	4290,74	10736,3	12344,0		6751	73246
														1374		15552,59		7527,81		23080,40				

Таблиця 2.4.4. Виробничі витрати та собівартість 1 ц зерна (типова техкарта)

Найменування показників	Обсяг	грн. / од.	Вартість, грн..		Структура витрат, %
			всього	на 1 га	
Змінні витрати					
Оплата праці - всього	х	х	39408,18	394,08	6,6
В т.ч. -тарифний фонд	х	х	23080,40	230,80	3,8
-акордний фонд	х	25%	28850,50	288,51	4,8
-класність	х	7,8%	2250,34	22,50	0,4
премії	х	17%	5287,14	52,87	0,9
-відпустки	х	8,3%	3020,20	30,20	0,5
Відр. на соціальні заходи	х	37,2%	14659,84	146,60	2,4
Насіння - всього	25	1680	42000,00	420,00	7,0
Добрива - всього			198900,00	1989,00	33,2
з них : -нітроамофоска	44	3800	167200,00	1672,00	27,9
аміачна селітра	10	3170	31700,00	317,00	5,3
Засоби захисту рослин - всього			45699,25	456,99	7,6
Пально-мастильні матеріали	6751	10,85	73246,18	732,46	12,2
Запасні частини і ремонтні матеріали			48457,00	484,57	8,1
Роботи і послуги - всього			14570,00	145,70	2,4
З них : - перевезення вантажів	7115	1,9	13518,50	135,19	2,3
- електропостачання	1402	0,75	1051,50	10,52	0,2
<u>Змінні витрати - всього</u>			476940,46	4769,40	79,5
Постійні витрати			На 1 га	Всього	
Амортизація			523,45	52345	8,7
Загальновиробничі витрати			102,19	10219	1,7
Фіксований с/ г податок			22,14	2214	0,4
Оренда землі			533	53300	8,9
Інші витрати			49,72	4972	0,8
<u>Всього постійних витрат</u>			1230,5	123050	20,5
<u>Разом витрат</u>			5999,90	599990,46	100,0
Витрати на побічну продукцію		3000	7,48	22440,00	×
Витрати віднесені на основну продукцію				577550,46	×
Собівартість виробництва 1 ц зерна після доробки, грн.				115,51	×
Собівартість виробництва 1 ц зерновідходів, грн.			440	57,76	×

Таблиця 2.4.5. Технологічна карта вирощування озимої пшениці (NO-TILL)

Найменування технологічних операцій	Од. вим	Обсяг робіт	Склад агрегату		Обслуговуючий персонал						Норма виробітку	Кількість нормо-змін	Затрати праці, люд. -год.		Оплата праці по тарифу, грн.		Підвищена оплата праці, грн.		Всього оплата праці, грн.		Пальне			Транспортні роботи		Електроенергія	
					трактористи			роб. ручної праці					Трактористів	інших працівників	Трактористів	інших працівників	Трактористів	інших працівників	Трактористів	інших працівників	л/га	кількість, л	Вартість, грн.	т/км	Вартість, грн.	кВт-год.	Вартість, грн.
			трактори	с/г машина	кількість	розряд	тарифна ставка, грн	кількість	розряд	гнтарифна ставка, грн																	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
Протруювання насіння	т	20	ПС-20		1	4	89,04				20,0	1,00	7		89,04		26,71		115,75							42	31,5
Навантаження міндобрив	т	34,6	Scorpion		1	4	73,15				16,4	2,11	15		154,35		46,30		200,65		0,65	22	255				
Підвезення міндобрив	т	34,6	КАМАЗ-5510																					346	657		
Перевезення насіння до сівалки та загрузка	т	20	MT3-1221	Bourgault 1100	1	3	79,10				114	0,18	1		13,88		4,16		18,04		0,54	11	122	200	380,0		
Сівба з внесенням мінеральних добрив Р90К90	га	100	Case MX-310	Great Plains NTA 3510	1	6	118,72	1			44,0	2,27	16	16	269,82	188,87	80,95	56,66	350,76	245,53	4,40	440	4981				
Боротьба з мишовидними гризунами	га	12	вручну					1	2	55,72	4,0	3,00		21		167,16		66,86		234,0							
Підвезення мін.добрива КАС-32	т	20	MT3-1221	МЖТ-11	1	3	79,10				8,7	2,31	16		182,72		54,82		237,5		0,80	16	181				
Внесення мін.добрива КАС-32	га	20	Berthoud Raptor 4240		1	6	118,72	1			130	0,15	1	1	18,26	0,00	7,31	0,00	25,6	0,0	0,90	18	204				
Підвезення води	т	60	MT3-1221	МЖТ-11	2	3	79,10				26,0	2,31	32		182,72		54,82		237,5		0,80	48	543				

Внесення засобів захисту	га	300	Berthoud Raptor 4240		1	6	118,72	1				130	2,31	16	16	273,97	0,00	109,59	0,00	383,6	0,0	0,90	270	3056				
Продовження таблиці 2.4.5																												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
Пряме комбайнування із подрібненням і розкиданням соломи	га	100	Claas Lexion 600		1	6	118,72	1			17,65	6,68	40	40	674,55	539,64	404,73	323,78	1079,3	863,4	25,5	2550	28866					
Відвезення зерна на відстань 10 км	т	750	КАМАЗ-5510																					7500	14250			
Очищення та сортування зерна	т	750	ОВС-25		1	5	102,20				119	6,30	44		644,12		386,47		1030,6							1875	1406	
Сушіння зерна	т	735			1	5	102,20				350	2,10	15		214,62		128,77		343,4							5513	4134	
Перевезення зерна в склад	т	712	САЗ-3507																					712	1352,8			
			Всього									14,1	99	40	1533,28	539,64	919,97	323,78	2453,25	863,42		2550	28866	8212	15603	7388	5541	
Разом											29,7	203,2	93,9	2718,0	895,7	1304,6	447,3	4022,7	1343,0		3375	38208	8758	16640	7430	5572		

Таблиця 2.4.6. Виробничі витрати та собівартість 1 ц зерна (NO-TILL)

Найменування показників	Обсяг	грн. / од.	Вартість, грн..		Структура витрат, %
			всього	на 1 га	
Площа, га	100	х	х	х	
Урожайність, ц/га	50	180	х	9000	
1	2	3	4	5	6
Змінні витрати					
Оплата праці - всього	х	х	9161,46	91,61	1,5
В т.ч. -тарифний фонд	х	х	5365,64	53,66	0,9
-акордний фонд	х	25%	6707,05	67,07	1,1
-класність	х	7,8%	523,15	5,23	0,1
премії	х	17%	1229,13	12,29	0,2
-відпустки	х	8,3%	702,12	7,02	0,1

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6
Відр. на соціальні заходи	x	37,2%	3408,06	34,08	0,6
Насіння - всього	20	1750	64000,00	640,00	10,8
В т.ч.: - власного виробництва	15	1400	48000,00	480,00	8,1
- покупне	5	2800	16000,00	160,00	2,7
Добрива - всього	54,6	x	233810	2338,10	39,3
з них : діамофоска	34,6	4850	167810,00	1678,10	28,2
КАС-32	20	3300	66000,00	660,00	11,1
Засоби захисту рослин - всього			42101,21	421,01	7,1
В т.ч.: - Гроділ Максi , 0,1 кг/га	6	1166,40	6998,40	69,98	1,2
фунгіцид Альто-Супер 33% к.е., 0,1 л/га	10	450,23	4502,30	45,02	0,8
Фалькон 0,6 л/га	60	365,86	21951,65	219,52	3,7
інсектицид Карате Зеон 050CS, 0,15 л/га	15	294,71	4420,66	44,21	0,7
Нурел-Д 55%, к.е., 1,0 л/га	20	183,22	3664,44	36,64	0,6
протруйник Вітавакс 200фф, в.с.к. 1,5 л/т	30	106,92	3207,60	32,08	0,5
Роденфос 0,1 кг/га	10	102,06	1020,60	10,21	0,2
Пально-мастильні матеріали	3375	11,32	38208,28	382,08	6,4
Запасні частини і ремонтні матеріали			20250,03	202,50	3,6
Роботи і послуги - всього			17691,70	176,92	3,1
З них : - перевезення вантажів	8758	1,9	16640,20	166,40	3,0
- електропостачання	7430	0,75	1051,50	10,52	0,2
<u>Змінні витрати - всього</u>			428630,74	4286,31	76,3
Постійні витрати			На 1 га	Всього	
Амортизація			598,8	59880	10,7
Загальновиробничі витрати			130,97	13097	2,3
Фіксований с/ г податок			22,14	2214	0,4
Оренда землі			533	53300	9,5
Інші витрати			49,72	4972	0,9
<u>Всього постійних витрат</u>			1334,63	133463	23,7
<u>Разом витрат</u>			5620,94	562093,74	100,0
Витрати віднесені на основну продукцію				562093,74	×
Собівартість виробництва 1 ц зерна після доробки, грн.				76,89	×
Собівартість виробництва 1 ц зерновідходів, грн.			380	38,45	×

При цьому необхідно чітко встановити норму витрат пального на проведення кожної технологічної операції. Витрати на моторні, трансмісійні, індустріальні, пластичні мастила, що використовуються в роботі техніки можна визначати за нормативним методом, додаючи їх вартість до вартості пального (комплексна ціна). Тож, при середній ціні на дизельне паливо на рівні 16,7 грн/л, комплексна ціна 1 л пально-мастильних матеріалів для тракторів становитиме 19,68 гривень (табл. 2.4.7-2.4.8).

Таблиця 2.4.7. Розрахунок вартості комплексного палива для тракторів станом на 14 січня 2016 року, грн.

Найменування	В % від вартості дизельного палива	Вартість, грн.
Дизельне паливо	100	16,7
Моторні мастила	14,64	2,44
Трансмісійні мастила	1,94	0,32
Індустріальні мастила	0,16	0,03
Пластичні мастила	0,14	0,02
Консерваційні мастила	0,97	0,16
Разом мастильні матеріали	17,85	2,98
Комплексна ціна 1 л пально-мастильних матеріалів для тракторів	117,85	19,68

Передпосівний обробіток ґрунту та сівба є ключовими агротехнологічними операціями при вирощуванні сільськогосподарських культур від яких залежить подальший розвиток рослин та рівень врожайності. Одним із засобів досягнення якісного ґрунту є зменшення тиску на його поверхню за рахунок проведення комбінованих операцій.

Таблиця 2.4.8. Розрахунок вартості комплексного палива для тракторів в розрахунку на 1 га станом на 14 січня 2016 року, грн.

Кількість пального, л	Вартість, грн.	Відхилення (+;-) до середнього, грн
30	590,4	-590,4
40	787,2	-393,6
50	984	-196,8
60 (середнє)	1180,8	0

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

70	1377,6	196,8
80	1574,4	393,6
90	1771,2	590,4
100	1968	787,2
110	2164,8	984,0

В Україні є достатня пропозиція комбінованих агрегатів як вітчизняного, так і зарубіжного виробництва. Такі машини забезпечують якісний передпосівний поверхневий обробіток ґрунту. Слід звертати увагу, що кращими технічними рішеннями використання передпосівних машин є їхні комбінації на основі набору робочих органів, що дає змогу за один прохід підготувати ґрунт до сівби.

Розглядаючи зернові культури, то передпосівну культивування найкраще проводити безпосередньо перед посівом і в цьому плані часто використовується трактор МТЗ-82 із культиватором КПЕ-4,2 (табл. 2.4.9).

Таблиця 2.4.9. Порівняння собівартості проведення культивування і коткування традиційною та сучасною технікою

Найменування	Т-150К 2КПГ-4		МТЗ-82 КПЕ-4,2		Т-150К АП-6 (Європак)		МТЗ-1221 КЗК 10		Case STX-500 TOP DOWN 500	
	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%
Оплата праці	5,69	3,4	7,27	4,3	7,22	3,1	2,30	2,4	4,00	1,2
Єдиний соціальний внесок.	1,25	0,7	1,60	1,0	1,59	0,7	0,51	0,5	0,88	0,3
Вартість пального та мастил	88,56	53,0	100,37	60,1	139,73	59,1	55,11	58,5	181,06	54,1
Амортизація	38,11	22,8	30,85	18,5	46,73	19,8	19,31	20,5	78,09	23,3
Затрати на ремонт	32,40	19,4	26,22	15,7	39,72	16,8	16,41	17,4	66,38	19,8
Витрати на утримання	0,95	0,6	0,81	0,5	1,30	0,5	0,56	0,6	4,02	1,2

техніки										
Всього витрат	166,96	100	167,13	100	236,29	100	94,20	100	334,43	100
Всього витрат (без ПММ)	78,40	47,0	66,75	39,9	96,55	40,9	39,09	100	153,36	45,9

Норма виробітку такого агрегату становить 18,3 гектари, що достатньо для одночасної роботи на одному полі разом із трактором такої марки із сівалкою. Загальні витрати на проведення цієї технологічної операції розрахунково на один гектар становитимуть 167,1 грн, в тому числі пально-мастильні матеріали 100,4 грн, утримання техніки – 58 грн, витрати на оплату праці з нарахуваннями – 8,9 грн.

Для проведення сівби зернових культур в практичній діяльності аграріїв поширено використання трактора МТЗ-80/82 в агрегаті з сівалкою СЗУ-3,6 (табл. 2.4.10).

Таблиця 2.4.10. Порівняння собівартості проведення сівби традиційною та сучасною технікою

Найменування	МТЗ-80/82 СЗУ-3,6		МТЗ-80/82 СУПН-8		John Deere 8320R John Deere 730		Cat Challenger MT 765B John Deere DB 60 CCS 24R30	
	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%
Оплата праці	11,09	6,6	8,59	5,9	4,43	1,6	3,31	1,4
Єдиний соціальний внесок.	2,44	1,5	1,89	1,3	0,98	0,3	0,73	0,3
Вартість пального та мастил	57,07	34,0	66,92	46,1	59,04	21,0	35,43	15,2
Амортизація	51,88	30,9	36,19	24,9	110,22	39,1	101,94	43,8
Затрати на ремонт	44,10	26,3	30,76	21,2	102,88	25,1	86,65	37,2
Витрати на утримання техніки	1,11	0,7	0,82	0,6	4,05	36,5	4,83	2,1
Всього витрат	167,69	100	145,17	100	281,60	100	232,88	100,0

Всього витрат (без ПММ)	110,62	66,0	78,25	53,9	222,58	79,0	197,45	84,8
----------------------------	--------	------	-------	------	--------	------	--------	------

Норма виробітку такого агрегату становить 15,5 га за зміну. При цьому витрати пального на проведення сівби становитимуть 2,9 літри на 1 гектар, або 57,1 грн. До того ж, утримання техніки для проведення сівби – 97 гривень на 1 гектар. Враховуючи відповідну методику розрахунку витрати на оплату праці з нарахуваннями за проведення сівби дорівнюватимуть – 13,5 грн/га. Загалом витрати на сівбу становитимуть 167,7 гривень за один гектар. Отже, загальні витрати на проведення боронування, передпосівної культивачії та сівби ярих зернових культур за традиційною технологією становитимуть 443 гривні на один гектар.

Інноваційні технології вирощування сільськогосподарських культур з використанням потужної імпортної техніки знаходять з кожним роком все більше прихильників. Такі технології захищають ґрунт від надмірного руйнування та ущільнення, зберігають у ньому вологу. Тож потреба повної завантаженості енергоємних тракторів, а також необхідність проведення сівби у найкоротші терміни стали передумовами створення комбінованих агрегатів. Такі агрегати поєднують кілька різних операцій з обробітку ґрунту або навіть одночасно виконують обробіток із сівбою та внесенням стартових доз добрив. Використання таких агрегатів особливо важливе в умовах низької вологозабезпеченості, на ґрунтах, що потерпають від водної та вітрової ерозії.

В сучасний період аграріям пропонується широке коло вибору придбання різних за потужністю тракторів і сільськогосподарських знарядь, які забезпечують високу продуктивність і якість виконання агропроцесів із заощадженням використання енергоресурсів. Це в першу чергу досягається за рахунок зростання потужності силової машини і розширення ширини захвату агрегата із поєднанням в одній машині робочих процесів, які раніше проводилися відокремлено. Так альтернативою традиційному передпосівному обробітку ґрунту є застосування зарубіжного трактора Case STX-500 з комбінованим агрегатом TOP DOWN 500 (табл. 9). Цей агрегат забезпечує одночасне проведення дискування, культивачії, боронування та прикочування ґрунту при нормі виробітку не менше 43 гектар за зміну. Затрати на проведення комплексної технологічної операції становитимуть 334,3 грн на один гектар, в

тому числі розрахунково на один гектар оплата праці з нарахуваннями - 4,9 грн/га, витрати на пально-мастильні матеріали – 181,1 грн, утримання техніки – 148,5 грн.

Сівбу за інтенсивної технології можна проводити з використанням трактора John Deere 8320R та сівалки John Deere 730 (табл.10). Норма виробітку такого агрегату становитиме 45 га за зміну. При цьому затрати на оплату праці з нарахуваннями при проведенні такої технологічної операції розрахунково на 1 гектар дорівнюватимуть 5,4 грн, пально-мастильні матеріали – 118,1 грн, утримання техніки – 158,1 грн. Отже, витрати на сівбу становитимуть 281,6 гривень на 1 гектар. Загальні витрати на комплексний передпосівний обробітку ґрунту та проведення сівби становитимуть 616 грн на один гектар.

Вирощування кукурудзи на зерно має характерні особливості, які необхідно враховувати при виборі технології та техніки. За традиційною технологією вирощування кукурудзи на зерно доцільно використовувати для ранньовесняного боронування трактор Т-150К в агрегаті з важкою зубовою бороною С-24+БЗТС-1,0; культивачі – трактор Т-150К та культиватор 2 КПГ-4; передпосівної культивачі МТЗ-82 та причіпний культиватор КПЕ-4,2, посіву - МТЗ-82 та сівалки СУПН-8. Враховуючи витрати на оплату праці з нарахуваннями, придбання пально-мастильних матеріалів та утримання технічних засобів, розрахунково витрати на 1 гектар з проведення цих операцій становитимуть 540 гривень.

У свою чергу за інтенсивної технології вирощування кукурудзи на зерно передпосівний обробіток ґрунту можна проводити трактором Case STX-500 з комбінованим агрегатом TOP DOWN 500, а сівбу трактором Cat Challenger MT 765B з сівалкою John Deere DB 60 CCS 24R30. При цьому витрати на проведення передпосівного обробітку ґрунту становитимуть 334,4, а сівбу – 232,8 грн/га. Тож загалом за інтенсивної технології підготовка ґрунту та сівба обійдуться в 567,3 грн/га.

На перший погляд, більш висока вартість проведення весняних робіт в інтенсивних технологіях із використанням імпоротної техніки в порівнянні із традиційною технологією, вказує на економію коштів із використанням раніше придбаної сільськогосподарської техніки. Але це ще не дає підстав для загального висновку про економічну ефективність виробництва продукції рослинництва. Адже, як правило, за традиційною

технологією навпаки восени надзвичайно великі витрати на основний обробіток ґрунту. Крім того, інноваційні технології із використанням високопродуктивної техніки забезпечують проведення весняно-польових робіт в оптимальні строки із високою якістю, і як результат – значно вищий рівень урожайності.

Використання в Україні інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві сприятиме: попередженню й припиненню деградації земель, збереженню та відтворенню родючості ґрунтів, охороні земель, раціональному їх використанню, поліпшенню екологічного стану довкілля; підвищенню економічної ефективності виробництва й врожайності сільськогосподарських культур; стабільності у виробництві продукції; забезпеченню конкурентоспроможності вітчизняної продукції; адаптації ресурсозберігаючих технологій до широкомасштабного використання в різних регіонах країни тощо.

Однак, попри всі позитивні сторони, впровадження ресурсозберігаючих та мінімальних технологій обробітку ґрунту, не залежно від своїх процесних особливостей, мають декілька проблем на шляху до становлення високотехнологічного наукоємного рослинництва. До їх числа входять перепони нормативно-правового, інституційного, економічного, матеріально-технічного, соціально-психологічного характеру, що стримують інноваційний розвиток галузі та створюють потенційні загрози технологічній безпеці.

Отже, для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства, зміцнення економічної та технологічної безпеки галузі необхідне впровадження новітніх прогресивних технологій. Використання інновацій та техніко-технологічних розробок в аграрній галузі дасть змогу підвищити результативність її діяльності. За рахунок інтенсивних технологій ведення вітчизняного сільськогосподарського виробництва можна досягти збільшення виробництва валової продукції, покращити її якість, скоротити витрати ресурсів, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності та прибутковості агровиробництва.

Література:

1. Янковська О.І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О.І. Янковська // Наука і економіка: науково-

теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2009. – № 4 (16), Т. 2. – С. 54–58.

2. Марчук Л. П. Формування інноваційних можливостей аграрного виробництва / Л. П. Марчук // Економіка АПК: міжнар. наук.-вироб. журн. – 2009. – №12. – С.59.

3. Ганначенко С. Л. Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві / С. Л. Ганначенко // Економіка АПК: міжнар. наук.-вироб. журн. – 2012. – №1. – С. 99-103.

4. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: [монографія] / [Шубравська О. В., Молдован Л. В., Пасхавер Б. Й. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О. В. Шубравської; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 496с.

5. Точне землеробство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrosif.com.ua/enquiry/>. – Назва з екрану.

6. Ефективне обґрунтування використання GPS - систем паралельного водіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agropilot.com.ua/?p=1762. – Назва з екрану.

7. Технологія No-Till [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agro-projects.com/ua/konsalting/pr_rast/technology.php. – Назва з екрану.

8. Єщенко В. О. NO-TILL технологія: її сьогодення та майбутнє / В. О. Єщенко // Вісник Уманського національного університету садівництва. – 2013. – № 1/2. – С. 4-9.

9. Киргинцев Б. О. Strip-Till (Стрип-Тилл) – как перспективная технология возделывания зерновых культур в Тюменской области / Б. О. Киргинцев, С. Н. Кокошин // Молодой ученый. – 2015. – №6.5. – С. 4-7.

10. Голуб Г. А. Координатно-просторова оцінка інтенсивності передпосівного обробітку ґрунту / Г. А. Голуб, А. В. Дворник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Техніка та енергетика АПК. – 2014. – № 194(1). – С.188-194.

11. Ільченко В. Ю. Переваги та недоліки NO-TILL системи / В. Ю. Ільченко, Н. О. Пономаренко, Р. Г. Пономаренко, Д. М. Бутенко // Конструювання, виробництво та експлуатація сільськогосподарських машин. – 2013. – № 43(2). – С. 101-108.

12. Амбросов В. Я. Ресурсозберігаючі технології – напрям підвищення ефективності виробництва // В. Я. Амбросов // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – 2010. – № 105. – С. 3-12.

13. Татибер Й. Strip-till - вирішення проблеми?! / Й. Татибер // Практичний посібник аграрія. - 2012. - № 3 (44). - С. 94-96.
 14. [Карпенко А. М.](#) Пріоритетні напрями інноваційного розвитку рослинництва / А. М. Карпенко // [Економіка та управління АПК](#). - 2012. - № 9. - С. 16-20.
 15. Маслак О. М. Економіка ячменю в Україні / О. М. Маслак, О. В. Ільченко // Пропозиція. - 2015.-№1.- с.44-46.
 16. Маслак О. М. Економіка кукурудзи на зерно в Україні / О. М. Маслак, О. В. Ільченко // Пропозиція.- 2015.-№5.- с.38-42.
- Ільченко О. В. Економічна оцінка доцільного рівня урожайності озимої пшениці/ О. В. Ільченко// Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (20-24 квітня 2015 р.). – В 3 т./Т.І. – Суми, 2015. – С.163.

2.5. Принципи державного регулювання сільськогосподарського виробництва на засадах екологізації економіки*

Становлення ринкових відносин в Україні супроводжується значними труднощами в проведенні реформ як в економічній площині, так і соціально-політичній. Особливо важким є процес перетворень в аграрній сфері. В цих умовах сільське господарство фактично виявилось кинутим державою напризволяще, в той час як досвід розвинених країн світу свідчить про значні масштаби державної підтримки фермерів. На жаль, увага держави до сільського господарства є недостатньою. Сьогодні необхідно обрати найбільш адекватні і реалістичні способи державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції.

Питанням економічного регулювання розвитку аграрного сектору економіки України присвячено чимало досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних економістів, зокрема проблеми державного регулювання аграрних відносин висвітлені в працях В. Амбросова, В. Аранчій, Г. Атаманчука, І. Комарової,

Автор: Павленко А.О.

М. Корецького, М. Латиніна, П. Макаренка, М. Маліка, О. Могильного, П. Саблука, В. Узун та інших.

Не дивлячись на розроблену вченими-аграріями стратегію розвитку агропромислового комплексу на перспективу (Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року) [6], питання ефективного регулювання виробництва та ринків сільськогосподарської продукції залишається невирішеним. Зокрема, великою проблемою в Україні залишається дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування. Взаємопов'язаною проблемою є порушення збалансованості розвитку сільськогосподарських галузей.

Метою дослідження є визначення основних принципів державного регулювання сільськогосподарського виробництва на засадах екологізації економіки.

Результати дослідження.

Як відомо, втручання держави в роботу ринків є обґрунтованим у випадках монополізації ринку одним або кількома продавцями та у випадку неможливості даного ринку автоматично досягнути рівноважного становища.

Отже, існує об'єктивна потреба в державному регулюванні ринків сільськогосподарської продукції в довгостроковому періоді, яке повинно бути направлено в першу чергу на стабілізацію цін на сільськогосподарську продукцію, що забезпечить необхідну стабільність виробництва та дотримання оптимальних сівозмін, навантаження худоби на 1 га земельної площі тощо.

Різке збільшення за останні 25 років частки посівів таких культур як соняшник, ріпак, кукурудза в структурі посівних площ призвело до порушення сівозмін, зниження доз внесення органічних добрив, як наслідок, до виснаження та деградації ґрунтів. Так, в 2013 році у порівнянні з 1990 роком доля технічних культур зросла з 11,65 до 27,8%, в тому числі посівів соняшнику з 5% до 17,8%. Натомість частка кормових культур знизилась з 37% до 8,1%, в тому числі посівів багаторічних та однорічних трав з 20,3% до 5,7% [5]. При такому підході відбувається інтенсивне виснаження ґрунтів агрохолдингами, які не думають про майбутнє, а живуть лише «одним днем». Використовуючи земельні угіддя площею 10-40 тис. га такі організації виробляють обмежену за асортиментом орієнтовану на експорт продукцію – зерно, насіння ріпаку і соняшнику. Вони перетворюють сільське господарство

України у сировинний придаток високорозвинутих країн. Дієвих ринкових важелів впливу на аграрні підприємства з метою дотримання сівозмін сьогодні, на жаль, не існує.

Значна частина сільськогосподарських підприємств (особливо дрібних господарств, в т.ч. фермерських) або взагалі немає тваринницької галузі, або ж тваринництво займає мізерну частку в структурі виробництва. Саме це зумовлює зниження обсягів внесення органічних добрив і дегуміфікацію ґрунтів. Так, за період з 1990 року по 2013 рік внесення органічних добрив зменшилось більше ніж у 17 разів, в тому числі під технічні культури – майже в 44 рази [5]. Внесення мінеральних добрив також менше при порівнянні 2013 року із 1990р. Проте, якщо проаналізувати ситуацію за останні 15 років, то бачимо, що тут тенденції стосовно обсягів внесених органічних та мінеральних добрив є діаметрально протилежними (табл.2.5.1).

Таблиця 2.5.1. Внесення добрив під сільськогосподарські культури в розрахунку на 1 га посівної площі.

Показники	Роки							2013 у % до	2013 у % до
	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2000	1990
Органічні добрива, тонн									
Внесено під всі посіви	8,6	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5	38,5	5,8
В т.ч. технічних культур	17,5	3,1	1,2	0,4	0,4	0,4	0,4	12,9	2,3
Мінеральні добрива, кг поживної речовини									
Внесено під всі посіви	141	13	32	58	68	72	79	В 6,1 рази	56,0
В т.ч. технічних культур	260	18	39	57	67	66	70	В 3,9 рази	26,9

Джерело: розраховано автором на основі [5].

Якщо внесення органіки зменшується, то динаміка внесення мінеральних добрив демонструє стійкий тренд до зростання. В цих умовах значно погіршується баланс гумусу в ґрунті. На фоні глибокого порушення екологічної рівноваги між природними та

зміненими господарською діяльністю угіддями, інтенсивного прояву ерозії найбільшу небезпеку для ґрунтового покриву України представляє собою “агрохімічна деградація”, тобто прискорення збіднення ґрунтів на елементи родючості, погіршення реакції ґрунтового середовища, гумусового стану ґрунтів та поживного режиму. Зменшення внесення органічних добрив призвело до гостродефіцитного балансу гумусу та елементів мінерального живлення рослин.

Негативний баланс гумусу в Степовій зоні досягає 710 кг/га, в районах Лісостепу – 150, а в цілому по Україні – 360 кг/га. Втрата поживних речовин з ґрунту перевищила нижню гранично допустиму межу в 2-3 рази. Показник інтенсивності азоту знизився до 40,1%, фосфору – до 36,6%, калію – до 20,3% [4].

«Ми не успадковували землю у наших батьків, а взяли її в борг у наших дітей» – говорить стародавня індійська мудрість. Якщо ж говорити про проблеми раціонального землекористування, то тут потрібний дієвий державний контроль за збереженням родючості ґрунтів. Необхідно використовувати як адміністративні, так і законодавчі заходи впливу. Зокрема, слід прийняти закон України про раціональне землекористування, в якому передбачити максимальні частки в структурі посівних площ таких культур, наприклад, як соняшник на рівні, який би забезпечував підтримання родючості ґрунтів (тобто не більше 12-14%). При перевищенні граничної межі підприємства повинні сплатити штраф до спеціального фонду, який повинен бути створений державою для фінансування заходів по збереженню та підвищенню родючості ґрунтів. Причому розмір штрафу повинен бути достатньо суттєвим, щоб утримувати від спокуси порушення сівозмін.

Крім того, на нашу думку, слід запровадити обов’язкову оцінку земельних ділянок за об’єктивними параметрами: вміст поживних речовин в рухомій формі, наявність залишків хімічних речовин в ґрунтах, ступінь еродованості та ін. Таку оцінку доцільно було б проводити з періодичністю, яка дорівнює часу ротації однієї сівозміни (тобто 7-10 років). Також оцінка повинна обов’язково здійснюватися і при зміні власника землі (користувача). У випадку погіршення показників у порівнянні з попередньою оцінкою власник (користувач) несе перш за все матеріальну відповідальність, що спонукатиме господарюючих суб’єктів більш дбайливо ставитися до землі. Якщо ж результати оцінки

продемонструють поліпшення стану земель, то це впливатиме на зростання вартості земельного капіталу, що компенсуватиме власнику витрачені ресурси на підвищення родючості ґрунтів. Для користувачів земельних ділянок у випадку підвищення оцінки землі слід передбачити законодавчо право на певні преференції. Наприклад, зниження орендної плати на наступний термін оренди, податкові пільги тощо.

Актуальним, на наш погляд, є також питання удосконалення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням вимог щодо раціонального еколого орієнтованого землекористування. Сьогодні не вирішеним залишається питання пріоритетності оподаткування землі як головного об'єкту оподаткування. Питома вага фіксованого сільськогосподарського податку є настільки малою, що немає сенсу навіть говорити про реалізацію функції стимулювання, яка закладалась в ідеологію введення ФСП.

Важливим напрямком державного регулювання є контроль якості виробленої продукції. Стандартизація процесів виробництва, зберігання, переробки сільськогосподарської продукції сьогодні є вкрай необхідною для підвищення конкурентоспроможності продукції на світових ринках в умовах членства України в СОТ. Важливим чинником поліпшення якості продукції є використання екологічно «чистих» технологій вирощування сільськогосподарських культур та тварин. На нашу думку необхідно законодавчо закріпити терміни «екологічно чиста продукція» та «органічна продукція» з чітким визначенням критеріїв віднесення до неї. На нашу думку, екологічно чистою може вважатися продукція, яка не містить шкідливих речовин в розмірах, які перевищують гранично допустимі норми. Органічна продукція – це продукція, яка по-перше, вирощена без застосування хімічних засобів (добрив, засобів захисту рослин та інших хімічних речовин), а по-друге, вирощена на земельних ділянках, які тривалий час обходяться без «хімії». Законодавчо треба встановити і мінімальний термін «безхімічного» використання земельної ділянки. Ми пропонуємо встановити мінімальний термін на рівні 7-10 років, тобто часу ротації сільськогосподарських культур в межах сівозміни. Це дасть змогу виробникам такої продукції отримати необхідні підтверджуючі документи (сертифікати), які дозволять за рахунок продажу за більш високими цінами компенсувати втрати

урожайності та продуктивності і забезпечити високоефективне виробництво.

В цих умовах держава також повинна взяти на себе створення розгалуженої мережі сертифікованих за міжнародними стандартами незалежних лабораторій, які б підтверджували «екологічність» та «органічність» виробленої продукції та надавали сільськогосподарським виробникам відповідних документів. В цьому випадку можливим стане не тільки збільшення виробництва і реалізації такої продукції на внутрішньому ринку, але й експорт її, перш за все до країн ЄС, при цьому наші експортні позиції значно посиляться. Особливо актуальним вище зазначене стає в умовах підписання та імплементації Угоди про Асоціацію з ЄС, згідно якої Україна розширює свій доступ на європейські ринки аграрної продукції.

Реалізація вказаних вище пропозицій дозволить, на нашу думку, переорієнтувати державне регулювання аграрних ринків з короткострокового на довгостроковий період і тим самим стабілізувати об'єми виробництва основних продуктів харчування і доходи сільськогосподарських підприємств, а також забезпечити екологічно збалансоване ведення сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: Монографія / М.Х. Корецький - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 260 с.
2. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки: монографія / П.М. Макаренко – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.
3. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки : монографія / О.М. Могильний. – К.: ІАЕ УААН, 2002. - 430 с.
4. Патика В.П. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель. / В.П. Патика, О.Г. Тараріко – К.: Фітосоціоцентр, 2002.– 296 с.
5. Сільське господарство України. 2013 рік. Статистичний збірник. / режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р / режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80/conv#n7>

РОЗДІЛ 3.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Соціально-демографічні чинники аграрної політики*

Сучасний етап розвитку аграрного сектора характеризується поглибленням розвитку ринкової економіки, взаємозв'язку соціального і економічного розвитку країни, задоволення потреб працівників аграрного сектора. Цим проблемам присвячено багато публікацій та наукових досліджень.

Перетворення, які здійснюються протягом останніх років у системі агропромислового комплексу України, потребують великої уваги.

Перебудова виробничо-економічних відносин залежить в значній мірі від соціального розвитку села та соціально-демографічних чинників. В свою чергу функціонування підприємств соціальної інфраструктури тісно пов'язано з ефективністю сільськогосподарського виробництва.

Важливість, актуальність та розробка рекомендацій і пропозицій, які б сприяли вирішенню проблем забезпечення сталого розвитку сільських територій з урахуванням специфіки функціонування аграрного сектора є актуальними та перспективними в сучасних умовах.

За місцем проживання населення країни розподіляють на міське і сільське. За останні роки питома вага міського населення в загальній структурі коливається в межах 67-69% і відповідно майже третина населення проживає в сільській місцевості (табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1. Динаміка чисельності і структура населення України за місцем проживання

Показники	Роки							
	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Найвше населення, млн. осіб	51,8	49,4	46	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9

Автори: Славкова О.П., Сухоставець А.І.

- міське	34,9	33,3	31,5	31,5	31,4	31,4	31,3	29,7
- сільське	16,9	16,1	14,5	14,3	14,2	14,2	14,1	13,2
% до всього населення								
- міське	67,4	67,4	68,6	68,7	68,8	68,9	69,0	69,1
- сільське	32,6	32,6	31,4	31,3	31,2	31,1	31	30,9
Постійне населення, млн. осіб	51,5	49,1	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2	42,8
- чоловіки	23,8	22,7	21,1	21	21	21	20,9	19,8
- жінки	27,7	26,4	24,7	24,6	24,5	24,4	24,3	23,0
% до всього населення								
- чоловіки	46,2	46,1	46,1	46,1	46,2	46,2	46,2	46,3
- жінки	53,8	53,8	53,9	53,9	53,8	53,8	53,8	53,7

Джерело: розраховано на основі даних Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

За даними Державної служби статистики на початок 2015 року наявне населення України становило 42,9 млн. осіб (табл. 3.1.1). З них 29,7 млн. осіб (69,1%) – жителі міських поселень і 13,2 млн. осіб (30,9%) – жителі сільської місцевості.

Чисельність постійного населення України на 1 січня 2015 року становила 42,8 млн. осіб. З них 19,8 млн. осіб (46,3%) – чоловіки і 23,0 млн. осіб (53,7%) – жінки. У статевій структурі населення України переважають жінки (53,7%).

Сільське населення являє собою сукупність людей, яка проживає в сільській місцевості. З точки зору природного відтворення визначають демографічну ситуацію, тобто конкретний у певних географічних умовах стан населення країни в цілому, у тому числі району, області, зумовлений соціально-економічними умовами даного місця і часу.

До сільського населення відносять таке, що проживає в сільських поселеннях (селах, селищах, хуторах), працює переважно в сільському господарстві і дотримується сільського стилю життя. В Україні сільським поселенням є населений пункт, де компактно проживають люди, залучені переважно до сільського господарства.

Загальні прогнози показують, що в 2020 році населення України буде складати 38,1 млн. осіб, в тому числі сільське

населення 10,95 млн. грн., що на 2,2 млн. осіб менше ніж в 2015 році.

Сільські поселення відрізняються від міських меншою чисельністю населення. Часом у них проживає менше 200 осіб. Такі сільські поселення вважають малими. Якщо в сільському поселенні налічують від 200 до 500 осіб, то його визнають середнім. Великими сільськими поселеннями є ті, що налічують від 500 осіб до 3 тис. мешканців. І нарешті, поселення, які мають від 3 до 5 тис. мешканців і більше, належать до значних. Отже, українські села можуть бути малими, середніми, великими і значними.

Велике або значне сільське поселення, що є адміністративно-господарським центром, називають селищем. Крім цих типів сільських населених пунктів, є ще й хутір – відокремлене від села самостійне сільське поселення, в якому проживає сім'я або кілька селянських сімей, що працюють переважно в сільському господарстві.

Погіршення природної основи демографічного розвитку українського села зумовлює порушення оптимального співвідношення статей. В контингенті, що формує демографічну основу відтворення у сільській місцевості, жінок менше, ніж чоловіків.

Зайнятість населення виступає одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Характерною особливістю сільського ринку праці на нинішньому етапі трансформації аграрного сектору є збереження тривалої негативної тенденції зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Криза впродовж останнього періоду призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами.

Показник зайнятості населення в усіх сферах економічної діяльності є інтегральним. Методика його розрахунку ґрунтується на системі показників, сформованих з різних джерел та ув'язаних за методологією, сферами охоплення та періодичністю. Наявна інформаційна база дозволяє здійснювати такі розрахунки з ймовірною точністю по Україні в цілому, в тому числі по адміністративних територіальних одиницях (область, район).

Дані про чисельність населення, зайнятого у галузях економіки, розраховується в середньому за рік на підставі даних підприємств та організацій (про чисельність працюючих за наймом

тощо), матеріалів вибіркового обстеження населення з питань економічної активності (про чисельність зайнятих самостійною діяльністю та в особистому підсобному господарстві), вибіркового обстеження селянських (фермерських) господарств та донарахувань на чисельність, виявлену під час вибіркового обстеження з питань неформальної зайнятості. Це означає, що працівники, які фактично відпрацювали менше встановленої норми робочого часу (через відпустки з ініціативи адміністрації, тимчасову непрацездатність тощо), перераховуються в еквівалент повної зайнятості (повного робочого дня).

Працівники, які перебували в оплачуваних щорічних або додаткових відпустках та інших випадках збереження за ними повністю заробітної плати, включаються як такі, що повністю відпрацювали робочий час, тобто як цілі фізичні одиниці.

Ринок праці характеризує систему відносин, яка виражає попит і пропозицію. Сучасний ринок праці виконує ряд функцій, а саме: суспільного поділу праці; інформаційну; посередницьку; ціноутворюючу; стимулюючу; оздоровчу; регулюючу.

Проведемо порівняльний аналіз економічної активності, рівня зайнятості і рівня безробіття на початок 2015 року (табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.2. Економічна активність населення на початок 2015 року

Показник	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб			Рівень економічної активності, у % до населення відповідної вікової групи	Рівень зайнятості, %	Рівень безробіття, %
	Усього	у тому числі				
		зайняті	безробітні			
Усе населення	19920,9	18073,3	1847,6	37,6	56,6	9,3
Міське поселення	14070,3	12780,9	1289,4	37,4	56,9	9,2
Сільська місцевість	5850,6	5292,4	558,2	38,2	55,9	9,5

Джерело: розраховано на основі даних Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Відповідно до наведених даних, рівень економічної активності у сільській місцевості становив 55,9%, що на 5,1% більше ніж у міських поселеннях. Аналіз показує, що у сільській місцевості рівень безробіття вище у порівнянні з міськими поселеннями на 0,3%. Кількість зареєстрованих безробітних на кінець січня 2016р. становила 508,6 тис. осіб, або майже третину всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП, з них 220,8 тис. осіб або 43,4 відсотка проживають в сільській місцевості.

Динаміка потреби підприємств у працівниках за професійними групами у 1999-2016 рр., а саме кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства показує, що в середньому 5 % від загальної потреби в кваліфікованих кадрах.

Сільські території завжди характеризувалися нижчими за загальнонаціональний рівень доходами населення, що пов'язано з монофункціональністю господарської діяльності, яка концентрується на виробництві аграрної продукції. Альтернативи сільському господарству на сьогодні незначні: торгівля, будівництво, локальні послуги (ремонтні, охорона здоров'я, шкільна освіта). Водночас розвиток багатофункціональності сільських територій, що дав би можливість отримання доходів для більшості сільського населення, ускладнений відсутністю необхідних умов: інформаційного забезпечення, інвестиційних ресурсів, державної підтримки розвитку підприємництва, розвинутої інфраструктури, а також недостатньою кваліфікацією працівників та низьким рівнем доходів потенційних споживачів товарів і послуг. Відтак проблема багатофункціонального розвитку сільської місцевості та підвищення рівня життя її населення є фактично замкнутим колом, де недостатня кількість джерел доходів та їх низький рівень перешкоджають створенню нових підприємницьких структур і робочих місць [1].

Найбільшу частку доходів сільського населення, як відомо, утворює дохід від трудової діяльності – заробітна плата. Вона впливає на кон'юнктуру ринку праці, знаходиться в тісному взаємозв'язку із зайнятістю працівників. Збільшення рівня зарплати до певних меж стимулює кількісне зростання пропозиції робочої сили й забезпечує підвищення її якості, що за сприятливої ринкової кон'юнктури зумовлює ріст рівня зайнятості працівників в економіці. Збільшення зайнятості, своєю чергою, сприяє росту обсягів

національного виробництва, що створює економічну основу для подальшого підвищення рівня заробітної плати зайнятих в економіці. Взаємозв'язок заробітної плати і зайнятості посилює актуальність проведення аналізу заробітної плати в сільському господарстві в контексті визначення її впливу на підвищення зайнятості сільського населення та скорочення його безробіття. [2]

Проаналізуємо динаміку рівня оплати праці (табл. 3.1.3). У цілому динаміка рівня середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві впродовж 2001–2012 рр. є позитивною: у цей період вона зросла більше ніж у 13 разів. Причому, її зростання відбувалося як відносно середнього рівня оплати в народному господарстві, так і відносно мінімальної заробітної плати.

Таблиця 3.1.3. Відношення заробітної плати в сільському господарстві до середньої та мінімальної заробітної плати в Україні за 2001-2015 рр.

Рік	Мінімальна заробітна плата, грн.	Середня заробітна плата 1 штатного працівника у сільському господарстві, грн./міс.	Відношення заробітної плати 1 штатного працівника у сільському господарстві до мінімальної заробітної плати
2001	118,00	151,00	128,0
2002	165,00	177,00	107,3
2003	205,00	210,00	102,4
2004	237,00	295,12	124,5
2005	332,00	414,97	125,0
2006	400,00	552,87	138,2
2007	460,00	733,00	159,3
2008	545,00	1076,00	197,4
2009	744,00	1206,00	162,1
2010	922,00	1430,00	155,1
2011	1004,00	1800,00	179,3
2012	1134,00	2023,00	178,4
2013	1218,00	2415,00	198,3
2014	1218,00	2675,00	219,6
2015	1378,00	3385,00	245,6
2016	1550,00	3054,00	197,0

Джерело: розраховано на основі даних Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій за 2015 р. становила 4195 грн. і зросла порівняно з 2014р. на 20,5%. Заробітна плата працівників сільського господарства не перевищувала 64,7 2% від середнього рівня по економіці.

Відношення заробітної плати в сільському господарстві до мінімальної заробітної плати в Україні за вказаний період має в цілому позитивну тенденцію, але з невеликими спадами в 2016 році. Якщо у 2001 р. середньомісячна заробітна плата в галузі становила 48,5% середньої заробітної плати та 128,0 % – мінімальної заробітної плати, то у 2016 р. ці показники піднялися відповідно до 66,9% і 197,0%. Що, безумовно, є позитивним для аграрного сектора економіки.

Кількість домогосподарств України у 2015р. складає 15074 тис. (у 2014р. – 16076 тис.). У міських поселеннях проживають 67% домогосподарств, з них у великих містах(з чисельністю населення 100 тисяч осіб і більше) – 39%, у малих – 28%, у сільській місцевості – третина. Для складу сільських домогосподарств характерні більші частки, ніж для міських, підлітків 14-17 років, чоловіків у віці 30-59 років та осіб пенсійного віку (відповідно на 0,6 в.п., 1,0 в.п. та 4 в.п.).

У складі домогосподарств країн Європейського Союзу частка осіб у віці 65 років і старші становить 18%, у тому числі жінки складають – 10%, а чоловіки – 8%, тоді як в Україні – 15%, 10% та 5% відповідно. Найвища частка жінок у такому віці в Латвії (13%), чоловіків – у Німеччині (10%), а найнижча – у Ірландії, на Кіпрі та у Люксембурзі (по 7% жінок), в Словаччині (5% чоловіків).

Проаналізуємо структуру грошових доходів і сукупних ресурсів домогосподарств в містах та в сільській місцевості на початок 2015 року (табл. 3.1.4).

Таблиця 3.1.4. Структура сукупних ресурсів домогосподарств в містах та в сільській місцевості на початок 2015 році.

Показники	Частка у сукупних ресурсах, у т.ч. проживають	
	У міських поселення х	У сільських поселеннях

Оплата праці	55,7	34,4
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,3	5,1
Доходи від продажу с.-г. продукції	0,4	9,2
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії надані готівкою	26,1	28,5
Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,7	3,9
Інші грошові доходи	1,9	3,9

Джерело: розраховано на основі даних Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Частка оплати праці в грошових доходах домогосподарств сільської місцевості менша ніж у міських на 21,3%. Проте частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції – на 8,8%, інші грошові доходи – на 2,0%.

Повну вищу освіту має 28% населення у віці 22 роки і старші, (у великих містах – 40%, у малих – 28%, на селі – 14%). Має базову вищу освіту 1,6% населення у віці 21 рік і старші, неповну вищу – 21% населення у віці 20 років і старші. Професійно-технічну освіту мають 21%, а повну загальну середню освіту – кожна п'ята особа у віці 18 років і старші; 11% осіб у віці 16 років і старші мають базову загальну середню та початкову загальну освіту.

Порівняння рівнів освіти міського та сільського населення свідчить, що серед мешканців міст, особливо великих, частки осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою, як і раніше, значно вищі, ніж серед селян.

На селі більше половини домогосподарств користуються земельними ділянками площею до 1 гектара, 26% – від 1 до 5 гектарів, 12% домогосподарств – 5–10 гектарів. Більше 10 гектарів землі використовують 5% сільських домогосподарств. Земельними ділянками площею до 10 соток користуються 68% міських домогосподарств, від 10 до 25 соток – 21%.

Для вирощування сільськогосподарської продукції лише для власних потреб домогосподарствами використовується 17% земель, для вирощування сільськогосподарської продукції, як для власних потреб, так і на продаж – 11%. Домогосподарствами, які мають земельні ділянки, здається в оренду 71% земельної площі, що на 0,3 в.п. менше, ніж у 2014р.

Кінцеві результати господарської діяльності залежать від рівня і розвитку галузей обслуговування, тобто соціальної інфраструктури. Інфраструктуру агропромислового комплексу можна поділити на дві великі групи галузей - виробничу та соціальну. Категорії «інфраструктура» та «соціальна інфраструктура» сформувалися у процесі виробництва та розвитку продуктивних сил суспільства, які тісно пов'язані між собою.

Об'єкти соціальної інфраструктури розосереджені по всій території країни. Саме тому категорія «соціальна інфраструктура» набула найбільшого поширення в регіональній економіці. Для повного відтворення робочої сили, забезпечення добробуту населення, його всебічного розвитку необхідно створити належні умови. Це одна з вимог принципу соціальної справедливості. Кінцева мета регіональної соціальної інфраструктури - досягнення повного й однакового ступеня задоволення особистих потреб населення незалежно від того, в якому регіоні воно проживає.

Сільська соціальна інфраструктура є частиною соціальної інфраструктури країни або регіону, яку в цілому складають житлове і комунальне господарство, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення, кредитування та страхування; служба побуту, транспорт і зв'язку в частині, пов'язаній з обслуговуванням населення, інші галузі невиробничої сфери, а також торгівля та громадське харчування. Кожній галузі соціальної інфраструктури притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Все це зумовлює надзвичайну різноманітність і складність проблем розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів, тим більше в умовах реформування економіки. Деякі з них, специфічні для певних галузей інфраструктури, розглянемо далі. З діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов'язана життєдіяльність людини, відтоді як вона народилася, виховується у дошкільному закладі, вчиться у загальноосвітніх школах, спеціальних середніх та вищих закладах освіти або працює тощо. Водночас результати діяльності окремих галузей соціальної інфраструктури визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, розміром вільного часу та його використанням.

До основних функцій галузевого складу елементів соціальної інфраструктури належать:

- розподіл та обмін (мережа підприємств оптової та роздрібної торгівлі, підприємств громадського харчування, заклади кредитної та страхової системи);
- надання споживчих послуг (житлово-комунальне господарство, підприємства побутового обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок);
- охорона здоров'я (зклади медичного, санаторно-курортного обслуговування, фізкультури і спорту, соціального забезпечення населення);
- формування громадської свідомості та наукового світогляду (мережа культурно-освітніх закладів, мистецтва і релігії);
- управління та охорона громадського порядку (органи державного управління, громадські організації, органи громадського порядку).

Від соціальних умов залежать розвиток та ефективність сільськогосподарського виробництва та відродження села взагалі. Проте нині більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної інфраструктури на селі переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним з визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають насамперед густота і людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури, їх потужність, розвиток транспорту та зв'язку та ін.

Функціонування та розвиток соціальної сфери, поліпшення якості житлово-комунальних, соціальних, побутових послуг має позитивне значення як для кожного громадянина окремо, так і для держави в цілому, адже саме розвиненість соціальної сфери визначає рівень добробуту населення.

Сільська соціальна інфраструктура є частиною соціальної інфраструктури країни або регіону, яку в цілому складають житлове і комунальне господарство, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення, кредитування та страхування; служба побуту, транспорт і зв'язок в частині,

пов'язаній з обслуговуванням населення, інші галузі невиробничої сфери, а також торгівля та громадське харчування. Кожній галузі соціальної інфраструктури притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Все це зумовлює надзвичайну різноманітність і складність проблем розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів, тим більше в умовах реформування економіки.

З діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов'язана життєдіяльність людини. Результати діяльності окремих галузей соціальної інфраструктури визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, наявністю вільного часу та способом його використання.

До основних функцій соціальної інфраструктури належать розподіл та обмін, надання споживчих послуг, охорона здоров'я, формування громадської свідомості та наукового світогляду, управління та охорона громадського порядку тощо.

Внаслідок відсутності належної мережі об'єктів соціальної інфраструктури у сільських населених пунктах, сільські жителі вимушені одержувати послуги за межами місця постійного проживання в межах нормативної доступності. Задоволення життєвих потреб сільських жителів в значній мірі залежить від збільшення обсягу інвестицій в основний капітал у галузі соціальної інфраструктури.

Ринкове середовище ставить жорсткі вимоги до підвищення ефективності використання ресурсів, зниження витрат на виробництво, освоєння нової техніки та технологій, а також підвищення якості товарів (послуг), які виробляються, підприємствами, організаціями, установами соціальної сфери. Проте більшість господарських суб'єктів у зв'язку з високим ступенем фізичного та морального зношення основних виробничих фондів не можуть виконувати свої основні функції.

Дана тенденція пов'язана не з зростанням загальної житлової площі в сільській місцевості, а скоріше, скороченням населення, оскільки протягом 2000-2014 рр. площа житла на одного жителя у 2014 році складала 23,5 м² та 28,6 м² відповідно.

При цьому варто зазначити, що рівень обладнання житлового фонду в сільських поселеннях значно поступається рівню обладнання житла в містах.

В таблиці 3.1.5 показано питому вагу житлової площі, обладнаної певними зручностями за 2000-2014 рр.

Таблиця 3.1.5. Показники обладнання житлового фонду в сільських поселеннях протягом на початок 2015 року

Показники	2000р.	2008р.	2014р.	2000 р. до 2014 р. (+/-)
Водопровід	7447	7050	5279	-2168
в % до загальної кількості населених пунктів	25,3	24,0	18,0	-7,2 п.в.
Каналізація	1359	1232	927	-432
в % до загальної кількості населених пунктів	4,6	4,2	3,2	-1,0 п.в.
Газифіковані тільки природним та природним і зрідженим газом	8562	13682	15295	6733
в % до загальної кількості населених пунктів	29,0	46,6	52,2	23 п.в.
Газифіковані тільки зрідженим газом	19191	14025	10136	-9055
в % до загальної кількості населених пунктів	65,1	47,7	34,6	-30,0 п.в.

Джерело: розраховано на основі даних Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Очевидним є той факт, що якість житлового фонду в сільських населених пунктах значно поступається аналогічним показникам у містах.

Негативним є той факт, що забезпеченість водопроводами та каналізацією зменшилася в зв'язку з аварійним станом та зменшенням кількості населених пунктів.

Однією з найбільших проблем в сільській місцевості стало забезпечення водопостачання. Водопостачання традиційно вважається послугою соціальною і завжди надавалася за дуже низькою ціною.

А в сільській місцевості, де майже всі витрати брали на себе сільськогосподарські підприємства, ця послуга була безкоштовною. За останні десять років ціни на ці послуги стрімко зростали, а якість, навпаки, різко знижувалася [359]. Для того, щоб забезпечити безперебійне постачання послуг, необхідно відновити мережі, які були занедбані в так званий перехідний період, замінити старі спрацьовані технічні вузли і агрегати. Як відомо, це все потребує значних коштів. Неспроможність колишніх власників та місцевих органів влади забезпечити виконання ремонтних і відновлювальних робіт, утримувати в належному стані об'єкти водо- і теплопостачання призвела до занепаду цих мереж, погіршення якості послуг, а то й до припинення їхнього надання [3].

Більшість населення, яке користується централізованим водопостачанням, звертає увагу на якість питної води. Якість води майже не контролюється, норми споживання часто завищені, їх дотримання також не контролюється з різних причин: і через відсутність приладів обліку, і через відсутність відповідних спеціалістів, а іноді й через небажання щось змінювати. Низький тиск і аварії у водогінній мережі призводять до частих перебоїв у водопостачанні [3].

Через відмову від жорсткого централізованого планування ще на початку 1990-их років, через зменшення державних дотацій та штучної підтримки систем водо- і теплопостачання виникла проблема доступності послуг. Різкий перехід від системи оплати комунальних послуг з державного бюджету за рахунок платників податків до фінансування за рахунок оплати споживачів послуг разом з реорганізацією колективних сільськогосподарських підприємств, які утримували об'єкти, що надавали такі послуги, став чи не однією з основних причин обмеження доступності послуг.

Соціальні умови життя сільського населення значною мірою залежать від рівня розвитку та облаштування автомобільних доріг у сільській місцевості. В умовах кризи нове будівництво доріг тут практично припинилося, а діючі дороги не ремонтуються і виходять з ладу. Внаслідок бездоріжжя щорічно втрачається 800 млн. грн.

Тому розвиток системи автомобільних доріг у сільській місцевості є важливою політичною та соціально-економічною проблемою державного значення [4].

За останні п'ять років спостерігається зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів за рахунок зменшення закладів I-III ступеня. Аналізуючи стан забезпечення освітніми послугами в сільській місцевості необхідно відзначити, що у віці до 10 років і старше за місцем проживання базову загальну середню початкову освіту отримують до 20 відсотків сільського населення[5].

Рівень бібліотечного обслуговування залежить не стільки від кількості бібліотек, скільки від ступеня розвитку мережі бібліотечних закладів та їх територіальної доступності, а також від наявності та розмірів бібліотечних фондів та їх співвідношення з кількістю населення. Очевидно, що діяльність клубних закладів залежить не стільки від їх числа та кількості місць, скільки від якості заходів, що ними проводяться (концерти, доповіді, тематичні вечори, відпочинку, театральні постановки, заняття в гуртках тощо).

Серед закладів культури за період 2000-2014 рр. найбільше скорочення кількості було характерне для демонстраторів фільмів, якими є суб'єкти кінематографії, що здійснюють демонстрування (публічний показ) фільмів (кінотеатри, міські та сільські кіноустановки, відеозали та відеоустановки) [6].

Здоров'я населення є однією з головних умов соціального благополуччя й успішного зростання, збільшення тривалості активного життя, покращення демографічної ситуації. Якщо розглядати мережу лікувальних закладів в області і сільської місцевості з 2000р. по 2014р. можна сказати, що мережа сільських лікарняних закладів значно зменшилася, а саме сільських дільничних лікарень на 70%; фельдшерсько-акушерських пунктів на 22,4%. Мережа сільських лікувальних амбулаторій навпаки збільшилася на 25 % .

Ці зміни в першу чергу відбулися за рахунок зменшення кількості великих сіл. На жаль цієї кількості лікарняних закладів не достатньо. В одинадцяти районах області більше 50 % населених пунктів не мають медичних закладів.

Централізація медичного обслуговування жителів села, з одного боку, дозволила дещо розширити потужність медичних

закладів, а з другого - зумовила певні незручності користування ними сільським населенням (відсутність регулярного сполучення, віддаленість населених пунктів тощо). На стан здоров'я населення безпосередній вплив мають викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення.

Людина – це активний елемент виробничих сил суспільства, він є важливим «виробничим ресурсом». Таким чином, він є одночасно і виробником та споживачем, головним «ресурсом» виробничого процесу та метою, заради якої цей процес відбувається. Тому виникає об'єктивна необхідність розглядати проблему формування соціального аспекту ефективності як його органічного елементу.

Стартові умови переходу України до стійкого розвитку характеризується складним комплексом проблем в соціальній сфері, інтенсивність яких розрізняється по галузям соціальної інфраструктури.

Виходячи з вищенаведеного головними пріоритетами стійкого розвитку є досягнення стійких високих темпів зростання, скорочення безробіття, покращення якості навколишнього середовища, раціоналізація природокористування, забезпечення добробуту населення.

Література:

1. Соціально-демографічний потенціал сільських територій Західного регіону: проблеми формування та шляхи реалізації / В. Є. Крупін, А. О. Максименко, Ю. Р. Злидник // Регіональна економіка. - 2014. - № 3. - С. 181-191. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_20

2. Махсма М. Б. Європейські орієнтири створення робочих місць у сільській місцевості / М. Б. Махсма // Трансформація соціально-трудової сфери: сучасні виклики, тенденції, домінанти інноваційного розвитку [Електронний ресурс] : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., приуроч. до 50-я каф. Упр-ня персоналом та екон. праці КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2–6 листоп. 2015 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т соц.-труд. відносин Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; редкол.: А. М. Колот (голова) [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Київ : КНЕУ, 2015. – С. 223–226. – Назва з титул. екрану.

3. Тимошенко Н. В. До питання функціонування об'єктів соціальної інфраструктури в сільській місцевості [Електронний ресурс] / Н. В. Тимошенко // Інститут сільського розвитку, 2004. – Режим доступу: http://www.icp.org.ua/ukr/aspekt/aspekty/_infrastr/2004/11/22/do_pitannja_funktsio_60.html. - Назва з екрану.

4. Інвестиції в основний капітал у галузі соціальної інфраструктури села [Електронний ресурс] // Міністерство аграрної політики України. - 2008. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?n=6759>. - Назва з екрану.

5. Славкова О. П. Інфраструктура села та напрямки її реформування / О. П. Славкова // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства. Серія: Економічні науки. – Х., 2007. – Вип. 55. – С. 30-34.

Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: монографія / О. П. Славкова. – Суми, 2010. – 330 с.

3.2. Соціальний аспект управління сталим розвитком сільських територій*

Україна-це країна з найбільшою в Європі територією, різноманітними економічними та соціальними умовами життя населення, яка постійно знаходиться в пошуку ефективних моделей управління на регіональному і місцевому рівнях. Одними з основних проблем, з якими стикається держава є соціально-економічні дисбаланси розвитку сільських територій та слабке залучення інститутів громадянського суспільства до прийняття стратегічних рішень з регіонального розвитку.

Фахівці називають ряд причин, що визначають проблеми сталого розвитку сільських територій. Це історично сформовані проблеми: неефективність аграрної політики, недостатність в бюджеті країни соціальних витрат по аграрному сектору, відомча роз'єднаність управління в сільській місцевості, слабкість сільського самоврядування, обмеженість доступу сільського населення до ринків продукції, матеріально-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів.

* Автор: Самойленко Т.Г.

Крім того, сучасний розвиток сільських територій характеризується відсутністю належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури. Сільське населення позбавлено можливості отримання якісних соціальних, побутових, освітніх, медичних і культурних послуг [1].

Слід зазначити, що соціально-економічний розвиток сільських територій є динамічним і вимагає постійного вдосконалення організаційних форм управління [2, С.56.].

Сьогодення характеризується складністю розбудови ефективної системи управління сільським розвитком в Україні. Це пов'язано з наслідками глобальної економічної кризи, які ще не дозволили відновити темпів економічного зростання, що в свою чергу накладає жорсткі бюджетні обмеження і вимагає високої обґрунтованості заходів державної регіональної політики.

Отже, організація розвитку сільської території вимагає вдосконалення системи розв'язання комплексу проблем у сферах розподілу функцій центральної і місцевої влади в моделі управління сільським регіоном, розвитку місцевого самоврядування й громади села; побудови ефективних форм управління аграрним сектором; аналізу використання потенціалу розвитку сільських територій; оптимізації використання земельних ресурсів; доступності соціальних послуг та об'єкт соціальної інфраструктури для всіх груп сільського населення та ін.

Необхідно зробити перехід від командно-адміністративної системи управління соціально-економічним розвитком села до територіально-самоврядної. Такий підхід вимагає зміни принципів, методів і технологій управління сільськими територіями. При цьому повинно чітко регламентуватися завдання, а також дії керівних структур на місцевому, районному, обласному та загальнодержавному рівнях. Створення належного соціального середовища на селі може бути вирішене лише за умови розробки стратегії та тактики скоординованих дій сільських громад, органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління. При чому, робитися це повинно шляхом програмування соціально-економічного розвитку «від громади до держави», і провідна роль у визначенні потреб і пріоритетів у його створенні відводиться органам місцевого самоврядування. Програми соціально-

економічного розвитку, а також річні плани і бюджети соціального розвитку мають складатися «знизу - догори» і враховувати можливості місцевих бюджетів, інвестиційні зобов'язання державного і місцевих бюджетів вищих рівнів, а також галузевих міністерств по забезпеченню соціальних нормативів.

Управління сталим сільським розвитком вирішує велике коло завдань. Але щоб забезпечити найбільшу їх узгодженість, необхідна концепція комплексного соціально-економічного розвитку території.

У процесі розробки концепції сільського розвитку слід передбачати необхідність удосконалення: міжрегіональних і міжгалузевих пропорцій на основі раціонального використання місцевих ресурсних потенціалів; розміщення галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери; транспортної системи, системи розселення населення та використання потенціалу трудових ресурсів у межах окремих регіонів і центрів; охорони природних ресурсів і комплексності у використанні відходів виробництва, побічних продуктів і шкідливих викидів у повітряний басейн та водні об'єкти [3, с.92].

Визначення цілей та проблем сільського розвитку, основних напрямків розв'язання цих проблем повинні становити головний зміст концепції. Показники й оцінки концепції мають бути якомога достовірнішими і відображати різні варіанти вирішення окремих проблем. Це дає змогу вибрати найбільш прийнятний варіант управління соціально-економічним сільським розвитком.

Розвиток сільських територій неможливий без індивідуального підходу до кожного сільського поселення.

Механізм соціально-економічного розвитку сільських поселень будується на системі взаємовідносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, виробничими одиницями.

Функції, повноваження і завдання органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відображені в наступній структурній моделі (рис.1) управління соціально-економічним розвитком території.

У процесі управління соціально-економічним розвитком сільських утворень доцільно сформулювати раціональний механізм ефективної системи управління розвитком соціальної сфери сільських територій. Найважливішими елементами виступають

функції, зокрема, функція регулювання, яка є однією з найважливіших функцій управління сільськими місцевими утвореннями.

Проблема розвитку сільських територій існує в більшості країн світу, в тому числі високорозвинених. Однак, на відміну від України, вона в них, вирішується вже давно.

Якщо розглядати розвиток України в контексті прогресу світового співтовариства і за умов глобалізації суспільних та соціально-економічних процесів, то чітко відслідковування глобальних тенденцій розвитку цивілізації, дозволяє вписатись у перетворення, які дійсно призводять до якісних змін у житті суспільства. Один з базових глобальних процесів полягає в тому, що на сучасному етапі головним фактором суспільного розвитку стає не тільки науково-технічний прогрес, але й властивості людини. Пріоритети розвитку людини, якісні внески в людській потенціал є відправним фактором суспільного прогресу. Потрібно розуміти, що внески в освіту, науку, культуру-це не відрахування із суспільних благ, а первинний вклад у людський ресурс [4, с.5].

Рис.3.2.1. Структура завдань управління соціально-економічним розвитком території.

Категорія розвитку одна з найбільш змістовних та багатовимірних у науці. І кожна наукова дисципліна робить певний науковий вклад у розкриття цієї категорії.

Розвиток будь-якої економічної системи (до якої можна віднести і сільські території) можна уявити як процес збільшення можливостей та здатностей забезпечувати потреби та бажання. Адже, за визначенням В. П. Славова і О. В. Коваленка, «сільська територія є економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь» [5]. Тобто, економічна система водночас є і соціальною системою. Адже базовим елементом кожної економічної системи незалежно від ієрархічного рівня (підприємство, організація, галузь, регіон, країна) є соціум як сукупність індивідів.

Особливими факторами розвитку соціально-економічних систем за теперішніх умов виступають управлінські технології, а на загальнодержавному рівні – державна політика та державне управління.

Сталий розвиток включає збалансованість розвитку основних підсистем соціально-економічної системи з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь.

Сталий розвиток сільських територій розглядається як розвиток, який породжує економічне зростання і справедливо розподіляє його результати. Це розвиток, який віддає пріоритет виробленню інтегральної системи цінностей, зверненої в рівній мірі до кожного громадянина, розширення його можливостей і забезпечення участі в ухваленні рішень, що впливають на його життя.

Слід зазначити, що розвиток суспільного виробництва і підвищення його ефективності відбувається при постійному удосконаленні головної продуктивної сили суспільства – людини. Людський інтелект є необхідною і рушійною силою науково –

технічного прогресу, впровадження у виробництво досягнень науки, нових зразків техніки і технологій.

Для досягнення високого рівня розвитку виробництва важливе значення має розробка проблем формування, розподілу і використання трудових ресурсів. Адже, трудові ресурси, або наявне працездатне населення на території країни, - це основна рушійна сила економічного розвитку суспільства [6, с.86].

Основні елементи сільських територій регіону: соціум (сільська громада, населення); підприємства, заклади, установи, організації; господарства (фермерські та господарства населення); природно-ресурсний потенціал (природні ресурси та природні умови); органи управління; екологічний стан; соціальна інфраструктура; історичні пам'ятки та культура. Елементи системи сільських територій регіону перебувають між собою у тісному взаємозв'язку. При цьому визначальним елементом сільської території регіону є соціум, а всі інші – спрямовані на максимальне забезпечення задоволення його потреб та інтересів.

Розвиток національного комплексу України нерозривно пов'язаний з розвитком двох найважливіших його галузей - промисловості та сільського господарства. Слід зазначити, що основними показниками які характеризують рівень розвитку національної економіки є:

- рівень обсягу національного виробництва (структура та динаміка суспільного продукту);
- рівень зайнятості і безробіття;
- рівень цін;
- розвиток міжнародної торгівлі [7, с.299].

Так, за попередніми розрахунками, у 2014 р. частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки склала 11,8%. Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах становив 370,8 млрд.грн. Загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010р.) склав 252,9 млрд. грн., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 139,2 млрд. грн., господарствах населення – 113,7 млрд. грн.

Порівняно з 2013р. у сільському господарстві отримано 2,8% приросту загального обсягу продукції сільського господарства, у

т.ч. в аграрних підприємствах – 4,1%, у господарствах населення – 1,2% [8] .

Але хотілось би зупинитись на тому, що саме зайнятість населення є одним з найважливіших макроекономічних показників, що разом з обсягом ВВП та рівнем цін визначає економічну кон'юнктуру національного ринку, забезпечує добробут громадян країни.

Слід зазначити, що однією з проблем зайнятості населення є сільська місцевість. Ця проблема є актуальною, оскільки сільська місцевість не забезпечена виробничим потенціалом, кількість офіційних робочих місць для мешканців села значно зменшилася у зв'язку з реформами та реорганізацією сільського господарства.

Слід відмітити, що ринок праці в селі на сучасному етапі перебуває у досить складному становищі.

Питома вага безробітних, які проживають у сільській місцевості, щороку збільшується. Безробіття – це перевищення пропозиції робочої сили над попитом. Воно полягає в тому, що це не випадкове, а закономірне явище, породжене процесом нагромадження капіталу в умовах ринкової економіки, основаної на приватній власності на засоби виробництва [9].

Ще в недалекому минулому питання сільського безробіття були малодослідженими. Та на сьогодні це актуальна проблема як для мешканців села, так і для служби зайнятості. Отже, проблема зайнятості сільського населення залишається однією з найгостріших в Україні, зумовлюючи негаразди в соціально-економічному становищі селян та неблагополучну ситуацію в селах.

За даними Державної служби статистики України, у I півріччі 2015 року чисельність зайнятого населення у сільській місцевості становила 5,1 млн. осіб, що складає майже третину серед загальної кількості зайнятого населення України. Рівень зайнятості сільського населення віком 15-70 років становив 54,9%. Сільське, лісове та рибне господарство залишається найпоширенішим видом економічної діяльності серед усіх зайнятих у неформальному секторі економіки (38,3%). Чисельність безробітних (за методологією Міжнародної організації праці), що проживають у сільській місцевості, у I півріччі 2015 року становила 551,9 тис. осіб. Рівень безробіття у сільській місцевості у I півріччі 2015 року становив 9,7%. У січні-вересні 2015 року статус безробітного мали

414,8 тис. осіб з числа сільських мешканців (36,5% всіх осіб, які мали статус безробітного). У третині регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості [10]. Отже, як свідчать статистичні дані, на сьогодні в Україні набуває актуальності проблема безробіття населення.

Неприродним видається поєднання таких понять як село і безробіття. Адже зайнятість у сільському господарстві була, є і буде способом життя українського селянина, джерелом прибутку від праці на землі. Проте нині безробіття в селі стало гіркою реальністю і актуальною проблемою для державної служби зайнятості.

Економісти виділяють багато причин виникнення безробіття в сільській місцевості. Однією з основних є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нових на їхньому місці не сформувалось. Внаслідок значна частина робочої сили залишилась незадіяною у виробництві. Більшість з яких працювала в тваринництві. Без роботи залишились пастухи, комбайнери, доярки, свинарки, трактористи та інші працівники. Фермери, які могли б забезпечити розвиток сільського господарства і таким чином надати більше робочих місць для сільського населення, за рік-два не можуть «стати на ноги» через добре відомі причини – дороге паливо, кредити лише під великий відсоток або заставу майна чи врожаю, податки забирають значну частину прибутку тощо. Ось тут і відбулось неприродне злиття двох понять в одне ціле – сільське безробіття. Тисячі осіб в Україні на сьогодні мають статус безробітного.

Негативні зміни у зайнятості сільського населення дедалі поглиблюються, набувають стихійного і нерегульованого характеру, призводять до соціальної напруженості і, зрештою, до руйнування трудового потенціалу села. Водночас безробіття на селі є одним із головних чинників, що гальмують проведення аграрних перетворень, оскільки ефективність реформування сільського господарства значною мірою залежить від покращання використання його трудового потенціалу. Завдання побудови конкурентоспроможної економіки в Україні зумовлюють підвищену увагу до проблеми ефективного використання та відтворення економічних ресурсів, одним з яких є трудовий потенціал.

Українське село просто вимирає. Сільське населення на початок 2010 року налічувало 14,4 млн. осіб, що проживали у 28,9

тис. сільських поселень. Зараз воно налічує близько 13,3 млн. чол. Тобто за 5 років кількість сільських мешканців скоротилася більше ніж на 1 мільйон, або на 10%. По-друге, невтішним є той факт, що зменшується не лише чисельність населення. Зникають цілі села. За період з 2010 по 2015 роки кількість сіл скоротилася з 28471 до 28388, тобто за п'ять років з мапи зникло майже 100 сіл [11].

Очевидно, що для розв'язання цієї ситуації потрібно, по-перше, стимулювати збільшення народжуваності на селі, а по-друге, мотивувати молодих людей залишатися жити у селах або повертатися туди працювати після одержання освіти. Проте це майже неможливо без розв'язання інших проблем українського села.

Передусім необхідно забезпечити сільське населення роботою. Але тут може виникнути інша проблема. Люди у сільській місцевості можуть бути задіяні лише в одній сфері виробництва – в агропромисловому комплексі. Тому у сучасних вітчизняних реаліях необхідно дати людям на селі можливість або самостійно обробляти землю, вигідно продаючи врожай, або здавати землю в оренду по ринковим цінам і працювати у секторі переробки агропромислового комплексу.

Вирішити проблему безробіття на селі можна також через створення нових аграрних підприємств за рахунок приватних інвестицій. Залучити додаткові кошти у сільське господарство можливе за умов зменшення податкового тиску і спрощення системи реєстрації сільгосппідприємств. Це дасть змогу інвесторам почуватися захищеними, вкладаючи гроші. Таким чином спроститься процес відкриття бізнесу на селі і з'являться нові робочі місця.

Такі перетворення можливі лише за дієвої підтримки держави. Тому, важливість державного регулювання зайнятості сільського населення не викликає сумнівів.

Сталий розвиток сільських територій характеризується як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників життєвого рівня населення, освіченості, здоров'я у повній відповідності з економічним й екологічним розвитком сільського регіону. На індивідуально-мотиваційному рівні ці показники виявляють себе в зростанні задоволеності населення сільських територій життям у цілому, власними соціально-економічними перспективами й перспективами своїх дітей, що відповідають

зростанням показників задоволеності основними умовами сільської життєдіяльності [12].

Отже, від розвитку соціальної інфраструктури, відтворення трудового потенціалу сільських територій, його кількісних параметрів та якісних характеристик залежить виробнича спроможність господарюючих ланок, що може забезпечити ефективне функціонування виробництва на селі. Цей процес потребує також державної підтримки й підготовки таких державних службовців, які здатні розглядати соціально-економічні проблеми й тенденції розвитку суспільства з позиції відповідальності, впроваджувати в практику державної служби нові форми роботи з використання творчої активності громадян, постійно підвищувати вимоги до рівня власного професіоналізму й компетентності.

Література:

1. «Напрями покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій західних регіонів України». Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1860/>
2. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. Посіб.- К.: Вища шк., 2000.-223 с.: іл.
3. Ішук С.І. Регіональна економіка: Терія. Методи. Практика : підручник / С.І.Ішук, О.В.Гладкий ;Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка.-К. : Знання, 2013.-447с.
4. Демографічний паспорт території. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/>
5. Зайнятість та безробіття у сільській місцевості [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>
6. Регіональна економіка: Підручник / за ред. Є.П. Качана. — К. : Знання, 2011. — 670 с.
7. Ринок праці [текст] : нав. посіб. 2-ге вид.перероб. та доп. / Чернявська О. В. Ч-49 - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 522 с.
8. Статистичні матеріали офіційного урядового сайту Державного комітету статистики України. Сільське господарство України у 2014 році [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Гусев В.О. Державна інноваційна політика як засіб розвитку національної економіки: Навч. посіб. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 60 с.

10. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.

11. Іщук С.І. Регіональна економіка: Теорія. Методи. Практика: підручник / С.І. Іщук, О.В. Гладкий ; Київ. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка.-К.: Знання, 2013.- 447 с.

12. А.І. Клуб Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій України / А.І.Клуб // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток», - № 3, - 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/>

3.3. Роль та оцінка вибору стратегії розвитку аграрних (фермерських) господарств у впровадженні концепції сталого розвитку сільських територій*

Розвиток аграрних підприємств України відбувається в достатньо складних економічних та політичних умовах, що обумовлені рядом факторів макро та мікросередовища, мають диференційований вплив та оцінку їх з боку підприємця, та вимагають врахування всього їх спектру у прийнятті управлінських та господарських рішень. Відповідно, обираючи шляхи подальшого розвитку підприємства, корегуючи стратегії та напрямки вже обраних шляхів, підприємець спирається як на об'єктивні, кількісні показники розвитку економіки країни, свого підприємства, кон'юнктури ринку та інші фактори, так і на суб'єктивні орієнтири.

Перспектива зіткнення в конкурентній боротьбі українського аграрного виробника з високотехнологічним західним сільськогосподарським виробництвом та високоякісною сільгосппродукцією встановлює новий рівень вимог до сільськогосподарських підприємств України, зокрема до малого та середнього агробізнесу, що представлений ОСГ, фермерськими господарствами тощо. Саме вони є найбільш уразливою ланкою в світі нових перетворень.

* Автор: Дяченко О.В.

Підвищення конкуренції, прагнення виходу країни на нові ринки та лібералізація відношень із країнами ЄС вимагає від представників малого та середнього агробізнесу докорінного переосмислення стратегічних цілей, та методів їх досягнення. Фермерські господарства відрізняються від інших сільськогосподарських підприємств тим, що вони мають невеликий обсяг виробництва, тому можуть мати складнощі із реалізацією продукції. Також невеликі площі угідь не дозволяють в повній мірі використовувати переваги спеціалізації та концентрації виробництва не порушуючи вимог агротехніки та раціонального використання земель.

Цілями сільськогосподарського утворення завжди є виробництво високоякісної продукції, отримання прибутку, соціальний розвиток територій, де розташоване підприємство, та турбота про безпечне для довкілля виробництво. Вирішення цих загальних цілей супроводжується вирішенням ряду більш конкретних проблем і завдань: виробництво продукції, що відповідає кон'юктурі ринку, врахування при цьому природно-кліматичних умов, матеріально-технічної бази і кваліфікації персоналу, фінансування підприємства, створення належних умов праці тощо. З всієї різноманітності варіантів ведення бізнесу, виникає потреба в управлінні підприємством згідно із стратегією розвитку, що обирається фермером самостійно.

Вибір стратегії розвитку – одна з найважливіших функцій управління підприємством. Основна мета її полягає в досягненні довгострокових конкурентних переваг, які б забезпечували б підприємству (організації) високу прибутковість через задоволення суспільних потреб, тобто кінцевим результатом реалізації стратегії є розвиток підприємства. На сьогодні, розвиток - це одна з найважливіших категорій економіки, під якою ми розуміємо стабільний, узгоджений, постійний, багатофакторний розвиток підприємства, як первинної ланки національної економіки, направлений на його перехід в якісно новий стан під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Розвиток підприємства, його структури та продукту є фактором підвищення ефективності, досягнення беззбиткового рівня діяльності. [1]

Таким чином, процес управління сільськогосподарським (фермерським) підприємством – це діяльність об'єднаних у певну систему суб'єктів управління, спрямована на досягнення цілей

господарства шляхом реалізації певних функцій з використанням методів управління (рис.3.3.1).

Незаперечною цінністю ведення сільськогосподарської діяльності є досягнення суспільного добробуту, яке відбувається на основі оптимального використання ресурсів для задоволення потреб людини. Тобто виробництво повинно існувати та розвиватися не для нагромадження багатства, а для виробництва тих благ, які може і бачити суспільство (Національна економіка с.42). Зрозуміло, що в економіці є не тільки економічні, які стосуються матеріальних благ, а й соціальні, які стосуються людських відносин. Економіка не може бути ефективною, якщо не врахувати соціальні аспекти (зокрема, соціальну справедливість, екологічність, довгостроковий розвиток).

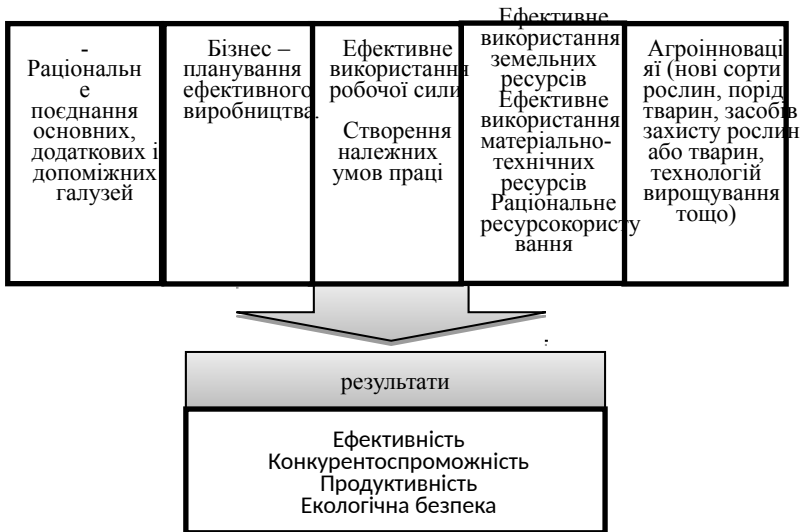
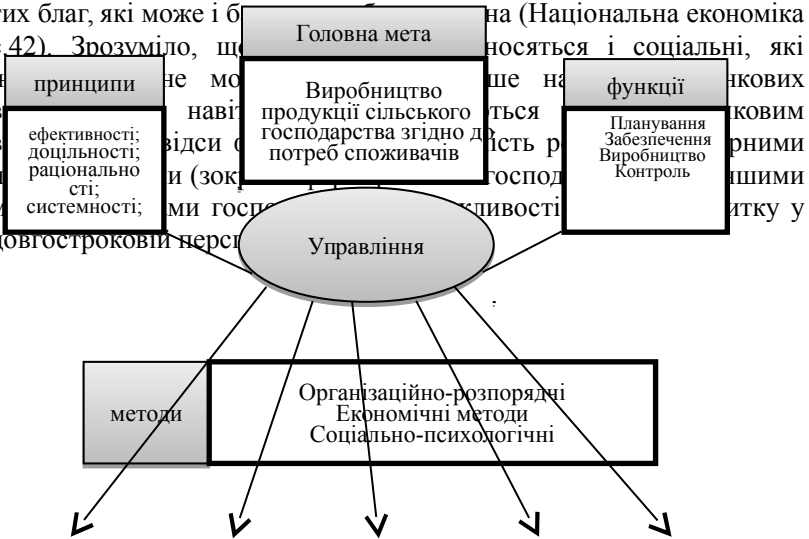

Рис. 3.3.1. Загальна схема управління підприємством

Ідея сталого розвитку базується на скоординованій взаємодії суспільства і природи, де до уваги беруться як технології, що стрімко розвиваються, так і всебічне наукове пізнання біологічних,

соціологічних, психологічних законів співіснування біосфери та людини.

Багато науковців [5] визнають суперечливість НТП. З одного боку покращується рівень життя в багатьох країнах, обумовлене здатністю використовувати наукові знання та втілювати їх у відчутні досягнення науково-технічної думки. З другого боку, некероване впровадження НТП провокує появу безлічі екологічних та соціальних проблем. Це і обумовлює високу відповідальність кожного виробника сільськогосподарської продукції в реалізації суперечливого співіснування інновацій та крихкої екологічної безпеки виробництва.

Стратегія сталого розвитку повинна стати основою стратегічного планування будь-якого фермерського господарства, яке прагне досягти успіху. По своїй суті, вибір стратегії для фермерського господарства означає, що з усіх можливих шляхів розвитку і способів дії, що відкриваються перед господарством воно обирає конкретний напрямок, що забезпечує не тільки економічну ефективність господарювання у короткостроковій перспективі, а враховує екологічну складову розвитку та вплив свого господарювання на розвиток соціальної сфери сільської території, де розташоване господарство.

Основними стратегічними цілями розвитку фермерських господарств з врахуванням цієї мети можуть бути:

- забезпечення сталого фермерського господарства. Основна мета полягає у відтворенні виробництва і збуту продукції, ресурсів, капіталу, зниження витрат виробництва, посилення ринкової конкурентоспроможності, визначення розмірів капіталовкладень і їх напрямків;

- розробка нових напрямів розвитку, мета якої полягає у розробці структурної політики, впровадження нової технології, розвитку інформаційних систем;

- забезпечення оптимальної рентабельності – визначається обсягом реалізації, рівнем і нормою прибутку на вкладений капітал чи активи фермерського господарства, а також темпами щорічного приросту обсягів реалізації і прибутку, структурою капіталу, ціною [2].

Досягнення фермерськими господарствами поставлених цілей обумовлює необхідність використання технологічних, організаційних і економічних важелів та інструментів, здійсненням

операційної, фінансової, інвестиційної, соціальної, екологічної політики.

Ведення фермерського господарства у стратегічній перспективі залишається непевним і ризикованим, так як на нього впливають природно-кліматичні умови, зовнішні фактори, що забезпечуються адміністративним впливом на рівні районів, області, держави.

При розробці стратегії подальшого розвитку підприємства увага фермера повинна приділятися диверсифікації ризиків - виробничих, економічних, кадрових тощо. Тому важливим стає інформаційне забезпечення процесу управління, ведення фермером маркетингових досліджень (або користування послугами відповідних організацій та служб, що надають такі послуги).

Основоположним є визначення спеціалізації підприємства та раціонального поєднання основних, додаткових та допоміжних галузей. Організаційна форма сільськогосподарського виробництва фермерського господарства може включати допоміжні підприємства і виробництва, насамперед, з переробки сільськогосподарської продукції, надання послуг по реалізації продукції, побутових послуг тощо.

Фермерським господарствам в стратегічній перспективі важливо передбачати досягнення максимальної економії витрат виробництва, інвестування чистого прибутку в виробництво продукції, залучення нових технологій, мотивацію більш продуктивної та сумлінної праці, підвищення кваліфікації працівників, тощо.

Оскільки можливості залучення фермерськими господарствами малого та середнього розміру додаткових земельних ділянок обмежені, тому їм доцільно обирати стратегії, що передбачають поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації виробництва, пріоритетне використання доходів на інвестиції, кооперування та інтегрування з переробними підприємствами, участь в реалізації продукції на внутрішніх й зовнішніх ринках.

Рішення щодо стратегічних цілей та завдань нерозривно пов'язані з рівнем фінансових досягнень сільськогосподарського господарства. Приймаючи те чи інше стратегічне рішення, вибираючи ту чи іншу мету для свого господарства, власник

повинен оцінити і раціонально використовувати сукупні ресурси, якими володіє господарство.

На розвиток фермерських господарств і зокрема сільського господарства вагомий вплив має характер інноваційних процесів. Інновації дозволяють фермерам впроваджувати в господарську діяльність результати досліджень і розробок у вигляді інтенсивних технологій обробітку, вирощування рослин, утримання тварин, застосування нових сортів рослин, порід та видів тварин і птиці, нових добрив і засобів захисту рослин та тварин, нових методів профілактики й лікування тварин і птиці, нових форм організації й управління різними сферами економіки, що дають змогу підвищити ефективність аграрного виробництва.

Інструментом та механізмом, який здешевлює доступ до інновацій є співпраця фермерських господарств з науково-дослідними установами.

Кінцевим результатом впровадження передових ідей, технологій у галузі сільського господарства (нові сорти рослин, породи тварин, засоби захисту рослин та тварин, технології вирощування тощо), що є по суті агроінновацією, повинен бути економічний, соціальний, екологічний ефект.

Біокліматичний потенціал України в цілому дає можливість вирощувати основні види сільськогосподарських культур. Впровадження розроблених на принципах адаптивного рослинництва технологій вирощування сучасних сортів є суттєвим засобом збільшення виробництва продукції рослинництва [8], найважливішою складовою інноваційного розвитку сільського господарства. Особливості сорту визначають не лише його продуктивність, а й технологію, якісні характеристики продукції, а врешті-решт і економічні показники. Тому вирощування культури високоякісного насіння та садивного матеріалу є важливим фактором розвитку сільського господарства та першоджерелом економічного зростання рослинницької галузі.

Стратегічним напрямком розвитку фермерських господарств у перспективі має стати впровадження органічного землеробства. Ті фермери, що найбільш глибоко усвідомлять необхідність та перспективність зазначеного напрямку, будуть мати змогу швидше пройти конверсійний період, отримати сільськогосподарську продукцію, яка за своїми якостями буде значно відрізнятись від

представленої на ринку сьогодення і зайняти відповідну нішу в конкурентному середовищі на більш вигідних позиціях [6].

Нині в Україні працює 182 (на 2014 рік, [10]) сертифікованих органічних господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 400 764 га (близько 1% від загальної площі сільськогосподарських земель), придатних для органічного виробництва). Так, за даними Федерації органічного руху України, на кінець минулого року ринок споживання органічних продуктів зріс у грошовому вимірі до 5,1 млн євро. Порівняно зі світовим аналогічним показником (понад 60 млрд євро), - це крапля в морі. Хоча, коли порівнювати цю цифру за останні шість років, то вона в загальному світовому рейтингу зменшилася: Україна з 18-го перемістилася на 21-е місце за площею сертифікованих сільгоспугідь (табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1. Загальна площа органічних с.-г. угідь та кількість органічних господарств в Україні.

	Роки						2014 до 2002
	2002	2010	2011	2012	2013	2014	
Площа, тис га	164,5	270,3	270,3	272,9	393,4	400,8	2,44
Кількість господарств	31	142	155	164	175	182	5,9

Джерело: Дані Федерації органічного руху в Україні, [10]

Оскільки органічне виробництво це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, ГМО, регуляторів росту та харчових добавок до кормів при відгодівлі тварин [3], перехід господарства на органічний тип виробництва повинен бути виваженим, осмисленим, тим, що потребує відмови від традиційного методу ведення сільського господарства.

Перспективним, але тим, що потребує подальшого вивчення в умовах українського клімату та особливостей земель, є й метод ведення сільськогосподарського виробництва за системою No-Till. Але для господарства, що дотримується традиційної агротехнології необхідно пам'ятати факт, що використання технології NT і сівозмін вимагає нових методів управління ростом і розвитком агрофітоценозів, в першу чергу, рентабельною комплексної системи контролю рівня присутності в них бур'янів. Фермерам потрібно

кілька років для її освоєння. При цьому найважливішим є наступне: тип і кількість використовуваного гербіциду; регулювання, а також строки застосування гербіциду; вибір і чергування товарних і сидеральних культур в сівозміні; зменшення до мінімуму часу між збиранням врожаю і посівом наступної культури; організація ґрунтового покриття та робота з рослинними залишками; використання точкового обприскування або застосування ручної праці (в залежності від кількості витрат) для ліквідації вогнищ бур'яну, що з'являються час від часу; застосування гербіцидів, що діють на певні види бур'янів, а не постійне суцільне обприскування гербіцидами суцільної дії тощо [7].

Виходячи з вищезначеного та сутності вибору стратегії, заснованої на індивідуальному підході та можливостей кожного окремого підприємства, спробуємо розв'язати проблему обрання стратегії розвитку з урахуванням прагнень до сталого розвитку для фермерського господарства на прикладі ФГ «Колос» що розташоване у Сумській області.

Аналіз стану фермерського господарства «Колос» дозволив виявити певні тенденції. По-перше, підприємство спеціалізується на вирощуванні продукції рослинництва в більшій мірі ніж тваринницької. Первинна спеціалізація підприємства була зернові культури, в більшому ступеню – озима пшениця, але останні роки спостерігається тенденція до збільшення площ посівів та виходу товарної продукції соняшнику та сої з одночасним зменшенням площ посіву озимої пшениці та інших зернових. Вочевидь підприємство вдосконалює технологію виробництва основних культур, що сприятливо позначається на урожайності цих культур. Так, урожайність пшениці в останні 2 роки підвищилась втричі у порівнянні із 2010 роком, також значно зросла урожайність соняшнику та, в окремі періоди, сої.

Враховуючи високу ціну реалізації що склалась на ринку сільськогосподарської продукції на соняшник і сою, значно зросла й прибутковість по означених культурах в розрахунку на 1 га обробітку. Найбільшу прибутковість вирощування на даному підприємстві має соняшник – 1.95 тис. грн на 1 га в середньому за 5 років; соя – 1.59 тис. грн. на 1 га відповідно; на третьому місці - озима пшениця – 1.53 тис. грн/ га). Під соняшником та соєю спостерігається збільшення площ посівів, що суттєво порушило сівозміну.

Провівши детальний аналіз господарської діяльності та основні напрямки розвитку підприємства, стає можливим запропонувати деякі варіанти стратегічних управлінських рішень стосовно подальшого ефективного розвитку підприємства.

Запропоновані варіанти засновані на тенденціях розвитку підприємства з урахуванням інноваційних технологій, що можуть бути доступні конкретному підприємцю в межах його виробництва.

1. Аналіз структури посівних площ підприємства, товарної продукції, ціни реалізації дозволив виявити тенденцію до збільшення виробництва соняшника та сої всупереч раціональним нормам посіву культур. Звичайно, це зрозуміла позиція фермера у сучасних умовах – врахування кон'юнктури ринку, попиту та ціну реалізації на конкретний товар та збільшення площ саме під вигіднішими культурами. Тому управлінське рішення стосовно розвитку підприємства, враховуючи тенденцію, що має місце бути на підприємстві, може бути наступним – продовження обраної тенденції, в розрахунку, що ціна на соняшник не погіршиться суттєво.

Дана стратегія має свою позитивні та негативні боки. До позитивних можна віднести ті, що дійсно, на протязі останніх років ціна та попит на соняшник та сою були значними і підприємство не мало проблем з вигідною реалізацією врожаю. Можна передбачити, що й на потязі декількох наступних років подібна тенденція збережеться.

У соняшнику є ряд особливостей, що вигідно відрізняють його від інших культур: це яра культура, а це означає, що цикл виробництва починається навесні, закінчується восени і триває всього 100 - 150 днів, в залежності від сорту і технології; культура пристосована до кліматичної зони розташування підприємства; при інтенсивній технології обробітку у фермерському господарстві врожайність соняшнику досягає 40 ц насіння з 1 га тощо. Господарство має весь необхідний набір сільськогосподарських машин для виконання всього комплексу робіт по вирощуванню соняшнику.

Що є важливим в успішної реалізації цієї стратегії: важливість інформаційного забезпечення управління, моніторинг ринку та маркетингові дослідження, швидка реакція на зміну кон'юнктури.

Значним недоліком такого управлінського рішення є те, що неконтрольований ринок може змінювати кон'юнктуру досить

швидко та несподівано. Висока ціна на один чи декілька видів сільськогосподарської продукції призводить до того, що багато підприємств починають виробляти саме цю продукцію, що призводить до перенасичення ринку та стрімкому падінню ціни. Крім того, соняшник та соя не дають в господарстві стабільно високого врожаю.

Другим важливим недоліком стратегії збереження тенденції до збільшення площ під соняшником та соєю є то, що порушена структура сівозмін у фермерському господарстві. Вирощування соняшнику буде забезпечувати вагомі результати за умов дотримання науково обґрунтованих сівозмін. На одному і тому ж місці у сівозміні соняшник можна висівати не раніше, ніж через шість років, інакше в ґрунті будуть нагромаджуватися збудники хвороб і негативно вплинуть на рівень врожаю. Вирощування ж соняшнику через 4-5 років призводить до значного ураження рослин шкідниками і хворобами (вовчок, гниль біла й сіра, несправжня борошниста роса та ін.), що зумовлює зменшення урожайності й погіршення якості насіння. Для дотримання науково - обґрунтованих сівозмін на підприємстві ФГ «Колос» можливо висівати соняшник на площі не більше ніж 260 га в рік. Тому привіщення цього показника негативно впливає на ґрунти та ефективність виробництва подальших культур і є нераціональним та тим, що не відповідає умовам сталого розвитку підприємств.

2. Наступна стратегія розвитку підприємства полягає у тому, що пропонується поглибити спеціалізацію підприємства шляхом підвищення ефективності озимої пшениці та вдосконаленням сівозміни.

На користь вибору стратегії розвитку підприємства по шляху збільшення площ під посіви озимої пшениці з одночасним поглибленням спеціалізації, говорить і той факт, що аналізоване підприємство домоглося в останні роки суттєво підвищити врожайність пшениці, що призвело і до збільшення прибутковості посівів на 1 га. Тому, на нашу думку, при продовженні інтенсифікації галузі та поглибленні спеціалізації, можливо отримати ще більш вагомі економічні результати.

Інтенсивні технології ґрунтуються на управлінні процесом формування врожаю, який забезпечує скорочення розриву між потенційною і реальною продуктивністю сільськогосподарських культур. Сутність їх полягає в оптимізації факторів урожайності протягом усього періоду вегетації рослин. Якщо при традиційній технології матеріально-технічні ресурси забезпечуються виходячи із можливостей, які є в даному конкретному підприємстві, то при інтенсивній технології – із потреби в них для одержання запрограмованого рівня врожаю з меншими витратами на одиницю продукції. [9]

Таким чином інтенсивна технологія передбачає: розміщення посівів в науково обґрунтованих сівозмінах після кращих попередників; використання високоврожайних сортів і гібридів інтенсивного типу; внесення норм добрив, розрахованих на запрограмований урожай та оптимізацію живлення в процесі вегетації через систему роздільного внесення добрив у періоди їх потреби; застосування інтегрованої системи захисту посівів від бур'янів, шкідників і хвороб; своєчасне і якісне виконання всіх технологічних операцій на основі комплексної механізації виробництва та наукової організації праці; забезпечення захисту ґрунтів від ерозії і втрати родючості та збереження довкілля.

Стратегію підвищення ефективності виробництва за рахунок інтенсифікації виробництва озимої пшениці можна здійснювати також за декількома напрямками:

1. Використовуючи елітні сорти селекції вітчизняних селекційних станцій

2. Використовуючи трансгенні гібриди озимої пшениці канадських, голландських, американських сортів.

Запровадження обох варіантів потребує дотримання (покращення) сівозмін, які були порушені в підприємстві; збільшення внесення добрив згідно до інтенсивної технології обраного сорту, дотримання технології вирощування. Матеріально-технічну базу підприємства будемо вважати як ту, що достатньо відповідає вимогам (фірми, що реалізують трансгенні сорти пшениці наполягають, що для висіву цих сортів не потрібна особлива техніка і достатньо тієї, що є на підприємстві).

Перевагами інтенсивних технологій беззаперечно є наступне: істотне підвищення урожайності культур. Елітне насіння вітчизняних сортів (сорти – Левада, Манжелія, Коломак 3, Фор,

Лорд, Сидор Ковпак), виведені селекційним методом дають урожайність до 90 ц/га, мають виражену адаптивність та стійкість до біотичних стресів та хвороб, несприятливих умов тощо.

Голландські та канадські сорти трансгенної пшениці мають потенціал врожайності до 170-180 ц /га, що значно вище ніж пропонують вітчизняні насіннєві станції, але ми повинні пам'ятати про недостатню вивченість впливу сучасних біотехнологій на навколишнє середовище та організм самої людини, що буде споживати продукцію ГМО безпосередньо або опосередковано через споживання продукції тваринництва, вирощеної на кормах з додаванням трансгенних сортів зерна.

Впровадження інтенсивних технологій потребує збільшення виробничих витрат на 1 га посіву до 1,5 і більше разів. Але за несприятливих умов може не забезпечити відповідний ріст врожаю, що спричинить зростання собівартості одиниці продукції і зниження рівня рентабельності виробництва.

Також до негативних наслідків впровадження високовитратних інтенсивних технологій слід віднести небезпеку забруднення довкілля, порушення екологічної рівноваги внаслідок інтенсивного використання гербіцидів, пестицидів та великих доз мінеральних добрив.

3. Наступна стратегія розвитку підприємства може стосуватися впровадження іншої моделі інтенсивних технологій – розвиток органічного землеробства або поступового переходу до нього (переведення частини агротехнологічних процесів в рамки органічного виробництва), направлених на реалізацію біологічного потенціалу продуктивності культур, формування агротехнічної моделі вирощування культур на основі раціонального використання матеріально-технічних ресурсів, в тому числі засобів хімічного захисту рослин і мінеральних добрив.

Наприклад, це може бути пропозиція щодо вдосконалення роботи фермерського господарства у частині застосування технології утилізації гною та переробці його в компост, що буде використовуватися в якості добрива для рослинництва в концепції переходу до органічного землеробства (табл. 3.3.2).

Органічне землеробство, (природне землеробство, біологічне землеробство, точне землеробство) - це метод ведення сільського господарства, який виключає застосування пестицидів, гербіцидів, хімічних добрив, різних регуляторів росту рослин а також

геномодифікованого посівного матеріалу. Основним видом органічних добрив є гній, який найбільший ефект дає протягом 3-4 років.

Таблиця 3.3.2. Порівняльна характеристика різних видів добрив

Фактори	Компост (аеробне компостування)	Традиційні орг. добрива (гній)	Мінеральні добрива
Хвороби і бур'яни	Немає	У великій кількості	Немає
Корисна мікрофлора	Збільшується	Збільшується	При передозуванні загибель мікроорганізмів
Кількість мікроелементів	В оптимальному співвідношенні	Неоптимальне співвідношення	Немає мікроелементів
Стійкість до вимивання поживних речовин за сезон	80%	15%	35-50%
Вміст органічної речовини	70%	до 20%	немає
Підвищення гумусу в ґрунті на 1%	до 5 років	12-15 років	немає
Вологоємність	У 4 рази більше від маси	немає	немає
Співвідношення C: N	20: 1	8-10: 1	немає

Тому в польових сівоzmінах його вносять 2-4 рази за ротацію під високопродуктивні просапні культури - цукрові буряки, кукурудзу, картоплю, коноплі або їх попередник - озиму пшеницю в ланці з чорними і зайнятими парами. Норми застосування гною в кожному полі повинні бути не менша ніж 25-30 т/га. Замість гною пропонується використовувати сучасну технологію *аеробного компостування*. Використання компосту замість органічних та мінеральних добрив відповідає вимогам інтенсивного вирощування сільськогосподарських культур, вимогам безпеки виробництва та органічного ведення господарства.

Виготовлення компосту за запропонованій технологією дозволяє поменшити використання гербіцидів, значно поліпшує якість ґрунту без внесення великої кількості хімічних добрив. Крім того застосування даної технології дозволить підприємству вирішити проблему утилізації гною та забезпечить більш гармонійні взаємозв'язок між галузями господарства.

Звичайно фермеру необхідно купувати обладнання для виготовлення даного виду добрив. До основних витрат входять: навчання технолога (персоналу); закупівля обладнання (поставка, розмитнення, збірка і запуск); технологічний регламент (з програмним забезпеченням); проект. Але витрати покриваються меншими витратами на внесення органічних добрив, якісне поліпшення ґрунту та підвищення урожайності культур, що вирощуються.

До нових технологій, що можуть бути обраними фермером у концепції сталого розвитку господарства та суміжних територій є також і технологія прямого посіву (або No-till), яка ще не є розгалуженою серед фермерів, але вже відомою в Україні.

Таблиця 3.3.3. Економічна оцінка використання альтернативних видів добрив на підприємстві

Показник	Перегній	Компост
Об'єм, т	20 000	12 000
Норма внесення	50 т / га	8 т / га
Витрати на внесення	29 грн/т	43 грн/т
	1450 грн/га	344 грн/га
Площа покривається	400 га	1 500 га
Витратна частина		
Податки і штрафи на зберігання	580 000 грн.	516 000 грн.
	40 000-80 000 грн./рік	0 грн.
Екологічна безпека	Немає	Є

В порівнянні з традиційною технологією обробітку ґрунту (оранка), технологія прямого посіву має як певні переваги, так й недоліки.

До переваг слід віднести: при технології No-till знижуються витрати на придбання техніки, зменшується споживання палива, потрібно менше трудових ресурсів і, отже, зменшуються змінні і фіксовані витрати. Необхідно врахувати позитивний її вплив на навколишнє середовище (наприклад, зменшення ерозійних процесів, зниження забруднення сільськогосподарськими

хімічними препаратами і т. д.). До переваг слід віднести швидкість проведення посівної кампанії, накопичення вологи та поступове підвищення родючості ґрунтів. Недоліками рахуються висока вартість сівалок прямого посіву, необхідність мати в парку машин потужного трактора та високоякісного оприскувача, підвищення затрат на хімічні засоби для боротьби з бур'янами, високі вимоги до рівня знань агронома та менеджера підприємства тощо. Також недоліком вважають той факт, що при переході з традиційної системи землеробства на систему No-Till в перші роки може впасти урожайність, яка, проте, згодом стане навіть вищою за рахунок відновлення та насичення ґрунтів поживними речовинами.

Прийняття рішень є одним з важливих інструментів менеджменту. Управлінське рішення — це свідомий вибір альтернативи серед множини можливих, виконання якої веде до реалізації конкретних інноваційних цілей підприємства. Прийняття рішень потребує статистичного аналізу інформації, досліджень ринку, глибокого вивчення процесів виробництва, його наслідків, знання психології та вміння інтуїтивно відстежувати тенденції та приймати неординарні рішення. Рішення необхідно розглядати як продукт управлінської праці, а його прийняття як процес, що веде до появи цього продукту. Рішення в інноваційній сфері є сполучним компонентом інноваційного менеджменту, бо виявляється практично в усіх його предметних функціях.

З запропонованих вище стратегій або варіантів подальшого розвитку підприємства, фермер в рамках управління має змогу обрати концепцію, яка є найбільш прийнятна для нього. Він оцінює ризики, фінансові можливості, позитивні та негативні сторони кожної стратегії. Але постає питання як порівняти різні за суттю стратегії розвитку підприємства?

Нами запропоновано у даній ситуації використати метод «Дерево рішень» та порівняти зазначені стратегії розвитку. Даний метод дозволяє за допомогою об'єктивних та суб'єктивних критеріїв оцінити переваги та недоліки кожної запропонованої концепції, та обрати найкращу за всіма показниками.

Алгоритм метода полягає у наступному:

1. Розробка і формулювання проблеми
2. Складна проблема ієрархічно розбивається на елементи і під елементи

3. Розробляються критерії, на основі яких управлінець суб'єктивного оцінює варіанти рішень

4. Пропонується оцінка значимості варіантів рішення.

5. Розрахунок оцінки варіантів та їх ранжування

Формулюємо управлінську проблему – вибір стратегії подальшого розвитку фермерського господарства. Елементами системи виступають запропоновані стратегії розвитку – напрямки, серед яких господар обирає найбільш прийнятний для себе варіант та реалізує його у життя.

Критеріями для оцінки варіантів рішення пропонуємо обрати наступні:

1. Матеріальні витрати: закупівля нових сортів рослин, закупівля добрив та інших засобів захисту рослин.

2. Додаткові витрати на обладнання, покращання технічної оснащеності виробництва.

3. Дотримання сівоzmіни

4. Урожайність рослин, прибутковість.

5. Вплив на оточуюче середовище

6. Необхідність вкладень у підвищення кваліфікації робітників.

Кожний фермер або менеджер має змогу розширити кількість критеріїв в залежності від поставлених завдань.

«Дерево рішень» може виглядає наступним чином:

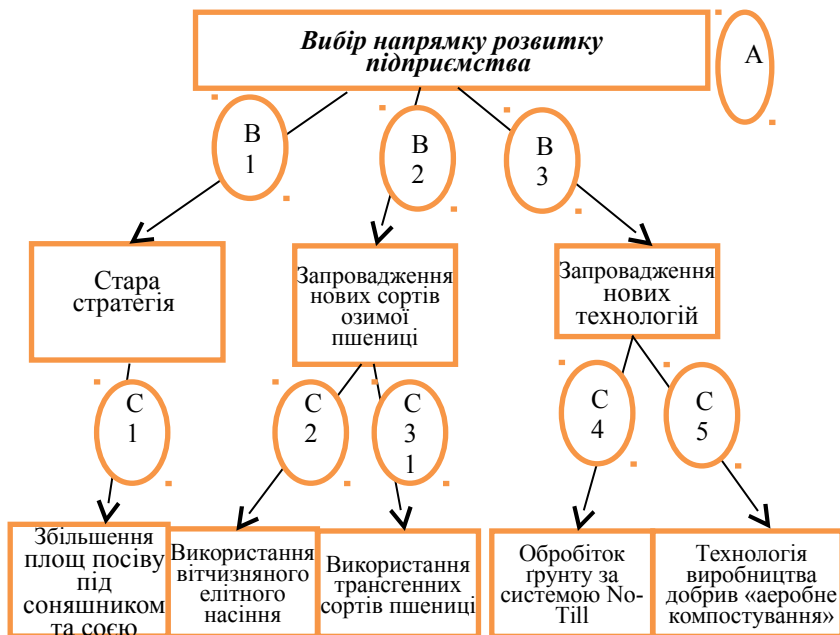

Рис. 3.3.2 «Дерево рішень» вибору напрямків розвитку підприємства.

Загальна проблема позначена літерою А, основні напрямки (варіанти) вирішення її позначені відповідно літерами В1, В2, В3. Більш детальні та конкретні стратегії розвитку позначені літерами С1 – С5.

Оцінка кожного варіанту рішення відбувається методом порівняння критеріїв оцінки для всіх варіантів розвитку з урахуванням вагомості кожного з означених критеріїв. Коефіцієнт вагомості (Кв) є суб'єктивною величиною, яку надає тому чи іншому показнику сам управлінець на основі об'єктивних показників, власного уявлення про важливість і цінність критеріїв для його виробництва, оточуючого середовища тощо. Так, обираючи між збереженням старої стратегії (нічого не змінюючи у виробництві), вибором варіанта поліпшення виробництва впровадженням нових високопродуктивних сортів рослин і впровадженням якихось нових технологій (інновацій), що

дозволяють поліпшити якість продукції, якість ґрунтів, продуктивність праці на підприємстві тощо, управлінець може вибрати перші основні критерії для порівняння – 1) наскільки збільшуються матеріальні витрати на насіннєвий матеріал, добрива, засоби захисту рослин; 2) чи потребує зміна стратегії розвитку купівлі нового обладнання або техніки; 3) наскільки він (господар) та його персонал є обізнаним в новій технології, чи потрібне впровадження її підвищення кваліфікації чи залучення спеціалістів для навчання (що є додаткові кошти).

Важливість кожного компоненту господар на цьому етапі визначає самостійно (або за допомогою експертів), виходячи з того, наскільки той чи інший компонент є критичним для прийняття рішення. Наприклад, фермер згоден провести навчання стосовно нової технології і це не є для нього проблемою. Тому він може оцінювати критерій «Знання особливостей виробництва» як тим, що не є критичним в прийнятті рішення. Необхідність у новій техніці, навпаки, фермер оцінює як критичний критерій і надає йому більш високий коефіцієнт важливості, тому що йому не буде вистачати вільних коштів на купівлю дорогого обладнання.

Порівняння варіантів управлінського рішення за критеріями відбувається також суб'єктивно фермером на основі знань щодо особливостей кожної стратегії. Так, показник «Витрати праці» розподіляємо між варіантами рішень таким чином – варіант, що імовірно призведе до зменшення витрат праці та суттєвому підвищенню продуктивності оцінюється найвищою оцінкою. Оскільки варіант введення технології No-Till дійсно передбачає зменшення витрат праці, то цей варіант отримує найбільшу кількість балів з 1, як найліпший по даному критерію.

Наступний показник – витрати насіння. Варіант 3 «Впровадження трансгенних сортів озимої пшениці» отримує найменшу оцінку (0,1 з 1) як той, що найменш привабливий тому, що ціна на насіння трансгенних сортів вища порівняно з елітними сортами вітчизняного виробництва. Але стосовно урожайності та прибутковості – наступних критеріїв, варіант придбання трансгенних сортів отримує найвищий показник, тому що ми припускаємо, що дійсно можемо отримати найвищий врожай, що зазначено у паспорті сорту. Однак, за критерієм «Вплив на оточуюче середовище» третій варіант знов отримує найменший бал, тому що неможливо ще передбачити усі наслідки посіву

трансгенних культур для ґрунту, навколишньої фауни та впливу генно-модифікованих продуктів на організм людини та тварин.

Ми бачимо, що складність прийняття рішення полягає в тому, що кожен з запропонованих варіантів має значні плюси та значні мінуси. Але значущість цих переваг та недоліків не завжди можна оцінити кількісно. Тут і виявляються такі важливі риси особистості управлінця, як уміння ситуативно оцінити важливість того чи іншого критерію на основі наявних знань, але використовуючи і інтуїцію, і філософську цінність факторів. Наприклад, не дивлячись на те, що трансгенні сорти озимої пшениці дають найвищі показники врожайності та прибутковості, фермер може враховувати їх вплив на навколишнє середовище вище або не менш високо ніж економічні показники. І це важливо в рамках концепції сталого розвитку, бо припускає турботу не тільки про економіку, миттєву прибутковість виробництва, а й врахування екологічної складової сільськогосподарського виробництва.

З цієї точки зору даний метод дозволяє враховувати і наукові, економічно розраховані дані, що характеризують кожен варіант стратегії, так і суб'єктивні оцінки критеріїв, що визначають вибір напрямку розвитку підприємства.

Останній етап розрахунку - це загальна оцінка варіанту розвитку та ранжування варіантів. Для цього ми знаходимо добуток результатів першої матриці відповідно з результатами другої стосовно кожного з варіантів. Отримуємо результати:

AB1C1	0,085738	2
AB2C2	0,08748	1
AB2C3	0,079785	3
AB3C4	0,0213	5
AB3C5	0,02748	4

Результати показують, що найкращім варіантом управлінського рішення є другий варіант: «Запровадження нових інтенсивних сортів озимої пшениці вітчизняного виробництва». На другому місці опинився варіант збереження тенденцій, що нині існують у підприємстві і це не дивно, бо підприємство має достатні показники прибутковості та ефективності виробництва і при виборі стратегії «Без змін», підприємство не потребує ніяких додаткових

коштів, обладнання. Звичайно, виробництво має певні недоліки, тому цей варіант займає друге місце в даному ранжуванні.

Третє місце посідає варіант «Запровадження інтенсивних трансгенних сортів озимої пшениці зарубіжного походження». Як зазначено вище, розробка цього напрямку виробництва може принести як значні вигоди, так й певні ризики, що й відображає обраний метод.

Четверте місце займає варіант впровадження окремих інтенсивних сучасних технологій по виробництву добрив (Аеробне компостування).

Таблиця 3.3.4. Порівняльна характеристика короткострокових стратегій розвитку ФГ «Колос»

	Стратегія 1	Стратегія 2	Стратегія 3	Стратегія 4	Стратегія 5
1	2	3	4	5	6
Назва	«Без змін» Продовження існуючих позицій щодо збільшення площ під соняшником та соєю	Поглиблення спеціалізації вирощування озимої пшениці на основі інтенсифікації виробництва за рахунок		Впровадження нових технологій у виробництво	
		Вітчизняних сортів	Зарубіжних (канадські та голландські) трансгенних сортів	технологія прямого посіву (або no-till)	застосування технології утилізації гною та переробці його в компост (заміна існуючих органічних та мінеральних добрив для рослинництва)
Основні позитивні боки	Висока ціна реалізації - Висока прибутковість соняшника та сої в останні роки	Дотримання сівозмін Збільшення прибутковості вирощування пшениці	Дотримання сівозмін Збільшення прибутковості вирощування пшениці	Швидкість проведення посівної кампанії, значна економія людських ресурсів та палива, накопичення вологості та поступове підвищення родючості ґрунтів	зменшення використання гербіцидів, поліпшення якості ґрунту без внесення великої кількості хімічних добрив. Вирішення проблеми утилізації гною та забезпечення більш гармонійного взаємозв'язку між

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

					галузями господарства
Негативні сторони	- Порушення сівозмін - Непередбачуваність кон'юнктури ринку - Нестабільні врожаї	- Небезпека забруднення екологічної рівноваги гербіцидами, пестицидами	- Небезпека забруднення екологічної рівноваги гербіцидами, пестицидами - недостатня вивченість впливу сучасних біотехнологій на навколишнє середовище та організм самої людини.	Висока вартість сівалок прямого посіву, необхідність мати в парку машин потужного трактора та високоякісного оприскувача, підвищення затрат на хімічні засоби для боротьби з бур'янами, високі вимоги до рівня знань агронома та менеджера підприємства	закупівля обладнання навчання технолога новим процесам

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Критерії оцінки: Урожайність	збереження урожайності на рівні попереднього року	До 90 ц/га	До 170-180 ц/га	В перші роки може впасти урожайність, але згодом стане навіть вищою за рахунок відновлення та насичення ґрунтів поживними речовинами	За умов насичення ґрунту поживними речовинами – оптимальна врожайність та значне покращання якості продукції
Продовження табл. 3.3.4					
1	2	3	4	5	6
Збільшення витрат	Немає істотного збільшення витрат	Підвищення в 1,5 р. на га, але зменшення на одиницю продукції за умови високих врожаїв	Підвищення в 1,5 р. на га, але зменшення на одиницю продукції за умови високих врожаїв	Відсутні витрати на нове обладнання	
Витрати праці	Приблизно ті ж самі	Приблизно ті ж самі	Приблизно ті ж самі	Значно скорочуються	Приблизно ті ж самі
Витрати на насіння	Приблизно ті ж самі, що в попередньому році	Відсутні (до 20000 грн за тону елітного насіння)	Значні (50000 грн за тону елітного насіння)	Приблизно ті ж самі, що в попередньому році	Приблизно ті ж самі, що в попередньому році
Витрати на добрива	Приблизно ті ж самі, що в попередньому	Відсутні витрати за технологією	Значні витрати за технологією	Значні витрати за технологією	За рахунок високої якості добрива та зниження його витрат

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

	році				на 1 га – зниження матеріальних витрат
Витрати на придбання техніки	Немає	Немає	Немає	Значні витрати за технологією	Значні витрати за технологією
Знання особливостей технології	Немає	Необхідність вдосконалення знань технології для кращого її дотримання	Необхідність вдосконалення знань технології для кращого її дотримання	Необхідність вивчати нову технологію, необхідність у консультуванні	Необхідність вивчати нову технологію, необхідність у консультуванні
Дотримання сівозмін	Не дотримуються	дотримуються	дотримуються	дотримуються	дотримуються
Прибутковість	Очікувана на рівні попереднього року	Відчутне збільшення по озимій пшениці	Істотне збільшення по озимій пшениці	Невпевненість у досягненні великих результатів у перші роки	Очікувана на рівні попереднього року в перші роки (до покращання якості ґрунту)
Вплив на оточуюче середовище	Теж саме що в попередні роки (з порушенням сівозмін – не дуже добре)	Ліпший ніж у попередньому році за рахунок дотримання сівозмін	Імовірний поганий вплив на мікрофлору та фауну ґрунтів та оточуючого середовища від вирощування ГМО	Позитивний вплив на структуру та якість ґрунту (за рахунок зменшення механізованого обробітку), але необхідність внесення хімічних речовин (гербіцидів) знижує оцінку цього критерію	Істотне підвищення якості та мікрофлори та фауни ґрунтів, виражений позитивний вплив на середовище

Він має певні переваги стосовно покращання якості ґрунтів та можливості використання цієї технології у органічному землеробстві, яке, як вважається, достатньо скоро стане найбільш конкурентоздатним напрямком розвитку сільського господарства України. Але розробка даного напрямку потребує деяких вкладень коштів, тому при дефіциті їх на підприємстві він може бути поки що відкладений.

На п'ятому місці за привабливістю опинився варіант вибору технології обробітку ґрунтів No-Till, що передбачає значне зменшення навантаження на поверхню ґрунту, зниження витрат праці, покращання продуктивності. Але суттєві недоліки цієї стратегії – висока ціна обладнання та техніки для успішного впровадження методу та необхідність на перших порах внесення великої кількості добрив та засобів захисту рослин (середній показник критерію впливу на оточуюче середовище) не дав змоги обрати цей варіант як привабливий.

Використання методу «Дерево рішень» дозволяє фермеру оцінити всі переваги та недоліки варіантів управлінських рішень та обрати той, що відповідає прагненням саме цього господаря з урахуванням об'єктивних показників на даний час.

Наведений приклад дозволяє нам запропонувати фермерському господарству «Колос» обрати стратегію впровадження в виробництво елітних сортів озимої пшениці вітчизняного виробництва, поглибити спеціалізацію саме зернової галузі, бо це, по-перше, дозволить покращити структуру сівозмін, запобігти виснаженню ґрунтів, до чого беззаперечно призведе вирощування соняшнику на площах більших, ніж це науково – обґрунтовано. По-друге, ліпші сорти озимої пшениці дозволять вирощувати продукцію високої якості, покращуючи показники урожайності та збільшуючи ціну реалізації пшениці, що, в свою чергу, призведе до росту прибутковості пшениці та підвищенню рівня рентабельності виробництва. Разом із впровадженням елітних сортів озимої пшениці, важливим управлінським рішенням буде дотримання інтенсивної технології вирощування пшениці (що включає і сівозміни, і систему добрив тощо), що дасть змогу окупити втрати на купівлю більш якісного посівного матеріалу, поліпшити умови праці робітників.

Господарювання в умовах, що змінюються, ризикове й потребує перегляду стратегічних напрямків щоразу після зміни

вагомих факторів та компонентів. Тому до цього, або подібних методів оцінки варіантів подальшого розвитку фермер (або власник підприємства інших організаційно-правових форм) може прибгати щорік, плануючи діяльність господарства на наступний рік, розглядаючи усі детерміновані варіанти.

Ефективний керівник організації повинен робити відповідні висновки з аналізу розвитку ситуації і врахувати їх при прийнятті наступних рішень. Якщо результати аналізу викликають сумніви в правильності поставлених цілей, то необхідне переосмислення і зміна стратегії організації в цілому.

Література:

1. Винокурова А., Боднар Д. Стратегія підприємства, як запорука сучасного бізнесу [Електронний ресурс]. - режим доступу <http://intkonf.org/vinokurova-a-bodnar-d-strategiya-pidpriemstva-yak-zaporuka-suchasnogo-biznesu/>)
2. Гарбар В.В., Стратегічні напрями сталого розвитку фермерських господарств. - Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка", режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3421>
3. Гуменюк Г.Д., Баджурак Е.В., Ляшенко Е.К. Органическое производство в мире: история развития и состояние на современном этапе [Електронний ресурс]. - режим доступу <http://agrostandart.com/organichne/87-orhanichne-vyrobnytstvo-v-sviti-istoriia-rozvytku-ta-suchasnyi-stan>
4. Дяченко О.В. Соціально-економічні аспекти функціонування підприємств у контексті сталого розвитку агропродовольчої сфери // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія. /за наук. ред. д.е.н., О.І Павлова. Одеса: «Астропринт», 2012. - 760с. (с. 537-549)
5. Коева Ж.В. Вплив інноваційних процесів на сталий розвиток та продовольчу безпеку України // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія. /за наук. ред. д.е.н., О.І Павлова. Одеса: «Астропринт», 2012. - 760с. (с. 144-154)
6. Олексієнко А. Формування інвестиційної стратегії при впровадженні органічного землеробства [Електронний ресурс]. - confitapv.at.ua/. /29-1-0-1372.

7. Рольф Дерпш No-till для фермера [Електронний ресурс]. - <http://agrotill.in.ua/no-till-2.html>.
8. Сидич О.В. Стратегічне маркетингове управління інноваційним потенціалом фермерського господарства/О.В. Сидич // Економічний вісник НГУ/НГУ. – Дніпропетровськ, 2006. – № 2. – С. 105 – 110.
9. Сутність та економічна оцінки застосування інтенсивних технологій в рільництві [Електронний ресурс]. - <http://agroua.net/economics/documents/category-120/doc-194/>
10. Федерація органічного руху в Україні: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

3.4. Вдосконалення системи оподаткування в сільському господарстві в контексті соціально-економічного розвитку*

Суттєвим важелем впливу на розвиток національної економіки та окремих її сфер є податкова система, через яку держава створює суб'єктам господарювання сприятливі умови для ефективної фінансово-господарської діяльності. Ефективність системи оподаткування залежить від оптимального податкового навантаження на суб'єктів підприємництва. За допомогою регулювання рівня податкового навантаження держава може як стимулювати, так і стримати розвиток окремих видів виробництва. Оцінка рівня податкового навантаження є інструментом дослідження впливу податків на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Проблеми, притаманні системі оподаткування агропромислового виробництва в Україні, полягають не стільки у високих податкових ставках, скільки у нерівномірності податкового навантаження. Отже проблеми пошуку ефективного механізму врегулювання податкового навантаження між усіма платниками податків є актуальними.

Наявність численних наукових публікацій з питань податкового навантаження та його оцінки дозволяє стверджувати про актуальність даної проблематики. Основи теорії оподаткування були закладені в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнса, А. Лаффера та інших авторів. Їх ідеї отримали подальший розвиток

* Автори: Пилипенко Н.М., Профатило О.Ю.

в роботах зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як: О.Амоша, В. Андрущенко, М.Калінчик, Л. Кизилова, В. Корнус, Ю. Кушнірчук, І. Майбуrow Х.Махмудов, Л.Молдаван, А. Скрипник, Дж. Стігліц, А. Соколовська, М. Стецишин. Л.Тулуш, О. Фрадинський, Н. Ярова. Важливий вклад у дослідження проблем оподаткування агропромислового виробництва, зроблено багатьма вітчизняними вченими, зокрема О. Д. Василюком, М. Я. Дем'яненко, С. М. Квашою, А. І. Крисоватим, О. О. Непочатенко, Н. С. Прокопенко, В. П. Синчаком, Л. В. Синявською, Л. Д. Тулушем, В. М. Федосовим, Л. М. Худолій та ін. В їх працях визначено основи наукових підходів до визначення податкового навантаження та його оцінки. Однією з причин неефективності податкових реформ у сільському господарстві є відсутність об'єктивної оцінки впливу податкових змін на діяльність підприємств. Проведені дослідження потребують доопрацювання й систематизації спроби теоретичної і практичної оцінки рівня податкового навантаження на підприємства з урахуванням вітчизняної специфіки системи оподаткування. Також є не до кінця дослідженою проблема визначення рівня податкового навантаження з урахуванням особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств.

Метою дослідження є подальший розвиток методичних підходів до оцінки податкового навантаження підприємств з огляду на необхідність створення умов для соціально-економічного розвитку сільського господарства.

Об'єкт дослідження – система економічних відносин із приводу оподаткування між державою і сільськогосподарськими виробниками.

Предмет дослідження - вплив оподаткування на економіку сільськогосподарських підприємств.

На сьогоднішній день потенціал аграрного сектору використовується не повністю: тваринництво занепадає, скорочуються робочі місця, підвищується неплатоспроможність сільськогосподарських товаровиробників, наростає структурний дисбаланс в експорті продукції сільського господарства у бік сировини, сільськогосподарська продукція не відповідає міжнародним стандартам якості та безпеки. Шляхом виходу аграрного сектору із кризи практично всі визнають необхідність податкового регулювання [28].

Проблема визначення податкового навантаження є однією з найбільш дискусійних в теорії оподаткування. Слід зазначити, що в сучасній економічній літературі категорія «податкове навантаження» по різному трактується представниками економічної думки (табл. 3.4.1).

Таблиця 3.4.1. Підходи до визначення поняття «податкове навантаження» і «податковий тягар»

№ п/п	Автор	Визначення
1	А.М.Соколовська [30] І.А.Майбуров [13]	<i>Податкове навантаження (тягар)</i> – це ефекти впливу податків на економіку в цілому та на окремих її платників, пов’язані з економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків.
2.	Б.А.Райзберг [27]	<i>Податковий тягар</i> – міра, ступінь, рівень економічних обмежень, створюваних відрахуванням коштів на сплату податків, відволіканням їх від інших можливих напрямів використання.
3.	О.А.Фрадинський [35]	Податковий тягар– це узагальнений показник, який характеризує величину податкових вилучень.
4.	М.А.Новіков [19]	<i>Податкове навантаження</i> – це міра впливу податкових платежів на фінансовий стан підприємства.
5	Ю.М. Кушнірчук [9, с.161] Н.М. Левченко[11]	<i>Податкове навантаження</i> є важливим фінансовим показником, що характеризує сукупний вплив податків на економіку країни загалом чи на окремих суб’єктів господарювання, тобто фактично є показником ефективності бюджетно-податкової політики.
6	Л.І.Новосельська [20]	Податкове навантаження є якісною характеристикою будь-якої системи оподаткування.

Не можна не погодитись із А. Соколовською щодо неоднозначності термінів «податкове навантаження» та «рівень

оподаткування», підміна ж цих понять створює фіскальну ілюзію і не показує реального навантаження, яке відчуває на собі конкретний платник податку [30].

На нашу думку, *податкове навантаження* є комплексним поняттям, що враховує не тільки рівень оподаткування, а і інші опосередковані фактори, які знижують або підвищують показник рівня оподаткування. Під впливом податків слід розуміти ефекти від дії оподаткування, тобто соціально-економічні наслідки, які виникають в результаті оподаткування певного суб'єкта господарювання. Причому важливий аналіз наслідків і для суспільного добробуту в цілому.

На законодавчому рівні методика обчислення податкового навантаження наведена у «Методичних рекомендаціях щодо складання плану - графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання» [25], згідно з якими, розрахунок рівня податкового навантаження відбувається на основі визначення двох видів податку – на прибуток та на додану вартість. Але ці показники не враховують податкове навантаження на підприємство загалом, адже враховуються тільки два види податку. Використання прибутку в якості знаменника є неможливим для збиткових підприємств.

У наукових працях можна зустріти різні підходи щодо оцінки податкового навантаження, так як єдиний метод розрахунку податкового навантаження на мікрорівні відсутній. На думку Л. О. Кизилової та М. І. Стецишин застосування виручки, в якості бази для обчислення податкового навантаження, вважається недостатньо коректним, оскільки виручка від реалізації містить у своєму складі перенесену вартість, а джерелом сплати усіх податків є додана вартість, тому пропонується використовувати показник відношення податків до доданої вартості [7].

На наш погляд, з точки зору спроможності сплачувати податки, виручка порівняно з прибутком є достовірнішим показником. На думку Соколівської А. відношення суми податків, сплачених підприємством, до величини доданої вартості або до виручки від реалізації продукції є показником формального рівня його оподаткування, а не податкового навантаження на нього, тобто терміни «податкове навантаження» та «рівень оподаткування» є неоднозначними, підміна ж цих понять не показує реального навантаження, яке відчуває на собі конкретний платник податку, що

унеможливилює вибір адекватних напрямів її вдосконалення. Тобто податковий тягар є не стільки кількісним показником, як дослідженням ефектів явного і неявного впливу податків [30].

Методичний підхід до оцінки податкового навантаження на підприємство, запропонований Яровою Н.В. включає показники податкового навантаження на прибуток і на сукупний дохід підприємства, а також групу показників, які характеризують вплив адміністрування податків на поточні зобов'язання підприємства і величину його оборотних коштів [36]. Амоша О. також пропонує враховувати при розрахунку податкового навантаження витрати, пов'язані з їх сплатою [1, с. 14]. Але, на нашу думку врахування даних витрат є доцільним при оцінці податкового навантаження на макрорівні і порівнянні його із іншими країнами. Витрати на сплату податків є скоріше технічною характеристикою податкової системи. При аналізі податкового навантаження на суб'єктів господарювання всередині країни витрати на сплату податків для всіх суб'єктів господарювання практично однакові, тому можна їх не брати до уваги. Набагато важливішим є аналіз нерівномірності податкового тягара в межах однієї галузі.

Більш доцільним, на думку Махмудова Х. та Тараненко В., є розрахунок не одного показника податкового навантаження, а кількох. Для розрахунку податкового впливу на підприємство пропонується використання наступних показників: а) коефіцієнт пільгового оподаткування, який розраховується як відношення загальної суми податкових пільг, отриманих підприємством у досліджуваному періоді, до загальної суми податкових платежів без урахування єдиного соціального внеску; б) коефіцієнт оподаткування доходів, який показує співвідношення податків до джерел їх сплати і визначається, як сума податків, що включаються до ціни товару до валового доходу від реалізації продукції; в) коефіцієнт оподаткування витрат: сума податків, що відносяться на витрати виробництва до суми витрат підприємства; г) коефіцієнт рівня оподаткування доданої вартості [14].

Квасов В., Корнус В. та Пономарьов О. також пропонують податкове навантаження визначати за групою коефіцієнтів: а) коефіцієнт податкомісткості продукції, який показує частку податків у складі витрат; б) показник податкового навантаження, який показує суму податкових платежів у чистому доході; в) показник податкового навантаження, який показує суму податкових

платежів у доході від реалізації продукції [8]. Меліхова Т.О. пропонує розраховувати абсолютні: 1) податкове навантаження до чистої доданої вартості та до валової доданої вартості; 2) податкове навантаження на живу працю та порівняльні показники: коефіцієнт податкового навантаження на живу працю по відношенню до індексу загальної чисельності персоналу та по відношенню до чисельності робочих [15]. На нашу думку, використання показників податкового навантаження на живу працю є необґрунтованим, так як за даним показником звільнення працівників призводить до зростання податкового навантаження за інших рівних умов.

Не дивлячись на те, що податкове навантаження досить важко піддається формалізованому виразу, ми вважаємо можливим визначити основні фактори, які здійснюють вплив на рівень податкового навантаження підприємств (рис. 3.4.1).

Дослідження існуючих методик визначення податкового навантаження дають підставу відмітити, що методологічні підходи не враховують особливостей функціонування сільського господарства на сьогоднішньому етапі розвитку національної економіки. Недоліком оцінки податкового навантаження є те, що вся увага зосереджена на економічних наслідках його зміни, не беручи до уваги соціальних наслідків податкових реформ. Аналізувати вплив податків необхідно з урахуванням дотримання не лише принципу економічної ефективності, а й принципу справедливості.

Для розробки напрямів удосконалення системи оподаткування в сільському господарстві необхідно визначити податкове навантаження щодо різних за структурою виробництва та зайнятості підприємств. Запропонована методика розрахунку рівня податкового навантаження сільськогосподарських підприємств містить розрахунок наступних показників: коефіцієнт податкового навантаження 1 га. с.-г. угідь та рівень оподаткування. Запропонована методика визначення податкового навантаження апробована на сільськогосподарських підприємствах Лохвицького району Полтавської області.

Рис. 3.4.1. Фактори впливу на податкове навантаження підприємства.

*Розроблено авторами

Розглядаючи долю податків у прибутку та виручці можна відмітити, що рівень оподаткування прибутку є найнижчим у 5 підприємств, які станом на 2014 рік є збитковими: ПП «Амарант Агро», ТОВ «Харківцевське», ТОВ «Гаївщина-Агро», ТОВ «Корсунівське», ТОВ «Ранок» (рис. 3.4.2.).

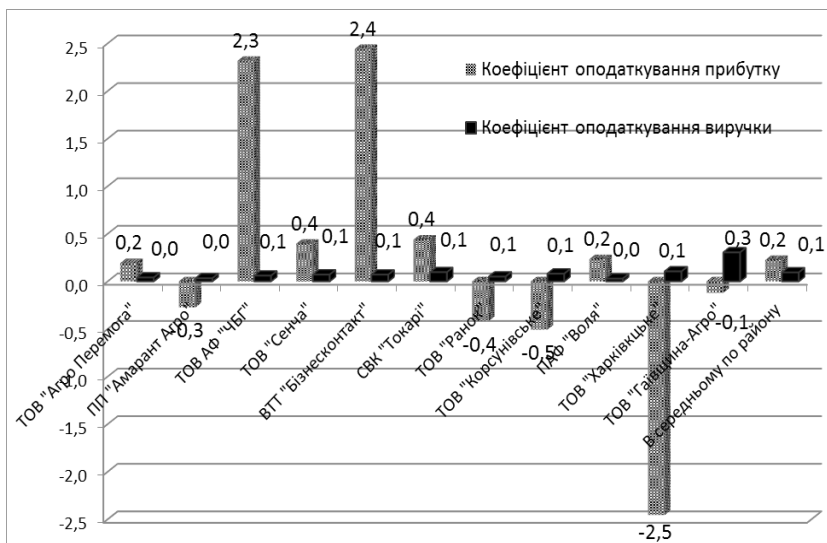

Рис. 3.4.2. Рівень оподаткування виручки та прибутку с.-г. підприємств Лохвицького району у 2014 році.

В той же час найвищий рівень оподаткування має ВТТ «Бізнесконтакт» та «Червонозаводське бурякогосподарство». Отже, чим ефективніше працює підприємство, тим меншим буде даний показник, але це не свідчить про зниження податкового навантаження. Збільшення фінансових результатів призводить до зміни долі податків у прибутку, але ніяк не до зміни навантаження. Підприємства можуть мати однакове ресурсне забезпечення, але різні результати своєї діяльності.

Оцінімо податкове навантаження на 1 га та порівняємо його з розміром прибутку з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в розрізі сільськогосподарських підприємств Лохвицького району (рис.3. 4.3).

Податкове навантаження на 1 га коливається від 61,1 грн. до 911,5 грн., при цьому спостерігаючи на графіку за відношенням прибутку до загальної площі сільськогосподарських угідь можемо стверджувати, що найбільше податкове навантаження має збиткове підприємство «Ранок».

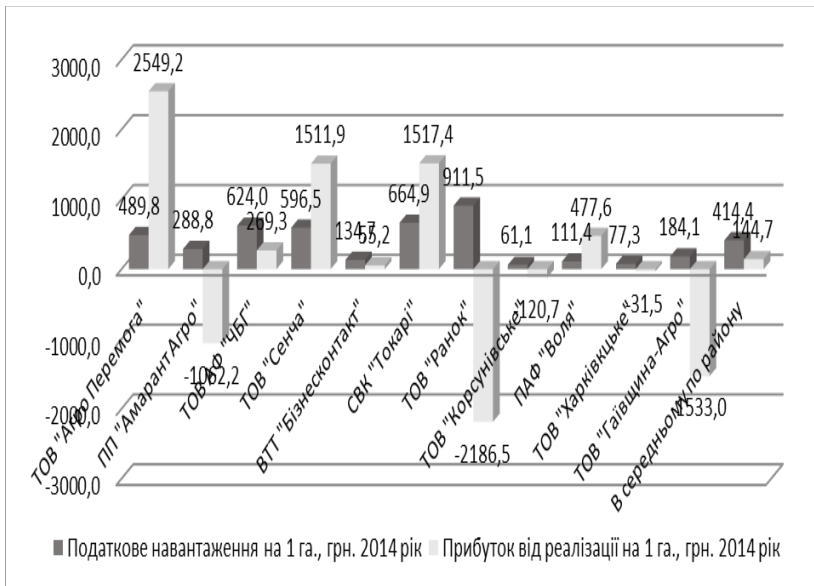

Рис. 3.4.3. Податкове навантаження та прибуток з розрахунку на 1 га с.-г. угідь в розрізі сільськогосподарських підприємств Лохвицького району

Середнє навантаження по району складає 414,43 грн. Потрібно зауважити, що підприємства, які отримують найбільший прибуток на 1 га., мають відносно невисокий рівень податкового навантаження, що підтверджує необґрунтовану податкову політику.

Щоб виявити причину такої неоднорідності необхідно проаналізувати чинники, що впливають на даний показник, який залежить від суми сплачених податків і площі сільськогосподарських угідь. (табл. 3.4.2.).

Найбільшими землекористувачами є ПП «Амарантагро», ТОВ Агро «Перемога», ТОВ АФ «Червонозаводське бурякогосподарство», але дані свідчать про різні розміри податків з 1 га землі, що дає підстави зробити висновок про те, що розмір угідь є не єдиною причиною неоднакового податкового навантаження.

Таблиця 3.4.2. Взаємозв'язок податкового навантаження із наявністю та ефективністю використання ресурсів

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Підприємства	Площа сільськогосподарських угідь, га.	Чисельність робітників, чол.	га.	Площа сільськогосподарських угідь на 1 працівника,	Соціальні платежі на 1 га., грн.	Податкове навантаження на 1 га., грн.	Рівень оподаткування прибутку	Прибуток від реалізації на 1 га., грн.	Рівень рентабельності, %.
ВТТ «Бізнесконтакт»	3335,0	46	72,50	88,3	134,7	17,28	7,80	0,79	
ПАФ «Воля»	1472,0	13	113,23	88,0	111,4	0,23	477,58	15,20	
ПП «Амарант Агро»	5542,0	145	38,22	22,7	288,8	-0,10	-857,76	-8,90	
СВК «Токарі»	2103,0	89	23,63	548,2	664,9	0,44	1517,36	29,33	
ТОВ«Агро Перемога»	6045,0	137	44,12	346,8	489,8	0,19	2549,21	35,39	
ТОВАФ «ЧБГ»	3554,0	90	39,49	391,5	624,1	2,32	269,27	2,65	
ТОВ «Сенча»	3499,0	66	53,02	445,2	596,5	0,39	1511,86	26,15	
ТОВ «Ранок»	1893,0	130	14,56	509,7	911,5	-0,42	2186,48	11,27	
ТОВ «Харківцеве»	1384,0	15	92,27	117,3	177,3	-2,45	-31,50	-3,63	
ТОВ «Гаївщина-Агро»	688,0	19	36,21	184,1	224,1	-0,12	1532,99	78,51	
ТОВ «Корсунівське»	1610,0	10	161,00	61,1	82,1	-0,51	-120,69	-	
В середньому по району	2568,3	70	108,02	402,	553,44	2,44	-220,57	-6,73	

Тому виникає необхідність у детальному аналізі чисельника, тобто загальної суми податкових платежів та складових, що її формують.

Так як найбільшу частку в загальній сумі сплачених податків займають соціальні платежі з'являється потреба в аналізі їх частки у показнику податкового навантаження.

Розмір соціальних платежів на 1 га с.-г. угідь різко коливається по підприємствах і складає в середньому по району 296,75 грн. (рис. 3.4.4).

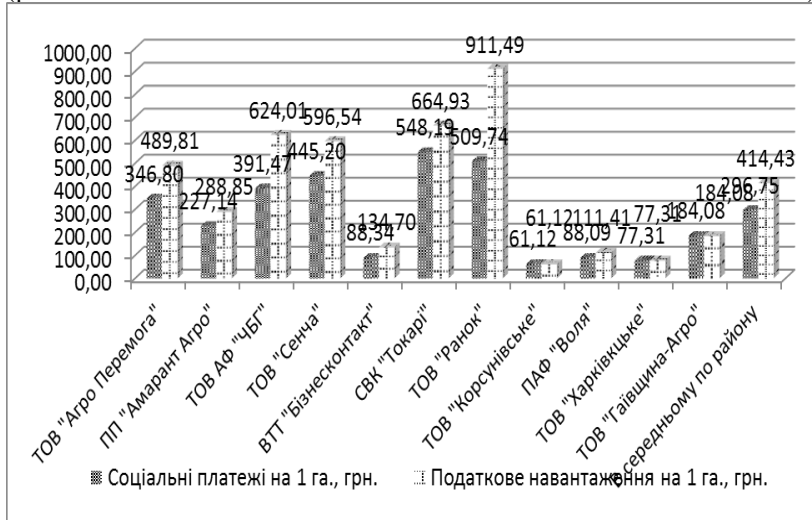

Рис. 3.4.4. Соціальні платежі в сплачених податках сільськогосподарськими підприємствами Лохвицького району Полтавської області у 2014 році

Найбільше навантаження соціальними платежами мають ТОВ «Ранок, СВК «Токарі», ТОВ «Сенча», що обумовлено більшою чисельністю працівників у цих підприємствах та відносно меншим розміром землі, що приходить на 1 працівника.

Співставляючи рівень податкового навантаження та розмір сплачених соціальних платежів на 1 га слід відмітити пряму залежність між цими величинами. В результаті аналізу виявлено, що господарства із найнижчим податковим навантаженням мають незначну кількість робочої сили.

Проведений кореляційно-регресійний аналіз залежності між цими факторами свідчить про значний вплив розміру земельних угідь в розрахунку на 1 працівника на податкове навантаження на 1 га землі (рис. 3.4.5.).

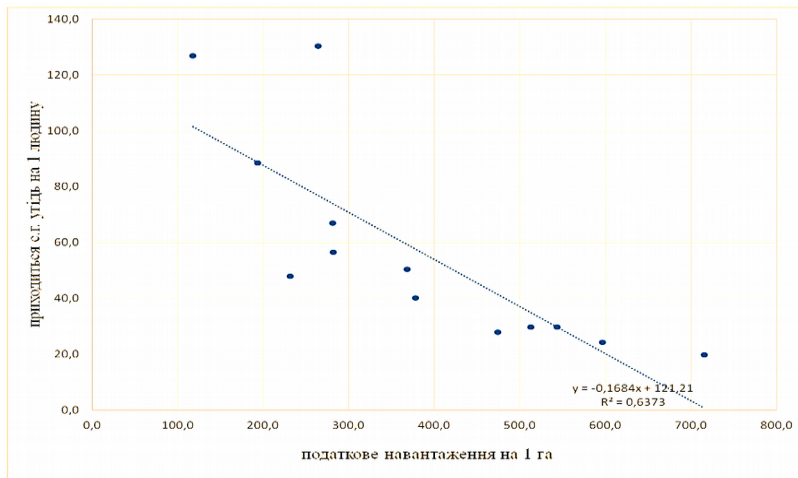

Рис. 3.4.5. Залежність податкового навантаження на 1 га від розміру земельних угідь в розрахунку на 1 працівника у 2014 році

Характеризуючи співвідношення між забезпеченням підприємств землею та людськими ресурсами, можна зробити висновок, що підприємства, які мають порівняно більше працівників відносно земельних угідь, мають вищий рівень податкового навантаження. Таким чином, рівень податкового навантаження пов'язаний із чисельністю працівників у господарстві, рівнем оплати праці та співвідношенням між розміром земель та кількістю зайнятих.

Оцінюючи останні зміни, які були внесені до Податкового кодексу [24] стосовно оподаткування сільськогосподарських виробників, слід зауважити на відсутності кардинальних ефективних змін, хоча навантаження і зросло, але його диференціація не змінилася (рис. 3.4.6).

Найбільше податкове навантаження лягає на плечі тих підприємств які розвивають галузь тваринництва відповідно сплачують велику суму соціальних платежів, так як задіяна велика кількість трудових ресурсів. Порівнявши податкове навантаження на 1 га у 2014 та у 2015 році спостерігаємо його нерівномірність

(табл. 3.4.3). Диференціація спричинена зміною чисельності працівників (ТОВ "Гаївщина-Агро").

Таблиця 3.4.3. Порівняння податкового навантаження до і після внесення змін до Податкового кодексу

Підприємства	Податкове навантаження на 1 га. грн. 2014 рік	Рівень оподаткування прибутку 2014 рік	Податкове навантаження на 1 га. 2015 рік*	Рівень оподаткування прибутку 2015 рік*	Зміна податкового навантаження
ТОВ "Агро Перемога"	489,8	0,19	599,4	0,24	109,6
ПП "Амарант Агро"	288,8	-0,27	395,5	-0,37	106,7
ТОВ АФ "ЧБГ"	624,0	2,32	756,7	2,81	132,7
ТОВ "Сенча"	596,5	0,39	702,1	0,46	105,6
ВТТ "Бізнесконтакт"	134,7	2,44	246,2	2,58	111,5
СВК "Токарі"	664,9	0,44	810,6	0,53	145,7
ТОВ "Ранок"	911,4	-0,42	1028,0	-0,47	116,6
ТОВ "Корсунівське"	82,1	-0,51	201,2	-1,67	119,1
ПАФ "Воля"	111,4	0,23	241,2	0,30	129,8
ТОВ "Харківцевське"	177,3	-2,45	343,5	-10,90	166,2
ТОВ "Гаївщина-Агро"	224,1	-0,12	300,2	-0,20	76,1
В середньому по району	391,4	0,22	511,3	-0,61	120

* - попередні дані

Результати досліджень показують, що найбільший розрив показників і порівнянні років мають саме ті підприємства, рівень оподаткування прибутку яких є найнижчим.

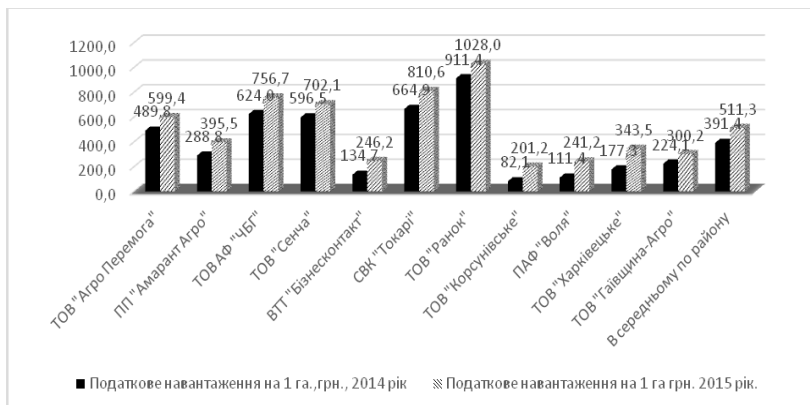

Рис. 3.4.6. Порівняння податкового навантаження на 1 га у 2014 та 2015 роках

Проаналізувавши долю соціальних платежів у загальному обсязі сплачених податків можна зробити висновок, що головною причиною такої диференціації залишається соціальний чинник – кількість зайнятих працівників відносно площі сільськогосподарських угідь у користуванні підприємства (рис.3.4.7).

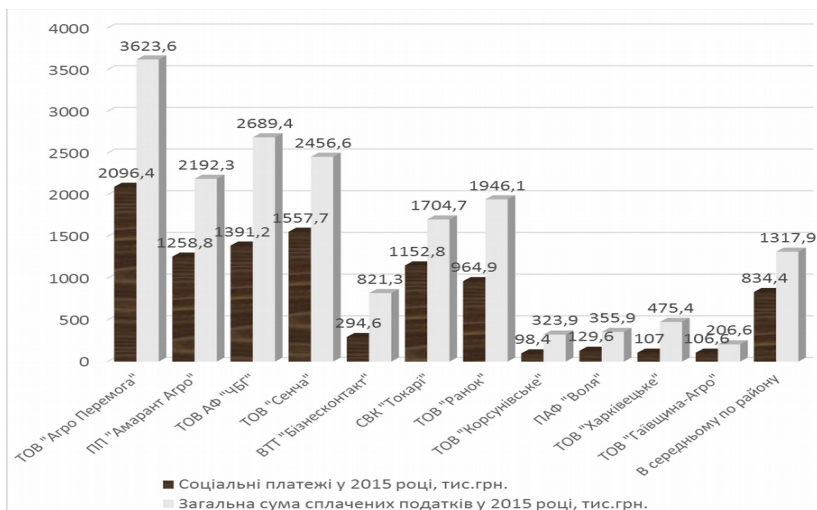

Рис. 3.4.7. Соціальні платежі в сплачених податках сільськогосподарськими підприємствами Лохвицького району Полтавської області у 2015 році*

На сьогоднішній день порівняно більший податковий тягар несуть трудомісткі підприємства, особливо середні за розмірами із структурою виробництва, яка передбачає розвиток не тільки рослинництва, а і тваринництва, використовуючи при цьому більше робочої сили.

Це є причиною зникнення галузі тваринництва та зростанням рівня безробіття на селі. Це в кінцевому рахунку позначається на рівні життя сільського населення, що в контексті побудови соціально-орієнтованої економіки є недопустимим. Тож можемо стверджувати, що в нашій країні проводиться неефективна податкова політика. Платежі на сьогоднішній день мають фіскальний характер та не враховують соціально-економічну сутність сільського господарства [22,23].

Головним критерієм застосування податкових інструментів повинно стати забезпечення соціальної справедливості та недопущення порушення принципів конкуренції, заради чого державі, в деякій мірі, потрібно пожертвувати економічною ефективністю. Головними причинами такої нерівномірності є можливість перекладання великими підприємствами частини податкового тягара на покупців та на постачальників за рахунок значно більшого їх впливу на галузевий ринок. Податкове

навантаження є тим менше, чим еластичнішою є крива пропозиції і менш еластичним є попит, що більш характерне для великих підприємств, які займають більшу долю на ринку. На аграрному ринку діють дві групи виробників, великі підприємства, які мають певну монопольну владу і низка дрібних та середніх підприємств, які діють в умовах, наближених до досконалої конкуренції і відтягують на себе податкове навантаження інших учасників ринку. В порівнянні з великими підприємствами дрібні виробники мають менші можливості щодо збуту продукції та використання досягнень науково-технічного прогресу. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень зазначають, що між малими підприємствами і споживачами їхньої продукції функціонує багато посередників, що призводить до зниження цін реалізації у порівнянні з великими підприємствами на 15-20%. В той же час при придбанні матеріальних ресурсів здійснюється переплата, так як придбання здійснюється як правило в роздріб [16]. Невеликим сільськогосподарським підприємствам дуже важко витримувати таку конкуренцію. Отже, значним недоліком існуючої системи оподаткування є нерівномірність податкового навантаження, що порушує базові принципи оподаткування: рівності та справедливості.

На низькій ефективності механізму оподаткування в сільському господарстві неодноразово наголошували науковці [32, 29, 6, 21, 5]. Система оподаткування в сільському господарстві практично не змінювалася. Така законсервованість є наслідком лобіювання агрохолдингами своїх інтересів, що є причиною порушення оптимальної структури аграрного виробництва, погіршення соціально-економічного розвитку сільських територій, соціальних проблем на селі та зниження виробництва і відповідно споживання населенням продукції тваринництва [33].

У сільському господарстві за спеціалізації, в якій переважають галузі трудомістких виробництв, через ускладнення управління, розміри підприємств тяжіють до скорочення, що призводить до безробіття сільського населення. У 2000 році у сільгосппідприємствах, у тому числі у фермерських господарствах, працювало понад 2,8 млн осіб, у минулому році – 600 тисяч, тобто за 13 років відбулося скорочення кількості робочих місць у сільському господарстві майже на 80% [6, 34].

Податковий механізм в сільському господарстві має антисоціальний вплив і неспроможний забезпечити сталий соціально-економічний розвиток села. Подальші диспропорції в сільськогосподарському виробництві та низький рівень життя сільського населення можуть стати серйозною загрозою подальшого розвитку сільського господарства. Відсутні пріоритети податкового стимулювання зміни структури виробництва, збільшення зайнятості та зростання доходів населення. Система оподаткування в сільському господарстві негативно впливає на ділову активність малого та середнього бізнесу на селі. На сучасному етапі політика держави в сфері оподаткування зорієнтована в основному на забезпечення інтересів власників великих підприємств, що унеможливорює вирішення першочергових економічних та соціальних проблем розвитку сільського господарства та йде в розріз із заявленими Президентом України у «Стратегії 2020» пріоритетами. Створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу та реформа захисту економічної конкуренції є першочерговими пріоритетами реалізації Стратегії 2020 за вектором розвитку [26]. Головним критерієм застосування податкових інструментів повинно стати забезпечення соціальної справедливості та недопущення порушення принципів конкуренції, заради чого державі, в деякій мірі, потрібно пожертвувати економічною ефективністю. «Уряд може зменшити ступінь нерівності, однак лише ціною зниження економічної ефективності. Оптимальна структура оподаткування визначається як така, що максимізує добробут суспільства, в якому баланс між втратою ефективності та нерівністю відображає ставлення до рівності та ефективності...Тобто, ефективними податковими структурами є такі, за яких жоден з індивідів не може опинитися в кращому становищі, не погіршуючи становища іншого.»[31] Першочерговим завданням сільського господарства, як стратегічної галузі, є забезпечення продовольчої безпеки, але слід зазначити, що за останні 10 років доходи зросли до 8 разів, а витрати на харчування в сукупних доходах населення залишилися без змін (55%), а в інших країнах світу – скоротилися до 10-20 %. Внаслідок цього 70–90 % населення України споживає окремих видів продуктів харчування менше фізіологічної норми. Відсутність ефективного функціонування дрібних, середніх і навіть оптимальних за

розмірами господарств є причиною обмеженого доступу всіх верств населення до продуктів харчування [5].

Значним недоліком існуючої системи оподаткування є нерівномірність податкового навантаження, що порушує базові принципи оподаткування. Схеми податкової оптимізації агрохолдингами призводять до нерівномірності умов господарювання малі та середні сільгоспідприємств та недоотримання значних сум коштів сільськими бюджетами [2].

Пільги мають всі шанси використовуватися для ухилення від сплати податків. Це може бути завищення ціни продажу з метою зниження суми податку іншою «дружньою стороною». Підвищується спокуса розрахуватися готівкою, виплатити заробітну плату в конверті, купити за готівку продукцію і видати її за свою. Таким чином пільговий режим провокує нечесність не лише самого пільговика, а і пов'язаних з ним осіб [4]. Податкова пільга має бути орієнтована на підтримку підприємств, які в силу об'єктивних чинників опинилися в скрутному фінансовому становищі, проте їх банкрутство матиме значно більш негативні наслідки для економіки та бюджету, ніж втрати держави, пов'язані з тимчасовим наданням податкової пільги [17].

Нами пропонується встановлювати оптимальний рівень оподаткування, базуючи розрахунки на запропонованому показнику податкового навантаження. Ми підтримуємо вчених, які вважають, що на сучасному етапі необхідно зберегти пільговий режим оподаткування агропромислового виробництва для дрібних товаровиробників. Однак він повинен мати диференційований характер [12]. В розвинутих країнах великі підприємства оподатковуються на загальних засадах, навіть за підвищеними ставками. У більшості країн світу при оподаткуванні доходів від сільськогосподарської діяльності застосовуються особливі підходи, які ґрунтуються на диференціації суб'єктів оподаткування [32]. Все це вимагає зміни підходів до оподаткування сільськогосподарських виробників (рис. 3.4.8.).

Рис. 3.4.8. Запропоновані підходи до оподаткування сільськогосподарських виробників

Запропоновані нами альтернативні підходи до оподаткування сільськогосподарських виробників полягають у наступному:

- при переході на спрощений режим за обмежуючий критерій необхідно взяти розмір площ угідь на одного зайнятого працівника, запропоновано передбачити перехід на загальну систему оподаткування при перевищенні розміру 25 га сільськогосподарських угідь на одного працівника;

- зменшити втричі ставки оподаткування єдиним соціальним внеском, що буде стимулом підприємствам для виведення заробітних плат із тіні, а добросовісним платникам знизить податкове навантаження. Пропонується на перспективу подальше зниження ставок оподаткування соціальними податками та перекладення їх на фізичних осіб.

- запровадити земельний податок у розмірі збільшеного у 2 рази існуючого на сьогодні єдиного податку. Земля є основним ресурсом, який неможливо «заховати» як прибуток чи заробітну плату. Великі підприємства на сьогодні мають у своєму розпорядженні значні розміри сільськогосподарських угідь, отримують надприбутки, не сплачуючи при цьому адекватні суми за користування суспільним ресурсом.

- скасувати податок на додану вартість, який є регресивним та знижує сукупний попит та підвищує споживчі витрати найбідніших верств населення, що стосується відшкодування із бюджету він є чинником корупційних схем;

- пропонується запровадити 1-відсотковий податок на майно підприємств, яке є характеристикою можливостей підприємства;

- застосовувати шкалу податку на прибуток в залежності від співвідношення площ сільськогосподарських угідь та кількості зайнятих: 26—50 га на одного працівника ставка податку на прибуток складе 7 %; 51-70 га на одного працівника ставка податку на прибуток складе 8 %; 71-90 га на одного працівника ставка податку на прибуток складе 9 %; 1-110 га на одного працівника ставка податку на прибуток складе 10 %; більше 110 га на одного працівника ставка податку на прибуток складе 12%.

Застосування означеного підходу дозволить врахувати податковий потенціал товаровиробників галузі; вирівняти податкове навантаження в межах суб'єктного складу платників податків. Розраховані суми податків за запропонованою альтернативною системою оподаткування відображені в таблиці 3.4.4.

Таблиця 3.4.4. Прогнозні значення податкового навантаження за запропонованою альтернативною системою оподаткування

Підприємства	Соціальні платежі, тис. грн	Загальна сума сплачених податків 2015* тис. грн	Соціальні платежі за запропонованою моделлю тис. грн	Єдиний податок тис. грн	Площа сільськогосподарських	Податок на прибуток, тис. грн	Податок на майно, тис. грн.	Загальна сума податків сплачених за запропонованою системою тис. грн
--------------	-----------------------------	---	--	-------------------------	-----------------------------	-------------------------------	-----------------------------	--

					угідь, га			
ТОВ "Агро Перемога"	2096,4	3623,6	524,1	1396	6045	1080	149,0	3149
ПП "Амарант Агро"	1258,8	2192,3	314,7	1227	5542	0	48,3	1590
ТОВ АФ "ЧБГ"	1391,2	2689,4	347,8	934	3554	67	49,3	1398
ТОВ "Сенча"	1557,7	2456,6	389,4	786	3499	397	126,3	1698
ВТТ "Бізнесконтакт "	294,6	821,3	73,7	805	3335	15	9,0	902
СВК "Токарі"	1152,8	1704,7	288,2	643	2103	0	59,3	991
ТОВ "Ранок"	964,9	1946,1	241,2	491	1893	0	57,0	789
ТОВ "Корсунівське "	98,4	323,9	24,6	451	1610	0	7,7	483
ПАФ "Воля"	129,6	355,9	32,4	305	1472	64	8,3	410
ТОВ "Харківцевське"	107,0	475,4	26,8	337	1384	0	20,7	384
ТОВ "Гаївщина- Агро"	106,6	206,6	26,7	160	688	0	55,0	241
В середньому по району	834,4	1317,9	278,1	685	2568,3	148	129	1240

Як свідчать дані таблиці зростання податкового навантаження на аграрний сектор не відбулося, навіть в середньому по району воно трішки знизилося, просто відбулося переміщення акцентів оподаткування з праці на землю. Оцінюючи загальні суми сплачених і прогнозованих податків слід відмітити, що зміна податкового навантаження взагалі відбулася нерівномірно.

Результатом запропонованої альтернативної системи оподаткування для підприємств, які мають багатогалузевий напрямок та більшу кількість працівників, є зниження загальних суми сплачених податків. Порівнюючи фактичні значення податкового навантаження на 1 га за існуючої на сьогодні системи оподаткування та за запропонованою нами альтернативною системою можна спостерігати зменшення його нерівномірності (табл. 3.4.5).

Таблиця 3.4.5. Вплив альтернативної системи оподаткування на зміну рівня податкового навантаження

Підприємства	Фактичні значення податкового навантаження на 1 га у 2015 році	Площа сільськогосподарських угідь, га	Прогнозні значення при застосуванні альтернативних підходів	
			Загальна сума податків, тис. грн.	податкове навантаження на 1 га
ТОВ "Агро Перемога"	599,4	6045	3149	520,9
ПП "Амарант Агро"	395,5	5542	1590	286,9
ТОВ АФ "ЧБГ"	756,7	3554	1398	393,4
ТОВ "Сенча"	702,1	3499	1698	485,4
ВТГ "Бізнесконтакт"	246,2	3335	902	270,5
СВК "Токарі"	810,6	2103	991	471,2
ТОВ "Ранок"	1028,0	1893	789	416,7
ТОВ "Корсунівське"	201,2	1610	483	300,2
ПАФ "Воля"	241,2	1472	410	278,4
ТОВ "Харківцевське"	343,5	1384	384	277,6
ТОВ "Гаївщина-Агро"	300,2	688	241	350,9
В середньому по району	511,3	2568,3	1240	482,6

Враховуючи те, що однією із ознак неефективної системи оподаткування взагалі, і в сільському господарстві зокрема, є настільки високий рівень податкового навантаження, як його

нерівномірність, що порушує базові принципи оподаткування, запропоновані нами підходи до оподаткування сільськогосподарських виробників підвищують в деякій мірі ефективність податкової системи.

Як бачимо з таблиці значне зниження податкового навантаження відбулося по тих підприємствах, які мають у своєму розпорядженні менші площі угідь та більшу чисельність працівників (СВК «Токарі» та ТОВ «Ранок»).

Наочне зображення підтверджує вирівнювання податкового навантаження у порівнянні з існуючою системою оподаткування (рис. 3.4.9).

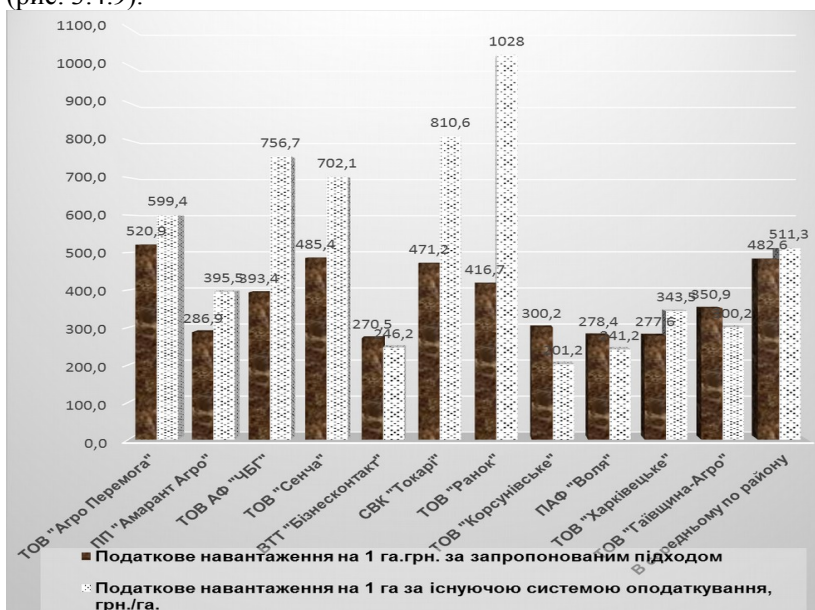

Рис 3.4.9. Вирівнювання податкового навантаження після запровадження альтернативної системи оподаткування

Отже, запроваджені державою зміни щодо оподаткування сільськогосподарських виробників не відповідають задекларованим цілям економічної політики держави. Аналіз рівня податкового навантаження свідчить про його нерівномірність. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом зміни підходів до оподаткування сільськогосподарських виробників. Механізм оподаткування в сільському господарстві повинен ґрунтуватися на дотриманні основних принципів оподаткування, на виконанні соціальної та

регулюючої функції податків, що дозволить підвищити рівень життя сільського населення, досягти соціальної справедливості в оподаткуванні та забезпечити на цій основі стійкий розвиток сільського господарства.

Таким чином, в сучасних умовах стабільний розвиток сільського господарства є можливим за умови гармонізації інтересів держави та сільськогосподарських виробників. Це можливо у випадку оптимізації податкового навантаження яке полягає у рівномірному його розподілі між суб'єктами оподаткування з метою забезпечення дотримання інтересів учасників процесу оподаткування. При побудові оптимальної системи оподаткування вважаємо за доцільне при запровадженні певних податків враховувати бажані ефекти, досягнення яких прагне економічна система на певному етапі свого розвитку. Бажаними ефектами впливу податків є: збільшення виробництва взагалі та окремої продукції зокрема; зміна структури виробництва у бажаному для суспільства напрямку; підвищення ефективності використання ресурсів; ефект збільшення доходів до бюджету; підвищення рівня зайнятості та на цій основі підвищення доходів населення; зниження рівня цін на продукти харчування; збільшення виробництва органічної продукції; зниження негативного впливу на навколишнє середовище. Критерієм ефективності оподаткування повинно бути досягнення соціальної справедливості.

Таким чином, запроваджені зміни щодо оподаткування сільськогосподарських виробників не відповідають задекларованим цілям економічної політики держави. Аналіз рівня податкового навантаження свідчить про його нерівномірність. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом зміни підходів до оподаткування сільськогосподарських виробників. Механізм оподаткування в сільському господарстві повинен ґрунтуватися на дотриманні основних принципів оподаткування, на виконанні соціальної та регулюючої функції податків, що призведе до підвищення рівня життя сільського населення та забезпечення продовольчої безпеки.

Враховуючи те, що однією із ознак неефективної системи оподаткування взагалі, і в сільському господарстві зокрема, є не стільки високий рівень податкового навантаження, як його нерівномірність, що порушує базові принципи оподаткування, запропоновані нами підходи до оподаткування

сільськогосподарських виробників підвищують ефективність податкової системи.

Запровадження альтернативної системи оподаткування в сільському господарстві дозволить будувати фіскальну політику, враховуючи фактичні можливості платників, що збільшить надходження до бюджету, забезпечить захист інтересів сільськогосподарських виробників та сільських жителів. Це дасть можливість підвищити рівень життя сільського населення, досягти соціальної справедливості в оподаткуванні та забезпечити на цій основі стійкий розвиток сільського господарства.

Література:

1. Амоша О. До питання про оцінку рівня податків в Україні / О. Амоша, В. Вишневський // Економіка України. – 2007. – №6. – С. 11-19.
2. Буцька О.Ю. Оподаткування сільськогосподарських підприємств в умовах податкових змін [Електронний ресурс] / О.Ю. Буцька // Ефективна економіка. 2014. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op>
3. Гадзало Я.М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю/ Гадзало Я.М., Жук В.М.: /наукова доповідь).- К: ННЦ ІАЕ, 2015.- 40 с
4. Ивченко Р. [Паразитальные исключения, или во что государству и его гражданам обходятся действующие льготы. Р.Ивченко., Ю.Сколотяный](#) «Зеркало недели. Украина» №26, 17 июля 2015
5. Калінчик М. Обговорення «Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій України на 2015-2020 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.farmer-ukr.com/?p=1504#more-1504>
6. Калінчик М. Шляхи наповнення державного бюджету – удосконалюємо податкову систему або ж продовжуємо «прихватизацію» його статей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coop-union.org.ua/?m=20140804
7. Кизилова Л. Особливості визначення податкового навантаження підприємств / Л. Кизилова, М. Стецишин // Науково-технічний збірник ХАМГ. – 2007. – № 83. – С.216–221.
8. Корнус В. Оцінка податкового навантаження на рівні підприємств/ Корнус В., Квасов В., Пономарьов О. // Економіст. –

2007. – №10. – С.17-19

9. Кушнірчук Ю. М. Оптимізація рівня фіскального навантаження з метою економічного забезпечення держави/ Ю. М. Кушнірчук // Науковий вісник НЛТУ України. - 2010. -Вип.20.11.- с. 161

10. Левицкий Я. Цены на пшеницу в Украине будут всецело зависеть от курса гривны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proagro.com.ua/news/ukr/4089815.htm>

11. Левченко Н.М. Систематизація методик оцінки податкового навантаження на суб'єктів господарювання / Н.М. Левченко //Сталий розвиток економіки. – 2011. – №6. – С. 270-275

12. Мазур Г.Ф. Податкові важелі фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва України./ Г.Мазур //Облік і фінанси.- 2013.-№ 3 (61).- С.76-80

13. Майбуrow И. А. Теория налогообложения: продвинутый курс: учеб. Для магистрантов / И. А. Майбуrow, А. М. Соколовская. -М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - С. 334

14. Махмудов Х. З. Оптимізація податкового навантаження у системі заходів державного регулювання економіки./ Х. З. Махмудов, В.Є. Тараненко // [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/233.pdf>

15. Меліхова Т.О. Удосконалення методів аналізу податкового навантаження господарської діяльності підприємств / Т.О. Меліхова // Наукові праці КНТУ. – 2010. – № 7. – С. 16–24.

16. Молдаван Л. Конкурентний розвиток малого і середнього підприємництва у сільському господарстві: проблеми і шляхи вирішення. //Вісник КНУ. Економіка. 2013.- 148. С.8-11. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru>.

17. Молдован О.О. Щодо реформування податкових інструментів стимулювання господарської діяльності в Україні/ О.О. Молдован [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1422>

18. Наумова Л.М. Дослідження впливу податкового навантаження підприємств АПК на формування дохідної частини бюджету/ Наумова Л.М., Поленчук В.М. //Збірник наукових праць НУ ДПСУ. -2015.– № 1.–С.134-141

19. Новіков М.А. Порівняльний аналіз методик визначення податкового навантаження та шляхи їх удосконалення / М.А. Новіков.- Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_7/284.pdf

20. Новосельська Л.І. Методи оцінювання рівня податкового навантаження на підприємства / Л.І. Новосельська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.10
21. Павленко О. У Росії є нафта і газ, а у нас - земля і кукурудза. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/03/4/531961/>
22. Пилипенко Н.М. Податкові механізми стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в сільському господарстві / Н.М. Пилипенко // Модернізація фінансово-кредитної стратегії розвитку регіону та громади: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – С.62-65
23. Пилипенко Н.М. Оцінка податкового навантаження в контексті соціально-економічного розвитку сільського господарства / Пилипенко Н.М., Профатило О.Ю. // «Вісник СНАУ: серія Економіка і менеджмент». – 2015. – №8(65)
24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи. Закон України від 28.12.2014 №71-VIII// Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 7-8, № 9, ст.55[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
25. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання. Наказ ДПС України від 01.06.12 р., № 190 // Бухгалтерія. – 2013. – № 28(1067).
26. Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
27. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., исправ. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 479с
28. Савченко В.Ф. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні / В.Ф. Савченко, А.Ф. Лось //Економічний часопис. – 2011. – № 9-10. – С. 25-28
29. Скрипник А.В. Оцінка соціально-економічних наслідків оподаткування підприємств аграрного сектору [Електронний ресурс]/ А. В. Скрипник, К. П. Проскура // [Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. :](#)

Економіка і менеджмент. - 2014. - № 1. - С. 105-118. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsuem_2014_1_16.pdf

30. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки. – Економіка України. – 2006. – №7. – С. 4-12.

31. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський, - К.: Основи, 1998, - 854 с.

32. Тулуш Л. Особливості формування системи прямого оподаткування аграрного сектору в розвинутих країнах [Електронний ресурс] / Л. Тулуш, Н. Малініна // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2012. — Вип. 1 (6). Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012.pdf>

33. Тулуш Л. Податкове регулювання розвитку агропромислового виробництва: стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2014_04_17_18_kampodilsk/sekcija

34. Українська аграрна конфедерація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/agrosektor-listu-minfinu-pro-pdv-pilgi-prisvyachuietsya>

35. Фрадинський О. А. Поняття податкового навантаження та підходи до його визначення / О. А. Фрадинський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. –Т. 1. – С. 79–82

36. Ярова Н.В. Податкове навантаження та його оцінка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / Н.В. Ярова; Ін-т економіки та прогнозування НАН України.

РОЗДІЛ 4.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО – ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Сутність Національної інноваційної системи та її особливості й перспективи в Україні*

Про першочергове значення інновацій для підприємницької діяльності відмічав Й. Шумпетер у своїй всесвітньовідомій праці «Теорія економічного розвитку», опублікованій в 1912 році. З середини ж XX століття у розвинутих країнах світу для активізації інноваційних процесів почали активно формуватися національні інноваційні системи, які виконували роль інституціональної основи інноваційного розвитку економіки та створювали необхідні умови і ресурси для перетворення нових знань у інновації та їх практичної реалізації з метою отримання економічного або соціального ефекту.

Саме ж поняття «національна інноваційна система» виникло у 80-х роках минулого століття і сьогодні широко застосовується у багатьох країнах світу.

Загалом основоположниками теорії національних інноваційних систем прийнято вважати Б.-А. Лундвала (Швеція), Р. Нельсона (США), та К. Фрімена (Великобританія), які практично одночасно сформували основи нової концепції інноваційного розвитку.

Вперше його використав К. Фрімен при описі результатів дослідження технологічної політики Японії. Вченим було проаналізовано основні структурні елементи японської інноваційної системи, які забезпечили підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні у другій половині XX ст. Сутністю національної інноваційної системи К. Фрімен вважав мережу інституцій державного та приватного секторів, чия діяльність і взаємодія ініціює, імпортує, модифікує та поширює нові технології. Особливістю такого підходу є зосередження уваги на інституціональній складовій інноваційної діяльності.

* Автор: Ковальова О.М.

Р. Нельсон, вивчаючи проблеми пов'язані із розробкою та реалізацією науково-технічної політики держави, визначав національну інноваційну систему як сукупність інститутів, чия взаємодія визначає інноваційну продуктивність національних фірм. У своїх дослідженнях вчений підкреслював роль конкуренції у стимулюванні інноваційної діяльності.

Б.-А. Лундвалл, під національною інноваційною системою розумів «набір елементів і зв'язків, які взаємодіють в процесі виробництва, розподілу та використання нового, економічно вигідного знання ... і знаходяться або походять з території національної держави». Основний акцент вчений робив на національний аспект інноваційної діяльності.

Сьогодні концепція національної інноваційної системи широко використовується в багатьох країнах світу при розробці стратегій та програм розвитку, однак не існує єдиного підходу щодо визначення сутності поняття «національна інноваційна система».

Вивченням сутності національної інноваційної системи займалися такі вчені як В. С. Білозубенко, Л. А. Яремко, І. П. Макаренко, О. Кузьменко, Л. Федулова, М. Пашута, О. П. Кавтиш, А. В. Гречко, С. Меткалф, Н. І. Іванова та інші. Вченими запропоновані власні підходи щодо визначення сутності національної інноваційної системи, однак, всі вчені акцентують увагу на національних особливостях інноваційних процесів, що полягають в основі функціонування суспільних та приватних інститутів в різних країнах, що сприяють поширенню нових знань та здійснення технологічних інновацій.

В Україні у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №680 «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» дається наступне визначення даного поняття: «Національна інноваційна система - це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу» [7].

Характеристиками національної інноваційної системи будь-якої країни є:

- в основі її побудови лежать з одного боку ідеї Й. Шумпетера, а з іншого основні постулати інституціоналістів (взаємодія підприємницького сектору та держави);

- основною метою є створення, розповсюдження та використання інновацій як джерела підвищення конкурентоспроможності країни;

- знання – основна продуктивна сила;

- орієнтація на забезпечення пріоритетного розвитку трьох складових: науки, освіти та наукоємного виробництва;

- є одночасно підсистемою національної економіки та підсистемою міжнародної інноваційної системи, а тому її особливості визначають, з одного боку, національною специфікою, соціально-економічною політикою держави, взаємодією між суб'єктами інноваційної діяльності, а з іншого - динамічністю та відкритістю інноваційних процесів, що відбуваються у зовнішньому по відношенні до країни світі [2], тобто на формування національних інноваційних систем чинять вплив зовнішні та внутрішні фактори.

До внутрішніх факторів відносять масштаб країни; наявність природних і людських ресурсів, їх якісний і кількісний склад; особливості історичного розвитку інституцій країни та форм підприємницької діяльності.

До зовнішніх чинників відносять панівну бізнес-культуру та філософію інноваційної діяльності в світі та у країнах-торговельних партнерах; основну мову інноваційної діяльності (англійську), яка обслуговує інноваційні комунікації; міждержавні угоди з питань регулювання передачі технологій, захисту прав власності на інновації; ступінь зацікавленості іноземних інвесторів у розвитку інноваційної діяльності в країні, у спільному підприємстві і т. ін.

Таким чином, національна інноваційна система характеризується, з одного боку, певною сукупністю суб'єктів інноваційної діяльності і ustalеними формами взаємодії між ними в ході реалізації інноваційних процесів, обумовленими національною специфікою та соціально-економічною політикою держави, а з іншого - динамічністю та відкритістю інноваційних процесів до впливу з-за національних кордонів.

Суб'єктами національної інноваційної системи є всі види суб'єктів господарювання або їхніх підрозділів, які займаються

створенням, розповсюдженням та використанням інновацій (промислові підприємства, венчурні фірми, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, підприємства та установи інфраструктури інноваційної діяльності), держава в особі органів державного управління і контролю за інноваційними процесами.

Об'єктами національної інноваційної системи виступають інновації у фізичному та інформаційному розумінні, які створюються та використовуються з метою отримання прибутку або іншого ефекту.

Між суб'єктами національної інноваційної системи в процесі здійснення інноваційної діяльності відбуваються відносини, що складаються з:

- відносин створення та використання інновацій (відносин з фізичного використання матеріальних та інформаційних ресурсів у процесі створення інновацій, відносини користування інноваціями);

- відносин з володіння та розпорядження правами на інновації та прибутками від їх використання;

- організаційно-економічних відносин (організація створення інновацій, у т.ч. й організаційні форми інноваційного процесу та інноваційних підприємств, поділ праці, фінансування інновацій, ринок інновацій, правове поле інновацій, адміністративне та економічне регулювання інноваційних процесів з боку держави, територіальна організація інноваційної діяльності);

- відносин власності (порядок встановлення, переходу та ліквідації прав власності на інновації та результати їх використання, контрактна практика, перерозподіл частини прибутків на користь державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичні відносини з приводу власності).

Поєднуючи вище викладене з поняттям національної інноваційної системи, що наведене в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №680р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» О. Кузьменко пропонує таке поняття національної інноваційної системи: «НІС являє собою історично, культурно, економічно, науково-технічно й інформаційно обумовлену сукупність відносин між суб'єктами інноваційної діяльності з приводу створення, розповсюдження та використання інновацій, яка має місце в межах певної країни» [5].

Так, наприклад, причиною економічного дива в Японії вважають саме національні особливості країни та риси характеру японців, а саме: високий рівень патріотизму, національної свідомості, відданості інтересам країни та компанії, в якій працює працівник. Звичайно, підґрунтям для прояву цих рис характеру стало державне регулювання економіки, спрямоване на розвиток наукомістких технологій, експортну орієнтацію економіки, розвиток малого та середнього бізнесу, імпорт ліцензій та патентів. Отже, відмітною рисою національної інноваційної системи Японії є державне регулювання економіки та підтримка пріоритетних галузей, а також національний та корпоративний дух патріотизму японців.

Національна інноваційна система за своїми устоями (багатоманітністю форм власності та поєднанням державного регулювання з ринковим механізмом) є породженням не суто ринкової, а змішаної економіки. Головна мета якої – створення умов для інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, випуску ними різних видів інноваційних продуктів для задоволення потреб ринку і суспільства в цілому.

Але в кожній країні по-різному поєднуються державний та ринковий механізми регулювання інноваційних процесів, тому можна два основних типи національних інноваційних систем (НІС):

1) НІС з переважанням ринкових факторів при використанні окремих елементів державного регулювання інноваційних процесів (США, Великобританія, ряд країн ЄС);

2) НІС з превалюванням чинників державного регулювання і управління (Японія, Франція, Швеція, Канада, Китай, Росія, Білорусь, Казахстан).

Основні типи НІС розрізняються також методами формування інституційних структур. Це проявляється в тому, що наприклад, для США, де існує найбільш ліберальна НІС, поряд з формуванням державних інституцій регулювання інноваційних процесів на різних їх стадіях, подальшого розвитку отримали ринкові важелі (структури грошового ринку, акціонерного капіталу, різні форми венчурного капіталу), а також наукові та інноваційні фонди. Для американської моделі характерною є суттєва автономізація підприємництва і висока активність приватного бізнесу.

Інноваційна політика Великобританії характеризується інтеграційною роллю держави, регіонів, промислового сектору, громадських організацій. Ця практика може являти інтерес для української сторони.

В Канаді існує добре розвинута багатокomпонентна інфраструктура державної підтримки інноваційної діяльності, яка постійно удосконалюється і стимулюється на всіх рівнях інноваційної діяльності (федеральному, провінційальному, муніципальному, університетському), використовуючи різні механізми: фінансові, правові, організаційні, інформаційні.

У Японії, Китаї, Росії, Франції на інноваційні процеси, що реалізуються в умовах ринку, накладаються державні регуляторні механізми, при цьому роль держави як каталізатора інноваційних процесів є дуже значною. На державному рівні визначаються технологічні переваги ключових галузей, які повинні бути досягнуті, стимулюється їх розвиток з тим, щоб потім переводити на нові технології всі галузі економіки.

Україна повинна орієнтуватися на другий тип моделі НІС, який характеризується домінуванням державних механізмів і інституціональних факторів в силу недостатнього розвитку ринкового інноваційного середовища. Питання про безпосередню участь держави у інноваційному процесі повинно вирішуватися залежно від спроможності недержавних структур самостійно забезпечувати інноваційний розвиток економіки.

Безпосередньо держава має визначати пріоритетні напрями наукового та інноваційного розвитку, створювати сприятливі умови для інноваційних підприємств, наприклад, пільгове оподаткування та інші преференції для інноваційних підприємств, здійснювати фінансування фундаментальних наукових досліджень, підготовку наукових кадрів тощо.

У теперішній час, в Україні надто обмежена роль недержавних організацій у інноваційних процесах, що обумовлюється невдачами приватизації, слабкою потужністю фінансових інститутів, обмеженістю малого бізнесу, відсутністю середнього класу як основи ринкової системи. Незначний попит на інновації з боку приватного бізнесу пояснюється теперішньою моделлю економічного зростання, яка базується на використанні недовантажених і зношених виробничих потужностей, створених за радянських часів, на використанні недооцінених трудових

ресурсів і на превалюючому розвитку низько технологічних галузей з невисоким ступенем доданої вартості.

В результаті бізнес націлений на різке зростання доходів за короткі строки не стільки внаслідок виробничої діяльності та інноваційної активності, скільки за рахунок перерозподілу прав власності і доходів, або в результаті фінансово-посередницької діяльності. У зв'язку з цим недоцільно відсторонення держави від прямого управління інноваційним процесом і прямого його фінансування, як в державному секторі, так і за його межами. Але домінування державних факторів не означає повного ігнорування суто ринкових важелів та механізмів інноваційного розвитку, які необхідно створювати паралельно із формуванням НІС.

Враховуючи перераховані особливості національної інноваційної системи України, вирішальна роль в регулюванні інноваційних процесів має належати саме державі. І лише після того як будуть подолані негативні наслідки перехідного періоду, як країна зміцнить свої позиції на міжнародних ринках високотехнологічної продукції, переважну роль в регулюванні інноваційних процесів можна надати ринковим механізмам.

Незалежно від типу національна інноваційна система включає такі підсистеми:

- *підсистема генерації знань*, представлена науково-технічними організаціями державного і приватного секторів (академічна, галузева, університетська, заводська наука, конструкторські бюро, які створюють інтелектуальний продукт, зразки нової продукції і технологій);

- *підсистема освіти і професійної підготовки, перепідготовки кадрів* (університети, вищі навчальні заклади, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів, включаючи підготовку і перепідготовку інноваційних менеджерів для інноваційної діяльності);

- *підсистема інноваційної діяльності, виробництва і реалізації продукції (послуг)* включає малі, середні і великі підприємства, галузеві і регіональні інноваційно-технічні центри, а також концерни, корпорації, промислово-фінансові групи, торгові (дилерські) мережі, центри сервісу;

- *підсистема інноваційної інфраструктури* включає: *виробничо-технологічну інфраструктуру* (технологічний парк, бізнес-інкубатор; інноваційно-промисловий комплекс); *фінансову*

інфраструктуру (інвестиційні компанії, банки, інші фінансові структури, інноваційні, венчурні фонди, бюджетне фінансування); *інформаційну інфраструктуру*;

- підсистема управління і регулювання включає: нормативно-законодавчі акти, блок управління, який передбачає комплекс державних, регіональних, галузевих, інтеграційних механізмів всіх підсистем і елементів НІС

Стрижнем НІС виступає виробниче підприємство. Переважно для виробничої підсистеми сектором генерації знань повинні розроблятися новітні продукти (технології, процеси) для їх комерціалізації і кінцевого споживання в якості інновацій. З цією ж метою для виробничої підсистеми створюється інноваційна інфраструктура, яка забезпечує комунікаційні зв'язки між підсистемою знань і підсистемою підприємництва, і саме останній сектор формує ринок інновацій. Технологічний рівень виробничих підприємств, конкурентоспроможність їх продукції, ефективність виробничої діяльності, позиції на ринку і фінансові успіхи визначають зростаючий попит на знання, на нові інноваційні технології, продукти, процеси, методи і системи управління.

Потенціал національної інноваційної системи можна оцінити такими показниками, наприклад, як кількість нових видів продукції, нових технологій, нових методів виробництва тощо. Але результатом відкриття є підвищення норми доходу над витратами та поживавлення інвестицій.

Отже, величину інвестицій, залучених на фінансування інноваційних проєктів, слід вважати одним з основних критеріїв, за яким оцінюється інтенсивність розвитку «інноваційних пріоритетів». Розмір таких інвестицій відображають показники наукомісткості виробництва: частка капіталовкладень у дослідження і розробки в загальному обсязі витрат виробництва; частка цих вкладень у науку тощо.

Також в якості показників рівня розвитку національної інноваційної системи можна використовувати:

- кількість нових робочих місць у наукомісткій сфері (для оцінки інтелектуального потенціалу цей показник доповнюють такими показниками, як питома вага населення з вищою освітою, чисельність дослідників у розрахунку на 1 тис. зайнятих);
- число інноваційних підприємств, що функціонують в

країні, обсяг виробленої ними інноваційної продукції (цей показник характеризує результати використання інновацій, так само, як і наступний показник);

- рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і товарів та послуг на світовому ринку (його оцінюють, зокрема, визначенням питомої ваги високотехнологічного експорту в загальному промисловому експорті);

- рівень розвитку інноваційної інфраструктури;

- розмір фінансових витрат на НДДКР (державних і приватних); витрат на інформаційно-комунікаційні технології; витрат, пов'язаних з інноваційним ризиком та ін. (ці витрати, а також кількість поданих заявок на патенти характеризують генерування нових знань та їх дифузію).

Проаналізуємо динаміку показників потенціалу національної інноваційної системи України за допомогою наступних таблиць. Дані таблиці 4.1.1 свідчать, що кількість спеціалістів, що виконували наукові та науково-технічні роботи в Україні, за аналізований період зменшилася на 27% і склала в 2014 році 69,4 тис. осіб. Також на 28% зменшилася кількість наукових організацій в Україні. Найбільше скоротилася чисельність наукових організацій в галузі технічних наук (на 39,5%) та сільськогосподарських наук (на 22,6%).

Таблиця 4.1.1. Кількість спеціалістів та наукових організацій*

Показники	2008р	2009р	2010р	2011р	2012р	2013р	2014р
Кількість спеціалістів, що виконували наукові та науково-технічні роботи, тис. осіб	94,1	92,4	89,6	85,0	82,0	77,9	69,4
Кількість наукових організацій, всього	1378	1340	1303	1255	1208	1143	999
технічні науки	666	631	576	540	509	483	403
природничі науки	435	431	446	440	423	389	354
з них							
медичні	82	84	83	81	79	76	69
сільськогосподарські	164	162	168	161	151	135	127
гуманітарні науки	40	44	47	45	48	48	47

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

суспільні науки	147	143	150	151	149	141	121
організації, що мають багатогалузевий профіль	90	91	84	79	79	82	74

За даними Державної служби статистики України

Скорочення чисельності спеціалістів та кількості організацій пов'язано із зменшенням бюджетного фінансування потреб цих організацій, в результаті чого зменшується привабливість праці науковця, організації закриваються, а працівники знаходять інші робочі місця, в результаті чого потужний ще до недавня інноваційний потенціал України втрачається.

Свідченням того, що Україна втрачає інноваційний потенціал є також дані таблиці 4.1.2.

Таблиця 4.1.2. Кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 100 осіб зайнятого населення*

Країна	2005	2010	2011	2012
ЄС	15,1	17,4	18,3	-
Болгарія	6,3	6,8	7,0	7,4
Естонія	12,9	17,7	16,8	19,4
Іспанія	14,7	19,2	19,2	19,4
Німеччина	18,5	-	21,5	-
Польща	8,7	8,4	8,6	9,0
Україна	6,7	6,0	5,7	5,5**

**За даними Державної служби статистики України*

***по Україні за 2013 р. - 5,2; за 2014 р. - 5,0.*

Як бачимо, кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 100 осіб зайнятого населення по країнам Європи та в середньому по ЄС набагато більші, ніж по Україні, та мають тенденцію до зростання. В Україні на 100 осіб зайнятого населення поступово зменшується і становить в 2014 році всього 5 осіб, що в 3,6 рази менше, ніж в середньому по ЄС. Причина – зменшення привабливості праці науковця та відсутність державного фінансування наукових організацій на належному рівні.

Дані таблиці 4.1.3 свідчать, що обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств, в грошовому вимірі збільшується в 2,3 рази.

Таблиця 4.1.3. Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт (тис.од)

Показники	2005	2010	2013	2014
Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств, млн.грн	4819	9867	11781	10951
Усього робіт	63,9	52,0	47,9	43,0
Зі створення нових видів виробів	6,3	6,2	5,6	4,6
з них				
зі створення нових видів техніки	3,8	2,3	2,1	1,8
роботи, в яких використано винаходи	0,8	1,1	1,1	1,1
Зі створення нових видів технологій	5,4	5,7	5,0	3,2
з них ресурсозберігаючих	2,2	2,5	2,2	1,4
Зі створення нових видів матеріалів	1,1	1,4	1,2	1,1
Зі створення нових сортів рослин, порід тварин	0,7	0,7	0,7	2,2
Зі створення нових методів, теорій	5,4	7,7	7,6	7,5
Інші роботи	45,0	30,3	27,8	24,4

За даними Державної служби статистики України

Однак, кількість робіт зменшилася на 33% і склала в 2014 році 43 тисячі одиниць. Зменшення відбулося по таких видах робіт як створення нових видів виробів, створення нових видів техніки, створення нових видів технологій, а саме за цими напрямками Україна є імпортозалежною від інших країн. Україна імпортує нові види техніки та технологій, наприклад, аграрний сектор, шоу-бізнес тощо, звичайно імпорт техніки та технологій дає переваги на короткий час, але, одночасно, робляться інвестиції в економіку інших країн, що в решті решт призведе до занепаду вітчизняної економіки.

Збільшення наукових робіт відбулося по створенню нових сортів рослин та порід тварин, а також по створенню нових методів, теорій. Обидва явища говорять про те, що в Україні все ще потужний потенціал в секторі аграрної освіти та селекційної роботи, безумовно, це є позитивним явищем.

Однак збільшення нових методів та теорій часто не знаходить практичного застосування, що свідчить про те, що наука відірвана від виробництва, а також про те, що велика чисельність науковців працюють в секторі «вузівської», а не «заводської» науки, в результаті чого, дослідження не знаходять практичного використання, оскільки велика кількість промислових підприємств припинила свої існування за останній час.

Таблиця 4.1.4. Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Впровадження інноваційних видів продукції, найменувань	2685	2408	3238	3403	3138	3661
у т.ч. нових для ринку	719	606	900	672	640	540
нових тільки для підприємства	1966	1802	2338	2731	2498	3121
Впровадження нових технологічних процесів	1893	2043	2510	2188	1576	1743
з них маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	753	479	517	554	502	447

За даними Державної служби статистики України

Позитивним явищем є збільшення впровадження інноваційних видів продукції на 36%. Однак, новою, в більшості випадків, ця продукція є лише для підприємства (кількість нових видів зросла на 58%), оскільки, кількість видів продукції, нових для ринку зменшується на 25%. Також зменшується впровадження нових технологічних процесів (на 8%), особливо зменшилося впровадження маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологій – на 41%, що, звичайно, є негативним явищем в умовах постійного зростання цін на ресурси.

Таблиця 4.1.5. Кількість промислових підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію

	Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію		У тому числі продукцію, що є новою				Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України	
			Для ринку		тільки для підприємства			
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО – ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Україна	1031	905	248	213	887	787	344	295
---------	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

За даними Державної служби статистики України

За аналізований період зменшилася не лише кількість підприємств, що впроваджували інновації, а й кількість промислових підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію. Так, їх чисельність зменшилася на 12% і склала в 2014 році 905 підприємств. При чому зменшення відбулося як по продукції новій для ринку, так і новій лише для підприємства. Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України зменшилася на 14% і склала 295 підприємств в 2014 році. Причому питома вага підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України, також дещо зменшилася, вона складала в 2013 році 33,3%, а в 2014 році – 32,5%.

Таблиця 4.1.6. Реалізація інноваційної продукції за межі України

	Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України		Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України			
			тис. грн.		у відсотках до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Україна	344	295	16053359,7	7486442,7	44,8	29,2

За даними Державної служби статистики України

Таку саму тенденцію демонструють дані таблиці 4.1.6, з якої бачимо, що зменшується не лише кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України, а й обсяг реалізованої інноваційної продукції у вартісному вираженні, який зменшився на 53% і склав у 2014 році 7486442,7 тис. грн., відповідно, зменшується й питома вага цієї продукції.

Відмітимо, що частка промислових підприємств коливалася за аналізований період від 13 до 17%, а в 2014 році вона склала в 16,1% [8]. А порогове значення частки інноваційних підприємств має складати не менше 25%, а реалізованої інноваційної продукції – не менше 50 % [4], тобто Україна не витримує ці нормативи, що свідчить про низькі темпи інноваційного розвитку.

Таблиця 4.1.7. Кількість заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів

Орган охорони інтелектуальної власності	Подано заявок на видачу охоронних документів		з них				Отримано охоронних документів		з них			
			на винаходи		на сорти рослин				на винаходи		на сорти рослин	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
У Державній службі інтелектуальної власності України	8348	8029	2965	2338	206	226	8432	7864	2731	2244	129	397
У патентних відомствах іноземних держав	90	51	38	28		20	11	72	62	55	26	3

За даними Державної служби статистики України

Про уповільнення темпів інноваційних процесів в 2014 році свідчать і показники кількості поданих заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів. Так, на 4% зменшилася кількість поданих заявок у Державну службу інтелектуальної власності України, та на 43,3% зменшилася кількість поданих заявок у патентні відомства іноземних держав. Зменшення відбулося по заявках на винаходи в обидва органи охорони інтелектуальної власності. На сорти рослин кількість заявок у Державну службу інтелектуальної власності України зросла на 20 штук, що свідчить про розвинену систему селекційної роботи.

Також зменшується і кількість отриманих охоронних документів на 7%. Позитивним є те, що кількість виданих охоронних документів патентними відомствами іноземних держав на винаходи майже дорівнює кількості поданих заявок в 2014 році. Однак, на сорти рослин охоронні документи іноземними державами не видавалися взагалі в 2014 році, що свідчить про те сорти реєструються у власній країні, оскільки вони можуть бути не придатними до вирощування в природно-кліматичних умовах інших країн. Однак, загальна тенденція до зменшення кількості заявок та отримання охоронних документів свідчить про

зменшення зацікавленості науковців у своїй праці, про зменшення кількості дослідників та зменшення фінансування науково-дослідної роботи.

Таблиця 4.1.8. Джерела фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт

Джерела коштів	2010 р.		2013 р.		2014 р.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Усього	8995,9	100	11161,1	100	10320,3	100
кошти бюджету	3750,9	41,7	4826,8	43,2	4088,4	39,6
кошти фондів спец. призначення	48,3	0,5	20,6	0,2	20,7	0,2
власні кошти	872,0	9,7	1466,6	13,1	1927,8	18,7
кошти замовників-підприємств України	1961,2	21,8	2306,6	20,7	2152,4	20,9
іноземних держав	2315,9	25,7	2411,5	21,6	2043,0	19,8
кошти інших джерел	47,5	0,6	128,9	1,2	88,0	0,8

За даними Державної служби статистики України

Обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у 2014 році збільшився порівняно з 2010 роком на 14,7%, але зменшився порівняно з 2013 роком на 7,6%. Як бачимо, кошти державного бюджету завжди складали переважну частину у фінансуванні, але в 2014 році їх частка зменшилася на 2,1 процентних пункти внаслідок загального скорочення бюджетного фінансування наукових та соціальних потреб. Також зменшилася частка фінансування коштами фондів спеціального призначення, коштами замовників-підприємства та іноземних держав. В результаті значно зросла частка фінансування наукових робіт власними коштами на 9 процентних пункти.

Зменшення фінансування має наслідком згортання інноваційних процесів у вітчизняних підприємствах та Україні в цілому, підтвердження чому ми бачили в попередніх таблицях. Фінансування власними коштами хоч і зростає, але власних коштів не вистачає, особливо в умовах фінансової скрути, в якій сьогодні знаходяться більшість підприємств. Особливо страждає сектор фундаментальних досліджень, потреби якого мають фінансуватися тільки державою.

Красномовним показником, що свідчить про те, як країна цінить свій науковий потенціал є частка витрат у ВВП на потреби науки.

Питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП в середньому по ЄС зросла з 1,76% до 2,01%, що є позитивним явищем і свідчить про те, що країни все більше уваги приділяють зміцненню наукового потенціалу. Серед наведених країн найбільше коштів на науку витрачає Німеччина 2,85% в 2013 році. Також велика питома вага витрат на науку у ВВП Фінляндії та Швеції (3,3%). Серед інших країн світу велику питому вагу на науку у ВВП мають США, Японія, Франція – 2,2-2,9%, а також Італія, Канада – 1,3-1,6%.

Таблиця 4.1.9. Питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП (за даними Євростату), %

Країна	2005	2010	2013	2014
ЄС 28	1,76	1,93	2,01	...
Болгарія	0,45	0,59	0,65	...
Естонія	0,92	1,58	1,74	...
Іспанія	1,1	1,35	1,24	...
Латвія	0,53	0,6	0,6	...
Литва	0,75	0,78	0,95	...
Німеччина	2,43	2,72	2,85	...
Польща	0,57	0,72	0,87	...
Україна	0,99	0,83	0,70	0,66

За даними Державної служби статистики України

Україна витрачає на науку на рівні Польщі, Болгарії, Латвії. При чому за наведений період витрати в Україні на науку скоротилися на 33%, що свідчить про зменшення державної підтримки наукових потреб, в результаті чого зменшуються темпи інноваційних процесів в Україні, що негативно відбивається на рівні інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності України на світовому ринку.

Прикладом для України мають стати країни Південно-Східної Азії, які за невеликий проміжок часу із відсталих перетворилися на

передові країни, що експортують високотехнологічну продукцію. Зокрема Сінгапур витрачає 3-3,5% на фінансування наукових потреб від ВВП. Сінгапур – країна набагато менша від України, але виробляє більший ВВП (площа 622 км², населення 5,2 млн.чол, ВВП в 2013 – 277 млрд дол). А Україна має площу 603,2 тис.км², але виробляє менший обсяг ВВП. Так, в 2013 році - 177 млрд. дол. Причиною швидкого розвитку Сингапуру є саме те, що пріоритетом є розвиток та фінансування високотехнологічних галузей економіки.

Таким чином, аналіз показав, що Україна має дуже багато проблем, які є одночасно особливостями національної інноваційної системи України. До перерахованих вище проблем слід також додати застарілу матеріально-технічну базу на більшості підприємств, високий рівень корупції, низький рівень інвестиційної привабливості України через наявність багатьох ризиків та багато інших негараздів.

Однак, Україна має середні рейтинги за оцінками Міжнародних агентств.

Підіндекс «інновації» є одним із складових показників глобального рівня конкурентоспроможності. Як свідчать дані таблиці, на жаль, рейтинг України в майже по всіх показниках погіршився. Однак, все рівно, Україна знаходиться в першій половині списку серед 144 країн. За такими показниками як наявність вчених та інженерів та кількість патентів, отриманих у США рейтинг Україна навіть значно піднялася у рейтингу з 54 на 25 місце та з 65 на 51 місце відповідно. Це свідчить, що Україна все ще має значний потенціал науковців.

Слабкою стороною України є витрати на фінансування досліджень і розробок (104 місце) та Державні закупівлі новітніх технологій і продукції (97 місце).

Отже, самою значною особливістю національної інноваційної системи є потужний інтелектуальний та освітній рівень населення. Решта залишається за державою, яка повинна:

- створити належні умови для припинення відтоку наукових кадрів за кордон;
- інвестувати кошти в науку та освіту населення;
- регулювання інноваційної діяльності на засадах державно-приватного партнерства «наука-бізнес-держава», яке передбачає фінансування державою фундаментальних досліджень

та сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в пріоритетних галузях;

- створити сприятливе інвестиційне середовище для вітчизняних та зарубіжних інвесторів;

- визначити пріоритетні напрями наукових досліджень;

- створити пільгові умови для інноваційних підприємств;

- сприяти дифузії інновацій в Україну через систему імпорту ліцензій та патентів;

- створити умови для створення міжгалузевих науково-технічних комплексів, що сприятиме практичному застосуванню інновацій та їх поширенню в різні галузі;

- удосконалити систему охорони прав інтелектуальної власності, що сприятиме спрощенню отримання охоронних документів.

Таблиця 4.1.10. Підіндекс «інновації» та його складові для України

Показники	2008-2009		2009-2010		2010-2011		2012-2013	
	рейтинг з 134 країн	бал (1-7)	рейтинг з 133 країн	бал (1-7)	рейтинг з 134 країн	Бал (1-7)	рейтинг з 144 країн	Оцінка (1-7)
Інновації	52	3,4	62	3,2 1	63	3,1 1	71	3,16
Інноваційна спроможність	31	3,8	32	3,7	37	3,5	58	3,3
Якість науково-дослідних інститутів	48	4,2	56	3,9	68	3,6	64	3,7
Видатки компаній на дослідження і розвиток (ДіР)	52	3,3	68	3,0	69	3,0	104	2,7
Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері ДіР	49	3,6	64	3,5	72	3,5	69	3,6
Державні закупівлі новітніх технологій і продукції	54	3,7	85	3,3	112	3,1	97	3,2
Наявність вчених та інженерів	54	4,4	50	4,4	53	4,3	25	4,8

Кількість патентів, отриманих у США (на 1 млн. населення)	65	0,3	64	0,5	64	0,4	51	2,1
---	----	-----	----	-----	----	-----	----	-----

За даними Державної служби статистики України

Отже, основною умовою використання всіх можливостей національної інноваційної системи України є визнання державою насущної необхідності сприяння нею інноваційному розвитку країни.

На завершення наведемо вислів 40-го Президента США Рональда Рейгана: «Ми вкладаємо в науку не тому, що багаті, а багаті тому, що вкладаємо в науку!». Хочеться сподіватися, що можновладці України зроблять цей вислів парадигмою державного регулювання інноваційної діяльності.

Література:

1. Білозубенко В. С. Роль національної інноваційної системи у підтриманні інноваційної активності / В. С. Білозубенко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Сер. Економічні науки . – 2009. – N4 . – С.13-20.
2. Буняк Н. М. Сутність національної інноваційної системи / Н. М. Буняк [Електронний ресурс] // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2011. - №7 – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=633>
3. Кавтиш О. П. Теоретико-методологічні підходи до визначення національної інноваційної системи / О. П. Кавтиш, А. В. Гречко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. - 2011. - № 2. – с. 223-228
4. Ковальова О.М. Тенденції інноваційного розвитку підприємств України та Сумської області / О.М.Ковальова // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. За ред.. О.В. Прокопенко. – Суми: Из-во СумДУ. - 3-5 вересня 2013.-С.52-53.
5. Кузьменко О. Особливості національної інноваційної системи України / О.Кузьменко // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». - 2006 р. - №4(76). – С. 53-57.

6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2015.

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №680р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>

8. Статистичний збірник «Україна у цифрах у 2014 році» / Державний комітет статистики України; за ред. І.М. Жук. – Київ, 2015. – 238 с.

9. Федулова Л. Розвиток національної інноваційної системи/ Л. Федулова, М. Пашута // Економіка України. – 2005. - №4. – с 35-47

10. Яремко Л. А. Національна інноваційна система та її формування в Україні / Л. А. Яремко // Формування ринкових відносин в Україні. – № 1(68) . – 2007. - с. 54 - 57

4.2. Інноваційний розвиток організаційно-економічних форм природогосподарського підприємництва *

У ринкових умовах господарювання розширення підприємницьких ініціатив у природно-ресурсній сфері обумовлює необхідність розширення організаційно-економічних форм функціонування суб'єктів природо господарювання на інноваційній основі.

Варто зазначити, що філософія сучасного гармонічного розвитку бізнес-підприємницьких суб'єктів природо господарювання постійно змінюється з позиції необхідності забезпечення взаємозв'язку між економічною рентабельністю виробництва, рівнем екологічної безпеки та соціальним благополуччям. Так, підприємницьке природогосподарювання нами визначається як продуктивна та відповідальна організація процесів комбінування, мобілізації та консолідації ресурсів, а також факторів виробництва на інноваційній основі з метою максимального задоволення економічних, екологічних та соціальних потреб в різноманітних функціях природних ресурсів відповідно до принципів сталого природокористування та методології «зеленої»

* Автори: Ярова І.Є., Мішеніна Н.В., Мішеніна Г.А.

економіки. Природогосподарське підприємництво як фактор формування певної кількості продуктів природокористування та екосистемних послуг здійснюється шляхом створення певної унікальної комбінації ресурсів з певною системою технологічних, організаційно-управлінських та інституціональних перетворень інноваційного характеру на різних ієрархічних рівнях управління природно-ресурсним розвитком [1-3].

Класифікація національних підприємств на основі визначення форм власності виділяє державне, колективне, приватне та змішане підприємництво. У свою чергу, в країнах з розвинутою ринковою економікою виділяють державний та приватний сектори. Сучасна економічна теорія також виділяє три основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності: одноосібне володіння, партнерство (товариство), корпорація (акціонерне товариство). Такий розподіл форм підприємництва правомірний і для природо господарського чи екологічного підприємництва. Однак цивілізований розвиток ринкових відносин у природно-ресурсній (еколого-ресурсній) сфері обумовлює, на наш погляд, необхідність розширення організаційно-економічних форм природогосподарського підприємництва екологічного та соціального спрямування (рис.4.2.1).

Коментуючи представлену схему, слід зазначити, що такі форми, як одноосібне володіння, державне підприємництво, партнерства є достатньо досліджені та, маючи певні обмеження, переваги та недоліки в конкретних ситуаціях, не викликають особливих дискусій щодо їх реалізації у сфері природогосподарювання. Зауважимо лише, що державне підприємництво у природно-ресурсній сфері природогосподарювання можна визначити як інститут еколого-економічної системи, у рамках якого встановлюються та гарантуються певні вимоги, норми та правила взаємовідносин різних економічних суб'єктів природо господарювання щодо раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів та екосистем. *Державне природогосподарське підприємництво екологічного спрямування* на основі ринкових та неринкових механізмів в одне ціле пов'язує діяльність інституційно оформлених суб'єктів природогосподарювання різних форм власності (підприємств, організацій), включаючи державу, та надає їх функціонуванню більш цілеспрямованого екологічно та

соціально орієнтованого характеру. Наразі існують різні позиції щодо майбутніх масштабів розвитку державного підприємництва, зокрема, в лісоресурсній сфері на еколого-економічних засадах: від необхідності його скорочення до істотного розширення його меж.

Рис. 4.2.1. Організаційні форми природогосподарського підприємництва екологічного спрямування: ТВК – територіально-виробничі комплекси.

Джерело: авторська розробка на основі [4, с.37; 5]

Державне підприємництво в лісоресурсній сфері повинно формувати комплекс інститутів, які б забезпечували екосистемний підхід до лісгосподарського виробництва, відтворення екологічних та соціальних благ та послуг лісових ресурсів за участю державного капіталу. Однак незадовільний стан природно-ресурсної сфери за екологічними та еколого-економічними параметрами дозволяє зробити висновок про неефективність сучасної державної форми природогосподарювання. Це обумовлює,

на наш погляд, закономірний інтерес до нових організаційно-економічних форм розвитку підприємницьких ініціатив у природно-ресурсній сфері: державно-приватного партнерства, кооперативів екологічного спрямування, соціального підприємництва, інтегрованих підприємницьких об'єднань кластерного типу.

Так, зокрема, найбільш узагальнено *державно-приватне партнерство* можна визначити як юридично оформлену на певний термін взаємовигідну економічну співпрацю органів і організацій державної влади (державних структур) та суб'єктів приватного підприємництва відносно об'єктів, що знаходяться у сфері безпосереднього державного (суспільного) інтересу і контролю [6,7]. Таке партнерство також повинно передбачати розподіл еколого-економічного ризику та результатів природогосподарювання між партнерами в цілях найбільш ефективної реалізації інноваційно-інвестиційних проектів у сфері сталого та екосистемного розвитку лісового господарства, які мають важливе державне і суспільне значення.

Державно-приватне партнерство у природно-ресурсній сфері нами розглядається як система організаційно-економічних та правових форм, методів та інструментів щодо узгодження еколого-економічних та соціальних інтересів суспільства, територіальних громад, державних структур (органів влади та управління) та суб'єктів підприємництва щодо забезпечення сталого та екосистемного розвитку шляхом збалансованого розподілу сфер управління, контролю, ризиків та результатів між партнерами підприємницького природогосподарювання на довгостроковій та стратегічній платформі. Державно-приватне партнерство розглядається як механізм з метою реалізації його інтегративної функції – узгодження еколого-економічних інтересів та вирішення протиріч, що виникають у природно-ресурсній сфері [8].

Варто також розвивати *некомерційне партнерство екологічного спрямування*, яке формується в межах співпраці некомерційних організацій та соціально-екологічно відповідальних підприємств природогосподарського комплексу.

Урахування принципових особливостей та відмінностей кооперативних організацій від інших форм підприємницької діяльності дозволили визначити *природогосподарський кооператив екологічного спрямування* як добровільне об'єднання суб'єктів

природогосподарювання різних форм власності, що, не втрачаючи своєї незалежності і самостійності організовують та здійснюють виробничу діяльність заради реалізації спільних еколого-економічних інтересів. Причому діяльність у даній структурі, як відомо, базується не на прибутковій основі, а організована заради обслуговування своїх членів, зменшення їх видатків на споживання, в той же час з дотриманням вимоги пропорційності (щодо економії коштів та інших прибутків, фінансування своєї організації, покриття збитків, поділу ризику тощо), а також на засадах демократичної системи управління. Це передбачає участь усіх членів природогосподарського еколого-орієнтованого кооперативу у розробці та прийнятті принципів рішень. Напрямки діяльності таких природогосподарських кооперативів можуть бути досить багатоваріантні: матеріально-технічні ресурси для екологізації виробництва, сервісне обслуговування ресурсозберігаючих технологій, виробництво екологічно чистої продукції, забезпечення суб'єктів фінансовими ресурсами, інформаційне та консультативне обслуговування суб'єктів кооперування. Так, створення лісогосподарських кооперативів є необхідним для розвитку системи лісового фермерства для забезпечення широкомасштабної реалізації агролісомеліоративних заходів.

Слід зауважити, що без необхідної уваги наразі залишається розвиток екологічно орієнтованого інституціонального підприємництва. *Інституціональне підприємництво в природно-ресурсній сфері* нами розглядається як господарююча система, що забезпечує реалізацію можливостей щодо узгодження економічних, екологічних та соціальних інтересів, що виникають у процесі повного господарського обороту (виробництва, обміну, розподілу, надання та споживання природогосподарської, екосистемної продукції та послуг). Згідно з роботою [9] інституційний підприємець у природно-ресурсній сфері нами розглядається як особа чи група індивідів, що об'єднують ресурси для зміни існуючої системи формальних обмежень у сфері природогосподарювання. Інституціональне підприємництво, на наш погляд, може частково охоплювати систему державного регулювання, яка формує інституціонально-регулюючі механізми у природно-ресурсній сфері.

Наразі досить актуальним та доцільним у процесі практичної реалізації принципів сталого екологічно збалансованого

природогосподарювання є розвиток соціально-екологічного підприємництва. Для України форма соціального підприємництва ще перебуває на початковій стадії і не зайняла міцних та дієвих позицій, як, наприклад, у країнах Європи, Північної та Південної Америки.

У сучасній світовій практиці існують три основних підходи до розуміння соціального підприємництва, яке може визначатись як [10]:

1. Підприємницька діяльність некомерційних організацій, дохід від якої спрямовується на вирішення соціальних проблем та покращання якості життя.

2. Бізнес із соціальною місією, коли на перше місце виходить соціальний аспект від підприємницької діяльності, а потім фінансова ефективність.

3. Як інноваційна підприємницька діяльність, спрямована на здійснення соціальних перетворень у суспільстві та громадах.

Соціальне підприємництво визнається окремим напрямком економічної діяльності та згадується як «четвертий сектор» у суспільстві. Суб'єктами соціального підприємництва здебільшого є неприбуткові організації (громадські та благодійні), але можуть бути й підприємницькі установи або спеціальні підрозділи підприємств [11]. Некомерційні організації екологічного спрямування набирають все більшої ваги у вирішенні соціально-екологічних та економічних проблем у природно-ресурсній сфері.

Соціальне підприємництво екологічного спрямування нами розглядається як самостійна підприємницька діяльність некомерційної організації (місія та статутні цілі якої спрямовані на вирішення соціально-екологічних проблем) з метою отримання прибутку, що, не розподіляючись між учасниками, спрямовується на реалізацію заходів щодо покращання соціально-екологічних параметрів природно-ресурсного розвитку.

Необхідно констатувати, що ефективність та результативність підприємницької діяльності визначаються, зокрема, розміром підприємства. Так, підприємства малого бізнесу виступають найважливішим механізмом підвищення ефективності виробництва у сфері природогосподарювання. Проте мале підприємництво є лише тим етапом, перехідною формою до дійсно ефективного природогосподарювання, оскільки основою інноваційного індустріально-промислового виробництва є кооперація та

інтеграція, які базуються на свідомому виборі власника і підприємців.

Отже, при регулюванні природно-ресурсних відносин у ряді заходів, що стимулюють становлення ефективного природогосподарського підприємництва екологічного спрямування, держава повинна сприяти формуванню крупних природогосподарських корпорацій, які об'єднують суб'єкти господарювання за всіма технологічними етапами, зокрема, від лісовирощування та заготівлі до виробництва кінцевої лісопродукції. На наш погляд, такі корпорації могли б охопити, наприклад, сферу лісорозведення на непродуктивних та ерозійнонебезпечних сільськогосподарських землях.

Успішна реалізація регіональних природогосподарських екологічних проектів та програм пов'язана із знаходженням гнучких співвідношень участі в них державних, змішаних (державно-приватних), приватних і некомерційних організацій. Зокрема, створення підприємницьких процесів багатоцільового міжгалузевого використання та відтворення природних ресурсів потребує формування інтегрованих підприємницьких структур, орієнтованих на узгодження і реалізацію еколого-економічних інтересів. Так, наприклад, інтеграція лісових та аграрних підприємств різних форм власності і господарювання буде сприяти оптимізації загальної лісистості агроландшафтів, полізахисній лісистості, а також залісенню неугідь та непродуктивних сільськогосподарських земель за наявності інституціонально-регулюючих механізмів.

Таким чином, необхідно констатувати доцільність та необхідність застосування кластерного підходу до раціоналізації агро- та лісогосподарювання на основі формування та розвитку інтегрованих організаційних структур для конструктивної коопераційної взаємодії підприємств-природокористувачів та інших зацікавлених сторін. У даному контексті, зазначимо, що такі тенденції, як концентрація, спеціалізація виробництв, їх комбінування, об'єднання капіталів, взаємодія підприємств, банків та інших ринкових структур, тобто інтеграція економічних потенціалів учасників ринку, є об'єктивними економічними умовами виникнення та формування кластерного підходу.

Таким чином, ринкова орієнтація природно-ресурсного розвитку обумовлює необхідність інституціоналізації прогресивних форм організації природогосподарського підприємництва екологічного спрямування: державно-приватного партнерства, некомерційного партнерства, природогосподарських кооперативів екологічного спрямування, соціального підприємництва екологічного спрямування, інтегрованих підприємницьких структур (кластерних утворень).

Література:

1. Мішеніна Н.В. Розвиток підприємництва у природно-ресурсній сфері / Н.В. Мішеніна, Г.А. Мішеніна, І.Є.Ярова// Інновації у маркетингу і менеджменті: монографія / за заг.ред. д.е.н., проф. С.М.Ілляшенка. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013.-С.446-461.
2. Мішенін Є.В. Концептуально-методологічні основи розвитку підприємництва у лісовому господарстві на еколого-економічних засадах / Є.В. Мішенін, Г.А. Мішеніна, І.Є. Ярова// Науковий вісник НЛТУ України. – 2012.-Вип.22.4.-С.204-215.
3. Мішенін Є.В. Еколого-економічні та соціальні орієнтири лісоресурсного розвитку на підприємницьких засадах / Є.В. Мішенін, Г.А. Мішеніна, І.Є.Ярова//Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». – 2012.-№3 (51).-С.3-10.
4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Зіновчук В. В. - К. : Логос, 2001. – 380 с.
5. Чистов С. М. Державне регулювання економіки / Чистов С. М., Никифоров А.Є., Куценко Т. Ф. – К. : КНЕУ, 2004. - 440 с.
6. Вилисов М. Государственно-частное партнерство : Политико-правовой аспект / М. Вилисов // Власть. - 2006. - № 7. – С. 12-17.
7. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / [Винницький Б., Лендсьєл М., Онищук Б., Сегварі П.]. – К. : «К.І.С.», 2008. – 146 с.
8. Мішенін Є.В. Концептуальні засади розвитку механізмів державно-приватного партнерства в лісоресурсній сфері / Є.В. Мішенін, Г.А. Мішеніна // Економіст.-2010.-№12.-С.54-58.

9. Словарь терминов по институциональной экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – http://www.courses.edu.nstu.ru/getfile.php?-curs=190&file_id=1423

10. Либоракина М. И. Проблемы и перспективы местного самоуправления : независимая экспертиза реформы / М. И. Либоракина. – М., 2003. – 223с.

11. Жук В. Напрями підвищення соціальної відповідальності бізнесу на місцевому рівні [Електронний ресурс] / Жук В. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/November/13.htm>.

4.3. Біоекономіка як інноваційний шлях розвитку України*

У даний час інновації є активною ланкою всіх сфер життєдіяльності суспільства та рушійною силою економічного і соціального розвитку. Особливої актуальності інноваційний напрям розвитку України набуває в умовах глобальних ресурсних обмежень, які посилюються песимістичними прогнозами стосовно високого рівня виснаження запасів природних ресурсів і продовольства. Поступово Україна повинна перетворитися із країни-експортера сировини в технологічно розвинену державу, яка виробляє високу частку доданої вартості. На нашу думку це можливо здійснити, зосередивши державну інноваційну політику на розвитку біоекономіки. Біоекономіка - це економіка, заснована на використанні біотехнологій з метою підвищення ефективності використання природних ресурсів і зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище [1]. На сьогоднішній день це найбільш високотехнологічна частина економіки. Європейські країни, намагаючись поєднати існуюче спрямування на зростання із сучасними проблемами, що виникли внаслідок зміни клімату та вичерпання природних ресурсів, намагаються створити нові моделі сталого інноваційного зростання, однією із яких і є біоекономіка. Європейська комісія з розвитку біоекономіки підкреслює її велику ресурсну ефективність, в основному в промисловій перспективі, на основі глобальної економічної конкурентоспроможності, розвитку тих галузей економіки, котрі базуються на використанні основних наукових розробок та досліджень, новітніх ресурсозберігаючих

технологій та мають можливість створювати більшу додану вартість [2]. Проте соціально відповідальна біоекономіка повинна також враховувати принципи сталого розвитку. Інновації в цьому контексті розглядаються не як самоціль, а як інструмент, що стимулює зростання та розвиток. Концепція «сталого розвитку» надає цьому питанню додаткової важливості. Відповідно до положень сталого розвитку зростання повинно забезпечуватись протягом тривалого періоду часу, отже політика зростання повинна враховувати найбільш вагомі фактори, що його обмежують, а саме, навколишнє природне середовище, виснаження сировинних ресурсів, енергетику, людський капітал та інші. Біоекономіка базується на виробництві суспільно-орієнтованої продукції, використовуючи при цьому агроекологічні методи, органічні системи землеробства, соціальні інновації в діяльності різних зацікавлених сторін соціального партнерства, спільне виробництва і впровадження наукових розробок. Тому ми приєднуємося до думки європейських вчених, що концепція біоекономіки повинна займати центральне місце в інноваційній політиці країни [3]. Таким чином, на сучасному етапі необхідно створити умови, які сприятимуть прискоренню процесу формування біоекономіки в Україні як інноваційного напрямку розвитку країни, оскільки це допоможе забезпечити реалізацію національних пріоритетних проєктів, формування інноваційної системи, дасть стимул соціально-економічному розвитку регіонів, підвищить конкурентоспроможність держави в умовах глобалізації.

Більшість наукових та технологічних інновацій повинні стосуватися виробництва нових товарів та послуг, в тому числі і біотехнологічної продукції, що вимагає капітальних інвестицій, управлінського потенціалу, ефективних інфраструктур, наявності компетентного персоналу та міжнародної спрямованості. Отже необхідно проаналізувати стан інноваційної діяльності в Україні, яка є базою формування біоекономіки.

У технологічному розвитку української економіки переважають застарілі технології. Поточна технологічна база неспроможна підтримувати інноваційний розвиток сучасної економіки в Україні. Нажаль, державна інноваційна політика в Україні не орієнтована на підприємства і тому підприємства майже не займаються власними науково-дослідними роботами. Високотехнологічна продукція складає лише 2,8% від усього обсягу

експортованої з України промислової продукції. Протягом останніх восьми років понад 40% нових технологій було придбано за кордоном. Зокрема, можна зазначити, що за 2015 р. кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки скоротилася на 27,2% порівняно із 1991 р. і становила лише 97 закладів та організацій. При цьому, майже 20% науковців в Україні працюють на іноземне замовлення [4].

Підприємства сьогодні мають низькі стимули для перетворення результатів досліджень і розробок у нові продукти та послуги і проведення власних науково-дослідних робіт та досліджень. Це приводить до того, що рівень інновацій в економіці України незначний (табл. 4.3.1).

Таблиця 4.3.1 - Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт

	Всього, у фактичних цінах, млн. грн	у тому числі				Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %
		Фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
1996	1111,7	140,6	321,6	606,9	42,6	1,36
1997	1263,4	188,5	309,2	693,7	72,0	1,35
1998	1269,0	205,5	297,5	682,8	83,2	1,24
1999	1578,2	220,5	330,4	918,6	108,7	1,21
2000	1978,4	266,6	436,7	1106,3	168,8	1,16
2001	2275,0	353,3	304,9	1317,2	299,6	1,11
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79
2012	11252,7	2621,9	2057,7	5369,9	1203,2	0,80
2013	11781,1	2695,5	2087,8	5772,8	1225,1	0,80
2014*	10950,7	2475,2	1910,2	5341,5	1223,8	0,69
2015*	12611,0	2465,6	2271,3	6523,0	1351,1	0,64

Джерело: розраховано за даними: [4]

Як видно із табл. 4.3.1, незважаючи на зростання обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт у 2015 р. порівняно із 1996 р майже в 11 разів, питома вага їх в обсязі ВВП знизилась із 1,36% у 1996 р. до 0,64% у 2015 р. Найбільше за період, що аналізується, збільшився обсяг наданих науково-технічних послуг – майже у 31 раз, фундаментальних досліджень - майже у 17,5 разів, а от обсяги прикладних розробок за цей період зросли лише 7 разів. Така ситуація склалася через відсутність дієвої державної інноваційної політики та низький рівень інноваційного співробітництва між підприємствами та установами, що займаються науково-дослідними дослідженнями [5]. Це не сприяє посиленню конкурентоспроможності України. В Україні необхідно постійно вдосконалювати механізми трансферу технологій, діяльності інститутів, механізми стимулювання та інформаційну інфраструктуру з метою підтримки наукоємної економіки.

Інноваційна активність підприємств України за ряд років відображена в табл. 4.3.2.

Таблиця 4.3.2 - Інноваційна активність підприємств

	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат, млн. грн.	у тому числі за напрямками					
			дослідження і розробки ¹	в тому числі:		придбання інших зовнішніх знань ²	впровадження інновацій ³ підготовка виробництва для	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення ⁴
				внутрішні НДР	зовнішні НДР			
2000	18,0	1760,1	266,2	X	X	72,8	163,9	1074,5
2001	16,5	1979,4	171,4	X	X	125,0	183,8	1249,4
2002	18,0	3018,3	270,1	X	X	149,7	325,2	1865,6
2003	15,1	3059,8	312,9	X	X	95,9	527,3	1873,250,0

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

								7	
2004	13,7	4534,6	445,3	X	X	143,5	808,5	2717,5	419,8
2005	11,9	5751,6	612,3	X	X	243,4	991,7	3149,6	754,6
2006	11,2	6160,0	992,9	X	X	159,5	954,7	3489,2	563,7
2007	14,2	10821,0	986,4	793,5	192,9	328,4	X	7441,3	2064,9
2008	13,0	11994,2	1243,6	958,8	284,8	421,8	X	7664,8	2664,0
2009	12,8	7949,9	846,7	633,3	213,4	115,9	X	4974,7	2012,6
2010	13,8	8045,5	996,4	818,5	177,9	141,6	X	5051,7	1855,8
2011	16,2	14333,9	1079,9	833,3	246,6	324,7	X	10489,1	2440,2
2012	17,4	11480,6	1196,3	965,2	231,1	47,0	X	8051,8	2185,5
2013	16,8	9562,6	1638,5	1312,1	326,4	87,0	X	5546,3	2290,9
2014	16,1	7695,9	1754,6	1221,5	533,1	47,2	X	5115,3	778,8
2015	17,3	13813,7	2039,5	1834,1	205,4	84,9	X	11141,3	548,0

¹ з 2007 року сума внутрішніх та зовнішніх НДР;

² до 2007 року придбання нових технологій;

³ з 2007 року показник віднесено до інших витрат;

⁴ до 2007 року придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій.

Джерело: розраховано за даними [4]

Аналізуючи інноваційну активність підприємств, необхідно сказати, що питома вага підприємств, що займаються інноваціями у 2015 р. дещо зменшилася порівняно із 200 р, і склала лише 17,3%. Проте загальна сума витрат за період із 2000 – 2015 рр. збільшилася у 7,8 рази і у 2015 р. складала 13813,7 млн. грн. Частково таке зростання витрат пов'язано із інфляційними процесами. Найбільше коштів підприємства у 2015 р. витрачали на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення - 80,7% загальної суми витрат, на дослідження і розробки витрачалося 14,7% всіх витрат. Спостерігається нестача ефективних економічних стимулів для проведення підприємствами технологічної модернізації на основі нових знань, оскільки на придбання зовнішніх знань витрачено у 2015 р. лише 0,6% загальної суми витрат. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що інноваційна діяльність підприємств в основному полягає у використанні придбаних нових технологій та програмного забезпечення. Дані табл. 2 також засвідчують низьку інноваційну діяльність вітчизняних підприємств, яка полягає у

розробці власних інноваційних проєктів на основі проведення наукових досліджень та розробок.

Результати впровадження інновацій на промислових вітчизняних підприємствах наведено в табл.4.3.3.

Таблиця 4.3.3 - Впровадження інновацій на промислових підприємствах

	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі технології	Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	9,4
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015	15,2	1217	458	3136	966	2,2

Джерело: розраховано за даними [4].

Дані табл. 4.3.3 свідчать про те, що питома вага підприємств, котрі впроваджували інновації за період 2000-2015 рр. збільшилася і у 2015 р. складала 15,2% від загальної кількості промислових підприємств. Найбільшу кількість нових технологічних процесів було впроваджено у 2011р. та 2012 р. (2510 та 2188 процесів відповідно). У 2015 р. кількість впроваджених інновацій дещо зменшилось і складала 1217 процесів. Необхідно відмітити, що 37,6% впроваджених у 2015 р. нових технологічних процесів становили маловідходні та ресурсозберігаючі технології. Промислові підприємства займаються також виробництвом інноваційної продукції. Проте в останні роки досліджуваного періоду її кількість зменшилась майже в 5 разів і склала 3136

найменувань у 2015 р. проти 15323 у 2000 р. Питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової також зменшилась і складала 2,2% у 2015 р. проти 9,4% у 2000 р.

Проблемним питанням також залишається фінансування інноваційних розробок підприємств. Через кризу банківської системи корпоративне та споживче кредитування інноваційних підприємств банками було вкрай обмеженим (табл. 4).

Таблиця 4.4.4 - Джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств

	Загальна сума витрат, млн. грн	у тому числі							
		власних	сумі витрат,%/питома вага у загальній	державного бюджету	сумі витрат,%/питома вага у загальній	іноземних інвесторів	питома вага у загальній сумі витрат,%	інші джерела	питома вага у загальній сумі витрат,%
2000	1757,1	1399,3	79,6	7,7	0,4	133,1	7,6	217,0	12,3
2001	1971,4	1654,0	83,9	55,8	2,8	58,5	3,0	203,1	10,3
2002	3013,8	2141,8	71,1	45,5	1,5	264,1	8,8	562,4	18,7
2003	3059,8	2148,4	70,2	93,0	3,0	130,0	4,2	688,4	22,5
2004	4534,6	3501,5	77,2	63,4	1,4	112,4	2,5	857,3	18,9
2005	5751,6	5045,4	87,7	28,1	0,5	157,9	2,7	520,2	9,0
2006	6160,0	5211,4	84,6	114,4	1,9	176,2	2,9	658,0	10,7
2007	10821,0	7969,7	73,7	144,8	1,3	321,8	3,0	2384,7	22,0
2008	11994,2	7264,0	60,6	336,9	2,8	115,4	1,0	4277,9	35,7
2009	7949,9	5169,4	65,0	127,0	1,6	1512,9	19,0	1140,6	14,3
2010	8045,5	4775,2	59,4	87,0	1,1	2411,4	30,0	771,9	9,6
2011	14333,9	7585,6	52,9	149,2	1,0	56,9	0,4	6542,2	45,6
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,7	2925,6	25,5
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,3	1253,2	13,1	1311,3	13,7
2014	7695,9	6540,3	85,0	344,1	4,5	138,7	1,8	672,8	8,7
2015	13813,7	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,0

Джерело: розраховано за даними [4]

Переважає більшість інноваційних проектів фінансується за рахунок власних джерел (97,2% від загальних витрат у 2015 р.). Рівень фактичного фінансування діяльності у сфері досліджень і розробок, що переважно підтримується шляхом надання прямих грантів та за рахунок іноземних інвестицій, є набагато нижчим необхідного. Також слід відмітити недостатню увагу держави до реалізації інноваційних проектів. Так, фінансування інновацій з

державного бюджету складає лише 0,4% від загальної суми витрат на них. Законодавчі акти щодо підтримки інновацій, у багатьох випадках, мають більш низький пріоритет в порівнянні з деякими іншими нормативними актами держави. Це призводить до блокування інноваційних ініціатив і розриву між наукою, освітою і економікою (бізнесом) [5]. Результатом неефективної інноваційної політики є те, що обсяги виробництва не відповідають великому обсягу сектора фундаментальних досліджень, тому частка інновацій в обсязі національного виробництва є незначною (табл. 1,2,3).

Згідно даних Української асоціації інвестиційного бізнесу, в країні існує понад 500 так званих «венчурних фондів». Однак, пріоритетом цих фондів, в основному, є проекти у сфері нерухомості, і вони не інвестують у наукоємні та інноваційні start-up компанії. Що ж стосується міжнародних венчурних фондів, вони не проявляють глибокої зацікавленості в українських технологічних проектах з тієї лише причини, що такі проекти зосереджуються на технології як такій, а не на комерційних аспектах. З цього випливає припущення, що технологічні фонди венчурного капіталу повинні створюватися спільно з урядом (фонди спільного фінансування) [5].

Для покращення ефективності фінансованих державою програм у сфері досліджень, розробок та інновацій в процесі формування біоекономіки, необхідно внести зміни до формування державного бюджету. Один із заходів перспективне багаторічне планування відрахувань з бюджету на різні програми та заходи, що стосуються розвитку біоекономіки. Це може проводитись в контексті встановлення пріоритетів, перегляду стратегії у сфері досліджень, розробок та інновацій, або в контексті багаторічних програм. Такі відрахування повинні офіційно затверджуватись урядом. Крім того, необхідно збільшити відсоток інвестування в дослідження та розробки з державного бюджету.

Стосовно кредитної підтримки підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, в тому числі – випуском, розробкою, випуском біотехнологічної продукції та біомаси, можна повну або часткову компенсацію відсотку по кредитах, що сплачуються підприємствами банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів. Доцільно також запровадити безвідсоткове кредитування інноваційних проектів у такому пріоритетному напрямку, як біоекономіка. Важливим є

надання державних гарантій банкам, що здійснюють кредитування інноваційних проєктів розвитку біоекономіки.

Важливим механізмом, який здатен сприяти формуванню біоекономіки в Україні є соціальне партнерство. Тому слід розробити окремі галузеві або технологічні програми надання на конкурсній основі малим та середнім підприємствам (особливо у сільськогосподарській галузі) державного фінансування за механізмом державно-приватного партнерства.

Формуванню біоекономіки в Україні буде також сприяти ефективна взаємодія між різними її суб'єктами та секторам. Зокрема, на сучасному етапі виникають багато проблемних питань стосовно співпраці наукових закладів та організацій, котрі займаються генеруванням нових знань та інновацій, та промисловими підприємствами, котрі впроваджують їх у виробництво. Тому такі заходи стимулювання, як збільшення відсотку фінансування з державного бюджету за умови співпраці підприємств з науково-дослідними організаціями, виробництва ними інноваційної та високотехнологічної продукції (в т.ч. – біотехнологічної) та використання ресурсозберігаючих технологій допоможе розширити межі інноваційної діяльності та сприятиме розвитку біоекономіки.

Кредитна підтримка розвитку різних секторів біоекономіки як основи інноваційної діяльності на підприємствах забезпечить стимулювання для реалізації інноваційних проєктів. В результаті цього зросте кількість підприємств біоекономіки, обсяги загальних витрат на інновації, модернізацію обладнання, технологій, які використовуються підприємствами. Фіксований відсоток витрат на розвиток біоекономіки у державному бюджеті на кредитну підтримку підприємств, що формують біоекономіку, сприятиме створенню та зростанню нових наукоємних компаній та реалізації власних науково-дослідних проєктів компаній.

Державні програми конкурсного державно-приватного фінансування для малих та середніх підприємств у пріоритетних галузях біоекономіки допоможуть їм подолати пов'язані з розміром ресурсні обмеження та стати конкурентними не за рахунок нижчої ціни, а завдяки виробництву інноваційної продукції та послуг. Державне фінансування спільної діяльності підприємств біоекономіки та науково-дослідних інститутів диверсифікує ресурси фінансування вітчизняних наукових досліджень і розробок.

Запропоновані заходи дозволять забезпечити ефективне управління розвитком біоекономіки як національної інноваційної системи, створити сприятливі умови для інновацій шляхом відповідального управління економікою та ефективною регуляторною політикою.

Література:

1. Жарашуева Л. М. Биоекономика как новое и перспективное направление в экономике/Л.М. Жарашуева, Ф. Р. Бисчекова // Биоекономика и экобиополитика. - 2015. - №1. - С. 8-10.
2. European Commission. *Commission Adopts its Strategy for a Sustainable Bioeconomy to Ensure Smart Green Growth in Europe*. [Press release]. -2012, 13 February. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/12/97>.
3. Schmid O., Padel S., Levidow L. The Bio-Economy Concept and Knowledge Base in a Public Goods and Farmer Perspective // O. Schmid., S. Padel, L. Levidow./ Bio-based and Applied Economics. – 2012. - №1(1). С. 47-63. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.fupress.net/index.php/bae/article/view/10770/10517>.
4. Державна служба статистики України Наукова та інноваційна діяльність (1990-201). [Електронний ресурс]. - Режим доступу. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Інноваційна політика: європейський досвід і рекомендації для України/Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/our_partners/gudrun/3_UA.pdf.

РОЗДІЛ 5. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Домінанти сучасного розвитку регіону*

Домінуючою тенденцією світового розвитку стала децентралізація держав. Основними формами децентралізації виступають федералізація і регіоналізація унітарних держав. В Європі конструйовані в якості федерацій Німеччина і Австрія, а у Іспанії відбулось розподілення на автономні співтовариства.

Процес децентралізації відіграє, на сучасному етапі, визначальну роль, особливо в європейських країнах, де еволюційним шляхом разом з об'єднанням європейських держав у міцний наднаціональний союз відбувається розмиття кордонів між державами. Має місце прояв закономірності, коли процес об'єднання держав супроводжується фрагментацією їх власних територій, новим розвитком ідентичності в регіонах, складових цих держав [1, с. 258].

Будь-яка господарська підсистема, організація (інститут) становить сформовану суспільством деяку сукупність правил, що визначають налагодження роботи всього господарського механізму, порядок дій економічних агентів. До таких правил можуть належати й одержані економічною та управлінською теоріями інструменти й моделі, відповідно до яких приймаються рішення на різних рівнях управління економікою. Прикладом є правила ціноутворення, оподаткування, визначення амортизаційних відрахувань, пільгового кредитування, антимонопольного регулювання, правила розробки і здійснення макроекономічної політики та ін. [2, с. 30]. У цих правилах відображається бажаний стан об'єкта і цільова спрямованість його змін.

Серед фахівців виникло розуміння того, що можна виділити три типи моделей механізму управління сучасним регіональним розвитком [3, с. 44-45]: органи загальнодержавного управління підпорядковують органи регіонального управління при здійсненні державної регіональної політики; органи загальнодержавного управління безпосередньо взаємодіють зі всіма регіонами під час вирішення окремих проблем або з окремими регіонами під час

* Автор: Медвідь В.Ю.

вирішення конкретних проблем, зокрема шляхом створення для цього визначених адміністративно-економічних передумов, що спонукають регіони до більш активної самостійної ролі; регіональна проблематика стає предметом рівноправної взаємодії органів управління загальнодержавного і регіонального рівнів (рис. 5.1.1.).

У моделі першого типу функції здійснення державної регіональної політики децентралізовані на загальнодержавному рівні між функціональними міністерствами (економіки, фінансів, праці) та відповідними галузевими структурами. Регіональні проблеми вирішуються опосередковано – через реалізацію державних регіональних програм, джерелом фінансування яких є державний бюджет.

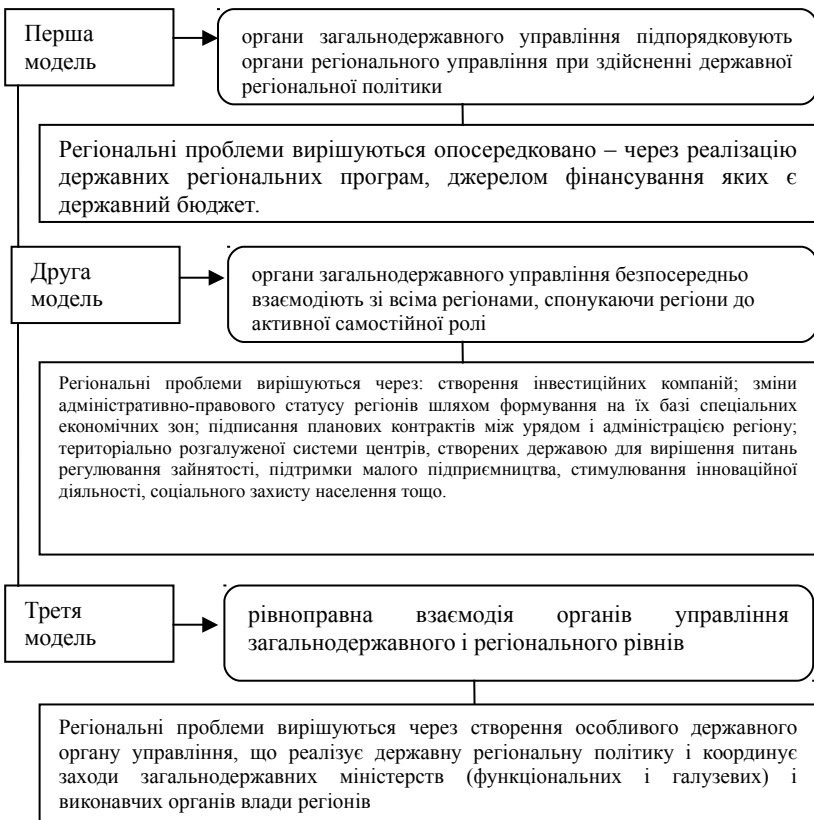

Рис. 5.1.1. Моделі механізму управління регіональним

розвитком

**розроблено автором*

Спеціальне нормативно-правове забезпечення, обумовлене специфікою регіону, відсутнє.

У моделі другого типу передбачається достатньо різноманітний набір організаційних форм взаємодії органів загальнодержавного і регіонального управління, де перші відіграють провідну роль за визначенням цілей, форми фінансового і правового забезпечення і методів вирішення проблем конкретних регіонів у рамках середньо- і довгострокових разових цільових комплексних державних програм, що включаються до складу національних індикативних програм. Організаційне забезпечення реалізації державної регіональної політики здійснюється в рамках: створення інвестиційних компаній; зміни адміністративно-правового статусу регіонів шляхом формування на їх базі спеціальних економічних зон; підписання планових контрактів між урядом і адміністрацією регіону; територіально розгалуженої системи центрів, створених державою для вирішення питань регулювання зайнятості, підтримки малого підприємництва, стимулювання інноваційної діяльності, соціального захисту населення тощо.

Для моделі третього типу взаємодії загальнодержавних і регіональних органів управління характерне повне охоплення економічного простору у межах як окремих країн, так і міждержавних утворень. Організаційна складова механізму управління регіональним розвитком у цій моделі передбачає створення особливого державного органу управління, що реалізує державну регіональну політику і координує заходи загальнодержавних міністерств (функціональних і галузевих) і виконавчих органів влади регіонів [3, с. 45].

На практиці, незважаючи на здійснювані кроки між регіонами посилюються тенденції до віддалення один від одного за основними показниками економічного і соціального розвитку. Асиметрія територіально-державного будівництва виникає як відповідь на особливий статус регіонів в унітарних державах, та наявність регіонів із слабшою автономією у федеральних державах. Останнє також визначається політико-культурними та економіко-демографічними показниками [4, с. 46]. Це стає наслідком того, що «реальна асиметричність більшості держав означає, що окремі

території не влаштовує прийнятий середньостатистичний рівень децентралізації, вони прагнуть до чогось більшого» [4, с. 50].

Існує ряд наукових методів підвищення ефективності управління в організаційних системах, які застосовні і в тому випадку, коли ці системи є суспільними, – соціально-економічні, політичні [5, с. 126].

Перший науковий метод підвищення ефективності управління систем – метод «золотого перетину» або «золотої пропорції» вимагає, щоб головні показники або головні параметри будь-якої складної системи, наприклад, власність, ресурси, вартість, доходи, прибуток, фонд зарплати тощо, ділилися або розподілялися між конкуруючими ієрархічними рівнями за правилами «золотого перетину» або «золотої пропорції». Тоді одержимо найбільш стійку, стабільну, гармонійну й ефективну систему. Якщо конкурентів два, тоді основний показник системи як ціле треба розділити на дві нерівні частини – 62% і 38%, або $2/3$ і $1/3$, або близькі до них цифри за правилами «золотої пропорції». При такому розподіленні досягається максимальна стійкість, стабільність, гармонійність і головне – ефективність управління в економічних, соціальних та інших організаційних системах.

Другий науковий метод, що підвищує ефективність управління, – це «м'яке» резонансне управління, що дозволяє переводити управлінську систему з одного якісного стану в інший із мінімальними зусиллями або слабким зовнішнім сигналом за малий час і при мінімальних витратах ресурсів (фінансових, енергетичних та ін.). При «м'якому» резонансному управлінні система доводиться до критичної точки («точки кристалізації»), коли виявляються власні або внутрішні тенденції розвитку складної системи, і невеликими зовнішніми зусиллями система підштовхується в напрямі цих тенденцій і переходить в інший прогресивніший стан.

Третій науковий підхід – це когнітивний аналіз і управління, які спираються на якісні моделі систем з урахуванням безперервної зміни зовнішнього середовища (політичного, економічного, психологічного та ін.). Когнітивний аналіз і управління особливо корисні для завдань, що погано формалізуються, і систем, які часто зустрічаються на практиці. Когнітивний аналіз здатен виявляти позитивні та негативні для розвитку об'єкта управління тенденції в зовнішньому середовищі. При цьому, враховуючи небезпеки,

ризика, можливості, шанси тощо, можна досягти намічених цілей при мінімумі витрат.

Четвертий науковий підхід – це управління рефлексією. Воно є методологією управління супротивником і визначається як спосіб передачі конкуренту або супротивнику спеціально підготовленої інформації, щоб схилити його прийняти невигідне для нього рішення. Мета управління рефлексією – примушувати супротивника виконати певну дію, яка призведе до його поразки. Управління рефлексією часто використовується різними засобами маніпуляції та введення в оману супротивника. Теорія управління рефлексією виникла набагато раніше, ніж схожі на неї інформаційні війни. Відомо, що управління рефлексії, як і інформаційна зброя, є управлінням супротивником і використовується при різних типах конфліктів у соціальних, військових і бізнес-процесах. Управління рефлексією здійснює інформаційна дія і представляє інтелектуальний підхід до інформаційної війни, забезпечує відключення уваги противника або конкурента, тиск, умисну передачу конкуренту або противнику такої інформації, яка змусить сторону, що протистойть, приймати невірні рішення.

П'ятий науковий підхід – це системний (цілісний) підхід в управлінні. Важливим недоліком сучасного управління складними системами є відсутність системного (цілісного) підходу в управлінні. Для розуміння системного підходу потрібно пам'ятати, що окремі частини системи (підсистеми) настільки міцно взаємопов'язані між собою безліччю прямих і зворотних зв'язків, що зміна однієї з них може спричинити значну зміну в інших її частинах. Тому часто не працює метод декомпозиції системи, коли в ній виділяються окремі частини, вони досліджуються як простіші, ніж система в цілому, а далі синтезуються в систему. Насправді систему треба досліджувати як цілісну, і не можна здійснити декомпозицію системи з метою спрощення аналізу [5, с. 134].

Встановлено, що «основними факторами в забезпеченні оптимальних форм і методів територіального управління є раціональне поєднання місцевого самоврядування і державного територіального управління, обґрунтований розподіл компетенцій між державними та самоврядними органами влади, розробка ефективного механізму передачі компетенцій як знизу вгору, так і згори вниз, здійснення необхідного контролю за діяльністю місцевих органів управління з боку держави» [6, с. 120]. Це

дозволяє забезпечувати баланс інтересів у відносинах «центр-регіони».

Баланс у відносинах «центр-регіони» залежить від розвитку відцентрових і доцентрових сил. Відцентрові процеси визначають рівень розвитку регіональних інтересів, потреб в амбіціях. Відцентровим силам протистоять доцентрові. Регіон має можливість вибирати, що важливіше – автономія аж до набуття незалежності або врегулювання відносин із центром на взаємоприйнятних умовах. На користь останнього варіанта свідчать такі доцентрові чинники, як політична стабільність центру, його готовність до компромісу з територіями й економічне благополуччя держави в цілому [4, с. 55; 299].

Мінімальною вимогою для сучасної демократичної держави в забезпеченні балансу її відносин з регіонами є розвиток місцевого самоврядування. «Статус органів місцевого самоврядування реалізується в сукупності владних повноважень, якими вони наділяються органами державної влади. Обсяг владних повноважень – предмет колізії між органами місцевого самоврядування й органами державної влади. Сутність колізії полягає, з одного боку, в потребі органів місцевого самоврядування отримати більше повноважень, тобто вони поглиблюють децентралізацію державної влади, а з іншого – в небажанні органів державної влади ділитися повноваженнями. Основна лінія конфлікту проходить на рівнях «голова місцевої державної адміністрації – головна посадова особа територіальної громади» та «місцева державна адміністрація – місцева рада» [7, с. 82].

Організація регіонального розвитку базується на особливих формах взаємодії органів влади й управління на всіх рівнях ієрархії, які фіксуються в спеціальних нормативно-правових документах. Так, наприклад, «у федеральних державах принципи організації просторової структури влади закріплюються конституцією або системою договорів, тобто стійкі в часі, тому яскравіше простежується специфіка кожної форми. Регіональна влада вибирається, більш підконтрольна населенню і швидше, ніж центральна влада, може реагувати на проблеми соціально-економічного розвитку регіонів. Тому федеральний уряд втручається в розвиток регіонів, лише коли у них виникають проблеми соціально-економічного розвитку, з якими не справляється регіональна влада. Таким чином, через регіональну

політику федеральний уряд надає додатковий (тимчасовий) вплив на розвиток регіонів» [8, с. 3].

В унітарних державах відмінності між цими формами державної участі в розвитку регіонів помітити важче. Регіональна влада призначається «зверху», тому на перший погляд немає необхідності в додатковому впливі центру на регіони через регіональну політику. Достатньо змінити функції регіональної влади і перерозподілити бюджетні кошти. Проте колишні традиції, більшість яких закріплена законами, не дозволяють дуже часто змінювати просторову структуру організації державної влади. Тому в унітарних державах, також як і у федеральних, існує другий, додатковий, канал впливу на розвиток регіонів – регіональна політика [8, с. 4].

При цьому територіальний устрій держави – лише частина територіальної організації суспільства, що виконує в ній своє специфічне завдання (тобто по відношенню до територіальної організації суспільства територіальний устрій держави може розглядатися як «підсистема», «елемент»). Виходячи з того, що «система територіального устрою держави – це складне поєднання структурних центрів і просторово виражених елементів, що групуються в підсистеми, структурні центри в системі територіального устрою відіграють роль джерел («провідників») владних функцій, а територіальні утворення і їх групи – роль просторів здійснення цих функцій. При цьому в кожній просторовій точці на території держави одночасно діє влада різних територіальних утворень і загальнодержавного центру» [9, с. 61]. У зв'язку з цим «структуру системи територіального устрою держави можна визначити як відтворювальну сукупність відносин між її елементами – територіальними утвореннями, що склалися, і територіальними органами влади. Вказану структуру утворюють специфічні правові (в тому числі договірні), управлінські та фінансово-економічні, перш за все міжбюджетні, відносини. Із структурою системи територіального устрою тісно взаємопов'язаний її «склад». Так, зміна кількості елементів може привести до структурних перетворень у системі (наприклад, збільшення кількості адміністративно-територіальних одиниць призводить до посилення ієрархічності, створення проміжних рівнів управління тощо), а зрушення у структурних взаємозв'язках – до появи нових або зникнення колишніх елементів (у першу чергу

«функціональних» – тих же структурних центрів)» [9, с. 62].

У зв'язку з вищезазначеним варто нагадати про те, що історії людства відомі варіації трьох моделей державного устрою: перша модель характеризується повною монополією держави як власника ресурсів і продуктів праці людей. Досвід цивілізації показав, що така тоталітарна форма управління всіма сферами економіки і соціального життя, виражена в централізованому розподілі всього є неефективною; друга модель відрізняється тим, що держава повністю відходить з економічного життя суспільства, залишаючи на відкуп приватному капіталу і механізмам ринкового обміну процеси самоорганізації суспільства; третя модель полягає в тому, що держава, як хороший менеджер, вміло спрямовує і координує діяльність усіх суб'єктів території, органічно поєднуючи монологічні та діалогічні функції в просторі взаємодії людей і організацій. При цьому вона зберігає значний ступінь впливу на розподіл природних монополій [10, с. 38].

У будь-якій із названих моделей завжди має місце проблема розподілу повноважень за рівнями владної ієрархії. Встановлено, що компроміс центру і периферії зазвичай передбачає обмін політичної лояльності останніх на більш-менш широкі повноваження. А баланс відносин забезпечується тим, що держава поступається інтересами конкретної території, надаючи їй самоврядності. При цьому територія залишається у складі єдиної держави, а рівень внутріполітичної напруженості знижується [4, с. 43].

Із посиленням глобалізаційних процесів, особливо після розпаду Радянського Союзу, практично у всіх країнах почали посилюватися тенденції до децентралізації влади: незалежно від основної форми державного устрою - федерального або унітарного. Цей процес стає домінуючим у формуванні владних відносин. Проте існує думка, що «як централізація, так і децентралізація не повинні сприйматися ні як абсолютне благо, ні як щось виняткове, негативне. І те, і інше мають переваги та недоліки, які повинні зіставлятися при прийнятті відповідних рішень» [11, с. 54]. При цьому децентралізація влади в сучасних державах здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) реалізація принципу розділу влади;
- 2) розділу функцій держави між спеціалізованими органами влади;

3) розмежування предметів відання, повноважень і ресурсів між органами влади окремих рівнів державно-територіального устрою;

4) передача частини повноважень державних органів недержавним структурам [11, с. 57].

Однак формальне надання повноважень регіонам загострює проблему відносин органів управління на різних рівнях. Це обумовлено бурхливими політичними процесами перехідного періоду і становленням нової системи представницької та виконавчої влади на місцевому рівні. Повільність найвищих представницьких органів країни при створенні правової основи місцевої самоврядності породжує загострення протиріч між рівнями владної ієрархії, прагнення своїми силами заповнювати правові прогалини і згладити прояви спільної політичної та економічної кризи на місцях. Тому потрібен не формальний, а реальний процес розмежування владних повноважень. Тим більше, що поліцентризм, на відміну від моноцентризму, є ефективним як більш стійка система балансу сил не лише для міжнародної діяльності будь-якої держави, але і для вирішення її внутрішніх проблем.

«Теорія світових систем і економічна географія не роблять таємниці з властивого світам-економікам відношення: ядро (центр) експлуатує – периферія експлуатована, в ядрі високий рівень зарплати, прогресивні технології, концентрація капіталу – на периферії низькі соціальні показники, спрощена структура економіки, примітивні технології. Проте сьогодні ми спостерігаємо не просто напруженість між центром і периферією, а щось небезпечніше – процес відчуження населення, розрив економічних зв'язків, деградацію виробничого апарату» [12, с. 131]. Центр, підсилюючи себе й ослабляючи периферію, створює безпрецедентну ситуацію дисбалансу в будь-якій країні, провокує процес соціально-економічного омертвіння тих регіонів, на території яких склалися специфічні співвідношення у використанні елементів продуктивних сил. Як наслідок, виникає та посилюється асиметрія в економічному і соціальному розвитку таких регіонів.

При цьому така асиметрія може класифікуватися як економічна і правова. «Під економічною асиметрією розуміється можливість регіонів впливати на структуру виробництва і розподілу благ таким чином, що підсумковий розподіл споживаних благ стає

стійко нерівномірним. Під правовою асиметрією розуміється істотно різна результативність впливу регіонів на політику держави в цілому» [13, с. 26].

Багато в чому виникнення і посилення асиметрії стає наслідком незнаходження можливого компромісу між владними й економічними елітами. Тут не можна не погодитися з точкою зору відносно того, що «відносини, які формуються між владними і економічними елітами, багато в чому визначають «профіль» регіону. У тих регіонах, де основним суб'єктам прийняття рішень вдалося порозумітися, реформи розвиваються і приносять відчутні результати. Там, де триває конфлікт економічних і владних еліт, кризові явища, як правило, проявляються з особливою гостротою» [14, с. 238]. Саме асиметрія стає проявом такого конфлікту. У зв'язку з цим заслуговує на увагу визначення основних чинників, які обумовлюють появу конфлікту інтересів владних і бізнесових структур. Серед чинників, які найбільш негативно впливають на встановлення нормальних відносин між діловим світом і регіональною владою, виділяють: корумпованість місцевої влади; відсутність «реальної влади» у представників влади; небажання захищати свого виробника; некомпетентність регіональних керівників; консерватизм регіональних представників влади; нездатність відстояти в центрі необхідні привілеї; незацікавленість у зміні економічної ситуації в регіоні [14, с. 239].

Таким чином, організаційна складова забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізації владних повноважень відіграє досить важливу роль, без урахування якої можна не лише не досягти поставлених перед регіоном цілей, а й розгубити той економічний потенціал, який склався попередниками впродовж десятиліть. Саме так, демонструє сучасна історія незалежної України, коли без належного врахування саме організаційної складової набувають процеси як економічної асиметрії, так і деградації багатьох територіальних утворень. Саме тому на сучасному етапі зростає значення системної організації відтворення ресурсів, із взаємодії яких безпосередньо випливає необхідність розуміння регіонального розвитку як нарощування відтворювального потенціалу.

Наслідком здійснюваних в перманентному режимі, останні чверть століття, економічних та політичних трансформацій і реформ стало зменшення популяції населення. Причому, даний

процес не вдається можливим переломить, не дивлячись на серйозні спроби, які здійснюються на державному рівні.

В економічному та соціальному вимірі постійно збільшуються діапазони розбіжностей і умовах життєдіяльності соціумів у регіональному (територіальному) зрізі. Для їх усунення пішли простим шляхом – ввели до рангу державної регіональної політики принцип вирівнювання, коли за рахунок більш сильних, в економічному відношенні регіонів, підтримувались більш слабкі. Почалась боротьба за субвенції і субсидії із бюджетів різного рівня. Однак бажаного результату не отримали. Політика вирівнювання спрямована на досягнення певної економічної рівноваги між регіонами, що об'єктивно досить проблематично забезпечити як у найближчій, так і у віддаленій перспективі. Більш дієвою є політика стимулювання територіального розвитку. Вона має на меті вживання заходів на державному і регіональному рівнях щодо максимального використання наявних матеріальних, трудових, організаційних і фінансових можливостей.

Тобто «якщо виходити з концепції регіонального розвитку на основі стимулювання економічної активності в регіоні з урахуванням значної різноманітності економічного «ландшафту», то основним завданням державного управління має стати формування балансу сил розвитку в кожному окремому регіоні. З одного боку, потрібно створювати умови для розвитку господарської активності населення регіону, а з іншого – компенсувати недостатність цієї активності на даній території» [15, с. 44].

Стимулювання регіонального розвитку забезпечується з використанням спеціальних інструментів, які можна класифікувати на: економічні ресурси, нормативно-правові ресурси та адміністративні. Крім того, ці інструменти можна кваліфікувати відповідно їх специфічних характеристик: стимулюючі і обмежуючі, прямі і непрямі, активні і пасивні. Наприклад, «до прямих заходів стимулювання належать: субсидії, пільгові позики, податкові пільги, в тому числі за рахунок використання прискореної амортизаційної політики. Основна особливість допомоги, що надається, полягає в тому, що вона надається одноразово, а не у вигляді постійної фінансової підтримки окремим підприємствам. Така допомога має сприяти структурній перебудові, а не консервації нежиттєздатних підприємств» [16, с. 21]. Непрямі заходи мають

сприяти спільному поліпшенню інвестиційного клімату, що дозволяє скорочувати масштаби прямої фінансової допомоги. Їх основа – розвиток господарської інфраструктури, що широко розуміється: від доріг до підготовки робочої сили. Можна виділити такі заходи: створення і модернізація локальної інфраструктури, необхідної для функціонування різних галузей господарства, розвиток мережі державної інфраструктури (представництва міністерств, митні та прикордонні переходи тощо) безпосередньо у вибраному ареалі або поблизу нього, здійснення наукових досліджень і створення інформаційних систем тощо [16, с. 23]. Прямі інструменти територіального розвитку (нормативні акти) впливають лише на симптоми проблеми, тоді як непрямі – найчастіше стримують або вирішують саму проблему.

Заходи щодо стимулювання регіонального розвитку мають на меті поліпшення інвестиційного клімату - «регіональні органи влади повинні розглядати свої кроки щодо стимулювання ділової та інвестиційної активності, тобто систему пільг і преференцій, проекти розвитку інфраструктури, вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення прозорості своєї діяльності (перш за все, в податково-бюджетній сфері та сфері суспільних фінансів у цілому), політику у сфері освіти і підготовки кадрів, охорону довкілля, боротьби із злочинністю тощо, з точки зору формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні» [17, с. 116]. Після забезпечення сприятливого клімату в регіоні створюються передумови для успішного регіонального розвитку, одним із напрямів якого може стати вирішення пріоритетних завдань.

Таким чином, важливою складовою регіонального розвитку виступає його стимулювання. Вибір конкретних форм і методів стимулювання розвитку регіонів повністю залежить від можливостей залучення необхідних інвестицій: якщо таких можливостей на регіональному рівні недостатньо, то вибираються відповідні заходи прямої та непрямой дії. При цьому вирішальна роль у виборі заходів відводиться державі як головному учаснику економічних відносин (особливо в умовах постійного дефіциту не лише інвестиційних ресурсів окремих суб'єктів господарювання, але і бюджетних ресурсів).

Досить важливим і не менш складним для забезпечення регіонального розвитку є його економічне регулювання. Багато в чому проблема економічного регулювання регіонального розвитку

обумовлена прагненням держави надавати відповідну підтримку менш розвинутим в економічних відносинах регіонам, що знаходить втілення в так званій політиці вирівнювання. У світовій практиці вирівнювання є міжбюджетними відносинами, тобто фінансовою підтримкою регіональних і муніципальних бюджетів [18, с. 23]. При цьому «політика регіонального вирівнювання передбачає досягнення соціально-економічної рівноваги між регіонами лише як довготривалу тенденцію» [19, с. 80].

Теоретичною основою економічного регулювання надмірних міжрегіональних економічних відмінностей має стати концепція єдиного економічного простору. Суть цієї концепції полягає в забезпеченні кожної людини в будь-якому регіоні певною сукупністю прав, включаючи мінімальний рівень і мінімальний розмір заробітної плати.

Проте існуючий світовий досвід регіонального розвитку свідчить про те, що до сьогоденного часу на практиці застосовуються три моделі економічного регулювання регіонального розвитку (рис. 5.1.2.).

неінтервенціоністська модель

не надається жодного впливу на динаміку економічного розвитку регіонів

модель радикальних перетворень

здійснюється інтенсивний вплив на економічний розвиток найбільш проблемних регіонів

адаптаційна модель

здійснюється незначне коригування розвитку територій шляхом прискорення природних процесів

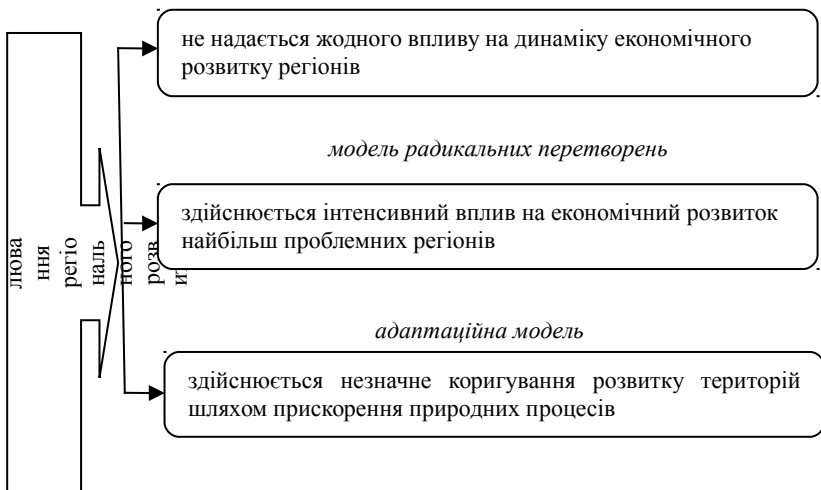

Рис. 5.1.2. Моделі економічного регулювання регіонального розвитку

Кожна з названих моделей стає затребуваною в реальних умовах тієї або іншої держави (на окремій території регіону ці

моделі не можуть бути затребуваними через наявність тісних внутрішніх зв'язків між регіонами), де визначальним чинником стає відповідна державна політика.

Так, стосовно умов, що склалися в Україні, необхідність використання економічного регулювання територіального, в тому числі регіонального розвитку, пояснюється розумінням того, що пущені на самоплив процеси економічного розвитку призводять, як показує практика, не лише до посилення протиріч у відносинах окремих територіальних утворень, але і до появи паростків антагонізму, що для сучасного суспільства навряд чи можна вважати допустимим. Саме економічне регулювання розвитку територій, у тому числі в масштабах регіонів, покликане зняти або зменшити можливе напруження. Під економічним регулюванням регіонального (територіального) розвитку слід розуміти спеціально організовані дії щодо забезпечення ефективного функціонування розташованих на цій території суб'єктів господарювання.

Таким чином, забезпечення домінант сучасного розвитку регіонів стає можливим завдяки використанню на практиці інструментів забезпечення просторової організації господарства та населення. Серед можливого переліку такого інструментарію можна назвати механізм управління економічного регулювання, стимулювання регіонального розвитку та економічного регулювання регіонального розвитку.

Література:

1. Василенко В.М. Багатомірність параметрів регіону: території, системи, простору: монографія / В.М. Василенко; наук. ред. В.В. Дружинина. – Дружковка: Юго-Восток, 2016. – 408 с.
2. Сухарев О. Функциональность и дисфункциональность хозяйственных систем: инновации, инноваторы и экономическая политика [Текст] / О. Сухарев, И. Татаринцева // Инвестиции в России. – 2004. – №3. – С. 28-37.
3. Братута О. Удосконалення механізму управління депресивними регіонами [Текст] / О. Братута // Економіка України. – 2002. – №10. – С. 43-48.
4. Туровский Р. Баланс отношений «Центр-регионы» как основа территориально-государственного строительства [Текст] / Р. Туровский // МЭиМО. – 2003. – № 12, ч.1. – С. 54-65.

5. Прангишвили И. Об эффективности управления сложными социально-экономическими системами [Текст] / И. Прангишвили // Общество и экономика. – 2005. – №9. – С. 125-134.
6. Фрис Р. Сучасні аспекти взаємодії державного регіонального управління з органами місцевого самоврядування [Текст] / Р. Фрис, В. Копитко // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 119-125.
7. Сушинський О. Організаційно-правові засади гарантування місцевого самоврядування [Текст] / О. Сушинський // Управління сучасним містом. – 2002. – № 4-6 (6). – С. 81-87.
8. Ларина Н.И. Смена парадигмы в региональной политике [Текст] / Н.И. Ларина // Регион: экономика и социология. – 2000. – №4. – С. 3-22.
9. Лексин В. Территориальное устройство государства: попытка реализации системной методологии анализа [Текст] / В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 1. – С. 55-74.
10. Уандыкова М. Проблемы моделирования социально-экономическими системами [Текст] / М. Уандыкова // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – №4. – С. 84-89.
11. Лексин В. Бюджетный федерализм: диалектика централизации и децентрализации (материалы к лекциям и семинарам) [Текст] / В. Лексин, А. Швецов // Российский экономический журнал. – 2002. – №7. – С. 53-69.
12. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / за ред. д.е.н., проф. Л.Т. Шевчук; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2011. – 256 с.
13. Клисторин В.И. Экономические основания бюджетного федерализма [Текст] / В.И. Клисторин // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 4. – С. 18-34.
14. Лапина Н. Региональные экономические элиты: менталитет, поведение, взаимодействие с властью [Текст] / Н. Лапина, А. Чирикова // Общество и экономика. – 1999. – №6. – С. 230-278.
15. Огарков А.А. Концепция управления региональным развитием: интеграционный подход [Текст] / А.А. Огарков // Экономика и управление. – 2006. – № 4 (25). – С. 42-46.

16. Региональная политика, направленная на снижение территориальных, экономических и социальных диспропорций в Российской Федерации: проект концепции [Текст] // Регион: экономика и социология. – 2001. – №1. – С. 4-34.

17. Клисторин В.И. Подходы к оценке инвестиционной активности в регионах России [Текст] / В.И. Клисторин, Д.С. Сандер // Регион: экономика и социология. – 2003. – №1. – С. 113-320.

18. Клисторин В.И. Концепция межбюджетных отношений в регионе [Текст] / В.И. Клисторин, В.Е. Селиверстов, С.А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 3. – С. 21-34.

19. Поздняков А. Политика региоанльного выравнивания в России (основные подходы и принципы) [Текст] / А.Поздняков, Б.Лавровский, В.Масаков // Вопросы экономики. – 2000. – №10. – С. 74-91.

5.2. Вплив податкової реформи в Україні на формування конкурентоспроможності регіонів*

Сьогодні в Україні запроваджено новий Податковий кодекс, який вніс суттєві зміни щодо механізму збору і розподілу податкових зборів. Зокрема, скорочується кількість податків, спрощується облік і звітність, регламентується зміцнення фінансової самостійності місцевих бюджетів і т.д. У свою чергу, реформування податкової системи впливає не тільки фінансову самостійність регіонів, а також на їх конкурентоспроможність як на національному так і міжнародному рівнях. Також гостро постає проблема забезпечення достатніми фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, що впливає на формування конкурентних переваг регіону.

Питаннями впливу податкової системи на формування місцевих бюджетів і забезпечення конкурентоспроможності регіону займалася значна кількість учених, зокрема Коваль Л.М. [1], Буряченко А.С., Палій М.П. [2], Кравченко В.І. [3], Кириленко О.П. [4], Петленко Ю.В., Рожко О.Д. [5], Музика О.А. [6], Крук В.В. [7] та інші.

* Автори: Перхун Л.П., Пізняк Т.І.

Конкурентоспроможність регіону розглядається як можливість використати потенційні можливості регіону та ефективно використовувати конкурентні переваги для забезпечення постійного розвитку регіону, а також впровадження нових досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, довілля та соціальну сферу регіону [8]. Науковці зазначають, що на формування конкурентоспроможності регіону впливає багато чинників, в тому числі фінансове наповнення бюджетів областей України.

Останні тенденції у законодавстві України щодо місцевого самоврядування свідчать про бажання надання громадам більшої самостійності у прийнятті рішень, а. відтак, і більшої відповідальності за рівень соціально-економічного розвитку власної території, що безпосередньо впливає на формування конкурентоспроможності регіону. На основі вище викладеного, виникає питання: як наповнення місцевих бюджетів буде впливати на підвищення конкурентоспроможності регіону, чи зможе регіон досягати поставлених цілей самостійно при наявному рівні надходження коштів у місцеві бюджети?

Інформаційною базою дослідження є доходи та видатки обласних бюджетів України за останні три роки (2012 – 2014). У роботі використовувались офіційні дані сайтів Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України та їх відповідних обласних ланок за 2012-2014 роки.

Методами аналізу кількісних взаємозв'язків обласних бюджетів обрано кластеризацію, кореляційний та регресійний аналіз.

Кластерний аналіз використовувався з метою розбиття сукупності областей України на відносно однорідні групи, які у подальшому досліджувались окремо на предмет виявлення регресійних залежностей.

За допомогою кореляційного аналізу оцінювалась тіснота зв'язку між показником фінансової самостійності бюджетів областей, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність регіону та величинами податкових надходжень різних видів.

Результативною ознакою конкурентоспроможності регіону було обрано коефіцієнт покриття ($K_{\text{оп}}$), який розраховувався як

відношення доходів обласних бюджетів до відповідних видатків (таблиця 5.2.1).

Таблиця 5.2.1. Коефіцієнт покриття видатків доходами по областях України

Області України	Дохід/Видатки		
	2012	2013	2014
Вінницька	0,36	0,37	0,37
Волинська	0,27	0,26	0,26
Дніпропетровська	0,60	0,63	0,63
Донецька	0,54	0,62	0,60
Житомирська	0,34	0,34	0,33
Закарпатська	0,25	0,24	0,24
Запорізька	0,54	0,55	0,53
Івано-Франківська	0,29	0,28	0,27
Київська	0,52	0,56	0,53
Кіровоградська	0,38	0,38	0,39
Луганська	0,47	0,48	0,51
Львівська	0,40	0,38	0,37
Миколаївська	0,43	0,41	0,41
Одеська	0,48	0,49	0,47
Полтавська	0,57	0,56	0,52
Рівненська	0,31	0,29	0,28
Сумська	0,43	0,42	0,40
Тернопільська	0,27	0,27	0,25
Харківська	0,52	0,55	0,46
Херсонька	0,35	0,34	0,33
Хмельницька	0,33	0,35	0,34
Черкаська	0,42	0,41	0,39
Чернівецька	0,28	0,29	0,26
Чернігівська	0,36	0,37	0,36
<i>мінімум</i>	<i>0,2496</i>	<i>0,2433</i>	<i>0,244</i>
<i>максимум</i>	<i>0,6029</i>	<i>0,631</i>	<i>0,63</i>

Як свідчать дані таблиці 5.2.1, коефіцієнт покриття видатків бюджету доходами протягом 2012 - 2014 років коливався від 0,24 до

0,63. Отже, можна зробити висновок про принципову низьку конкурентоспроможність регіонів (областей) України, про нездатність обласних бюджетів виконувати поставлені перед ними завдання самостійно, без міжбюджетних трансфертів. Одночасно є регіони (області), які забезпечують себе більше, ніж на половину (наприклад, Київська, Дніпропетровська та інші), і регіони, у яких наповнення місцевих бюджетів не перевищує 30% (наприклад, Тернопільська та Чернівецька області).

Динаміка відсотка податків у структурі доходів областей України за 2012 – 2014 роки проілюстрована на рис. 5.2.1.

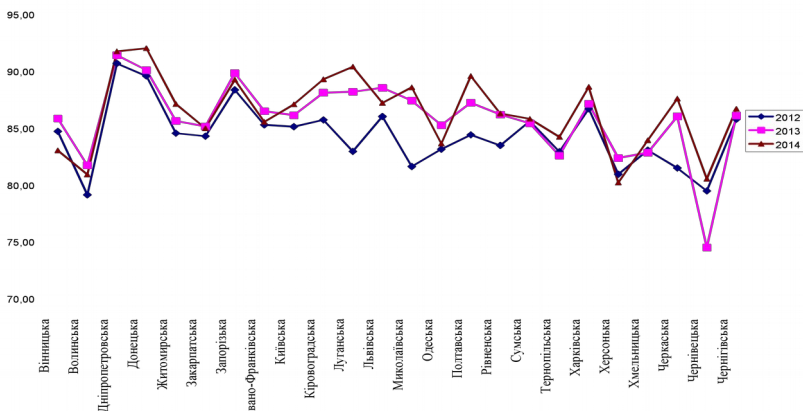

Рис. 5.2.1. Динаміка частки податків у структурі доходів областей України, (%)

Як видно з рис. 5.2.1, частка податків у доходах обласних бюджетів займає значне місце і коливається від 74% до 92%, що визначає їх як основне джерело надходження коштів і відповідно формує конкурентоспроможність регіону.

Для подальшого аналізу впливу податків (за видами) на конкурентоспроможність регіонів України було вирішено провести розподіл областей на відносно однорідні групи за коефіцієнтом покриття видатків бюджету доходами. Результати проведеної кластеризації подано у таблиці 5.2.2.

Таблиця 5.2.2. - Результати кластеризації областей України за рівнем конкурентоспроможності

Номер кластера	Перелік областей кластера	Середнє значення $K_{\text{бп}}$ кластера	Стандартне відхилення $K_{\text{бп}}$ кластера
----------------	---------------------------	---	--

1	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська	0,53	0,03
2	Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька	0,37	0,05
3	Волинська, Івано- Закарпатська, Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернігівська	0,27	0,02

За даними табл. 5.2.2 області України поділено на 3 групи, які умовно позначені нами S1, S2, S3 і названі нами як кластери «високого», «середнього» та «низького» рівнів конкурентоспроможності відповідно.

В областях кластеру S1 (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська) слід звернути увагу на підвищення надходжень від податків на доходи фізичних осіб, прибуток, збільшення ринкової вартості; від зборів та плати за спеціальне використання природних ресурсів та від інших податків і зборів.

В областях кластеру S2 (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька) особливий внесок у підвищення доходів обласних бюджетів здійснюють надходження від податків на доходи фізичних осіб, прибуток, збільшення ринкової вартості; від зборів та плати за спеціальне використання природних ресурсів та від місцевих податків і зборів.

Для областей кластеру S3 (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернігівська) характерний значний внесок надходжень від податків на доходи фізичних осіб, прибуток, збільшення ринкової вартості та від зборів і плати за

спеціальне використання природних ресурсів у загальний дохід бюджету.

Це означає, що відповідним органам державної влади для забезпечення конкурентоспроможності регіонів і наповнення місцевих бюджетів бажано проводити заходи щодо збільшення надходжень від зазначених вище видів податків. На наш погляд, це має відбуватися за рахунок розширення бази податкового обкладення, а також за рахунок впровадження заходів щодо запобігання приховування доходів та використання природних ресурсів.

Разом з цим, підвищення податкових ставок може виявитись занадто ризикованим і призвести до негативного результату вплинувши на конкурентоспроможність регіону.

Практично для всіх обласних бюджетів характерний низький вплив надходжень від податку на власність. Цей результат свідчить про необхідність перегляду законодавчої бази щодо відповідного виду податку.

Вплив різних інструментів на конкурентоспроможність регіону, зокрема, збільшення надходжень від податків різних видів до обласних бюджетів вбачається нами цікавим для подальших досліджень. У подальших наукових розвідках бажано вивчити роль інших видів надходжень (крім податкових) до бюджетів областей України та інструментів для підвищення конкурентоспроможності регіону.

Література:

1. Коваль Л.М. Проблеми формування місцевих бюджетів та аналіз їх виконання / Л.М. Коваль // Фінанси України. — 1999. — № 5. — С.127.
2. Буряченко А.Є. Удосконалення фінансового механізму місцевих бюджетів / А.Є. Буряченко, М.П. Палій // Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 13.
3. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: [навч. посіб.] / В.І. Кравченко — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 487 с.
4. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України: історія, теорія, практика / О.П. Кириленко. — К.: НІОС, 2000. — 384 с.
5. Петленко Ю.В. Місцеві фінанси / Ю.В. Петленко, О.Д. Рожко. — К.: Кондор, 2003. — 282 с.

- 6.Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: [монографія] /О.А. Музика. — К.: Атіка, 2004. — 344.
- 7.Крук В.В. Інвестиційні джерела місцевих бюджетів / В.В. Крук, О.В. Запара // Формуванняринкової економіки: зб. наук. праць. — К.: КНЕУ. — Вип. 22, 2009. — С. 564–572.
8. Овчарук В.В. Конкурентоспроможність регіону в умовах кластеризації національної економіки сутність та перспективи розвитку / В. В. Овчарук, О. О. Маслак, К. О. Дорошкевич // Економічний простір. - 2014. - № 85. - С. 72-81. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2014_85_10

5.3. Кластеризація як один із шляхів удосконалення економічних засад адаптації сільськогосподарських підприємств*

Сьогодні функціонування світогосподарських систем вимагає від суб'єктів господарювання об'єднання своїх зусиль для створення міцного базису конкурентоспроможності. Одним із шляхів стимулювання виробництва, відтворювального соціально-економічного розвитку, адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації є концентрація виробництва, тобто зосередження засобів виробництва, землі й трудових ресурсів на одному й тому самому підприємстві з метою збільшення обсягів продукції. Концентрація в аграрному секторі може проводитись в середині підприємства накопиченням та інтенсифікацією виробництва та централізацією, об'єднанням підприємств в одне, тобто створення кластерних утворень в різноманітних галузях економіки є основною формою концентрації виробництва.

Кластеризація може бути одним із механізмів формування нового типу економічних відносин, що підвищить рівень конкурентоспроможності аграрного сектору та аграрних підприємств, способом швидшої адаптації підприємств до умов глобалізації. Створення кластерів підвищує рівень конкуренції на внутрішньому ринку та активізує зовнішньоекономічну діяльність з боку підприємств, що є учасниками кластеру поряд із

* Автори: Строченко Н.І., Бричко А.М.

загальновизнаними заходами інтенсифікації розвитку аграрного виробництва, а саме удосконаленням землекористування, оптимізацією структури посівних площ, обробітку ґрунту, підвищенням рівня внесення мінеральних добрив і проведенням хімізації земель, захисту рослин, розвитком селекції, підвищенням якості продукції і розвитку інфраструктури ринку, широке використання досягнень науки і передового досвіду тощо.

Концентрація на сільськогосподарських підприємствах може здійснюватися усередині підприємства накопиченням та інтенсифікацією виробництва або централізацією, об'єднанням підприємств в одне, тобто за допомогою створення кластерів та кластерної структуризації. Можемо зауважити, що механізми кластеризації та адаптації перетинаються, механізм кластеризації входить до економічного механізму адаптації та є його складовою. Механізм кластеризації прискорює процеси адаптації, бо підприємства мають на меті об'єднати свої зусилля для того, щоб вижити в умовах ринкової нестабільності, підвищити свою конкурентоздатність та інтегруватися у систему економічних відносин [2, С.390-395].

Якщо розглядати адаптацію сільськогосподарських підприємств, то процеси глобалізації займають другорядну позицію на ряду з кластерною структуризацією їх розвитку, підтвердженням чого є практична перебудова організації виробництва і територій на кластерних засадах в Європі, Америці, Азії тощо. Щодо реалізації кластерних підходів до розвитку національних підприємств, то цьому питанню приділяється значно більше уваги в теоретичному плані, ніж в практичному.

Кластеризація вітчизняних підприємств зводиться до того, що підприємці скуповують агропромислові господарства та самостійно проводять ланцюги «постачання-виробництво-збут», що дуже схожі на сітєвий маркетинг та отримали назву інтуїтивної неформальної кластеризації. Як зазначає Д. Крисанов «це може бути формування певних систем продуктових ланцюгів молоко та м'ясопереробних, сироварних заводів шляхом організації певної мережі заготівельних пунктів на селі та фірмових магазинів, реалізація продукції постійним оптовим покупцям для подальшого її проходження по мережі до торгівельних точок, продаж продукції індивідуальним споживачам, постачання виробникам сільськогосподарської сировини певних сфер виробництва через дилерів» [5, С. 71]. Тому,

у цьому випадку підприємці не мають за мету впливати на формування сировинної бази, а лише використовують по-максимуму ті ресурси, що мають. Життєдіяльність таких кластерів в агропромисловому комплексі не є продуктивною, бо обумовлюється відсутністю стратегії кластеризації в органах місцевого самоврядування, внаслідок чого неефективно використовується ресурсний потенціал, підвищується безробіття, зменшуються доходи та відрахування в місцевий бюджет та інше.

Функціонування кластера пов'язано з перевагами, що стосуються регіону або міста та суб'єктів, що входять до його складу. Підвищення інновацій, конкурентоспроможності, розвиток науки, сфери бізнесу та послуг пов'язаних з цією сферою, збільшення туристичної, торгово-виставкової привабливості регіону чи міста, створення нових підприємств та збільшення зайнятості населення зростає інвестиційної зацікавленості

Отримання місцевих ресурсів призводить до: зниження вартості угод, мінімізація потреб в запасах та зменшення витрат на імпорту, зниження витрат на адаптацію, сприяння допоміжному обслуговуванню, постачання висококваліфікованої робочої сили, зменшення часу на пошук робітників та підвищення рівня зайнятості.

Переваги в отриманні нових технологій, використання нових методів організації виробництва, управління, маркетингу, здійсненні поставок. Спільні контакти та взаємозв'язки між учасниками кластеру дозволяють знизити витрати на укладанні контрактів та ін.

обслуговуючої сфери бізнесу, коорд. інвестиційних, викор. складських, разом це виробництв в кластері можна спеціалізація, сільськ. моноперев. об'єднанні в певні структури. Б. умовно існують і недоц. але звернемо увагу на переваги, зображені на рис. 5.3.

Ефективність спільного маркетингу, впорядкування діяльності серед суб'єктів-учасників, підвищення ефективності закупок.

Доступ до організацій та суспільних благ

Створення нових дочірніх підрозділів в пошуках нових переваг від впровадження інновацій

Полегшення пошуку інформації завдяки близькості підрозділів компанії та зв'язків між ними, отримання повної, достовірної інформації стосовно

Взаємодоповнення

Доступ до спеціалізованих факторів виробництва та робочої сили

Інноваційна спрямованість

Сприяння створенню нового бізнесу

Доступ до інформації

Доступ до інформації

Рис. 5.3.1. Переваги, що надають кластери підприємствам в умовах глобалізації

(Джерело: розробка автора)

Для швидшої адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації, проведення кластерної структуризації аграрного сектора повинно відображатись в аграрній, соціальній політиці держави. Це потребує об'єднання зусиль виробничих формувань, органів місцевого, регіонального, державного управління, виділення коштів на виконання програм для досягнення агропромислового та соціально-економічного напрямів та

пріоритетів регіонального кластера. Цей процес потребує більшої цілеспрямованості та організованості з боку владних структур різного рівня. Детальніше питання стосовно регулювання процесів адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації ми ще розглянемо, але поряд з управлінськими заходами для створення ефективного функціонування кластерів необхідно здійснити і стимулюючі заходи як у внутрішньому середовищі, так і до умов глобалізації.

Основними мотивами стимулювання розвитку регіонального кластера у внутрішньому середовищі є: підвищення продуктивності та обсягів виробництва завдяки підвищенню ефективної структури кластера; збільшення виробництва з великими обсягами; розвиток співробітництва всередині кластера, підвищення ефективності роботи державних та місцевих інститутів, що підтримують кластер; розвиток переробної галузі з метою виготовлення продукції з високою доданою вартістю; побудова стійких кластерних зв'язків між підприємствами, що здійснюють випуск техніки та обладнання для аграрного сектору тощо [4, С.27-30].

Для стимулювання розвитку регіонального кластера до умов глобалізації необхідно розробити та дати подальший розвиток національній стратегії, програмам розвитку конкурентоспроможності регіонів та суб'єктів-учасників кластерів, впроваджувати інноваційні програми з освіти з метою підготовки та перепідготовки фахівців, проводити дослідження у визначенні пріоритетів формування кластерів в аграрній сфері, створити національні та регіональні ради конкурентоспроможності, що будуть координувати розробку та виконання програм агропромислових кластерних об'єднань, сприяти розвитку міжнародного співробітництва кластерів на глобальному рівні соціально-економічної системи; створити всі необхідні умови для залучення інвестицій [1, С.7-15].

Створення регіонального кластеру допоможе розподілити всі види робіт за принципом спеціалізації, що вплине на зростання їхньої якості та скорочення швидкості виконання робіт, пов'язаних з виробництвом. Пошук та обслуговування нових споживачів буде проводитись самостійно (в межах кластера), зберігається рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відбувається зростання конкурентоспроможності регіону при виході на світові ринки та в умовах глобалізації. Стратегія розвитку регіонального кластера

передбачає наступне: збереження, підвищення контролю якості над продукцією аграрного сектору, впровадження інновацій в інфраструктурному кластері; раціональне використання ресурсів, покращення структури збуту продукції, реалізація продукції в зовнішньоекономічному середовищі з високим рівнем доданої вартості, що дозволить підвищити конкурентоспроможність регіонального кластеру; вихід на міжнародні ринки з новими технологіями переробки продукції, що дозволяє утримувати рівень адаптації на внутрішньому ринку та забезпечити успішний розвиток аграрного сектору в умовах глобалізації.

Для того, щоб показати як спеціалізація і концентрація виробництва необхідні при здійсненні адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації проведемо кластерний аналіз випуску продукції сільського господарства за групуванням основних продовольчих товарів за обсягами випуску на загальнодержавному рівні та рівні Сумської області за 1999-2013р.р. і порівняємо отримані результати між собою. Хочемо звернути увагу на те, що нас цікавить, які типи виробництва характерні для країни та області, тому в розрахунках використовуємо товарну масу. Автоматизацію процесу здійснимо за допомогою програми Statsoft Statistica 6.1.

Після всіх розрахунків процес об'єднання продуктів сільського господарства для України відображено на рис. 5.3.2.

На першому етапі об'єднуються насіння соняшнику, плоди та ягоди, вовна та м'ясо всіх видів; на другому етапі - цукрові буряки, молоко всіх видів, яйця від птиці всіх видів, овочі відкритого ґрунту, картопля; а на третьому – зернові та зернобобові. Проаналізувавши відстані об'єднання, зазначимо, що вони збільшуються стрибкоподібно, поділившись на три великі стрибки. Тобто видно, що формується три кластери з малим, середнім та великим випуском сільськогосподарської продукції.

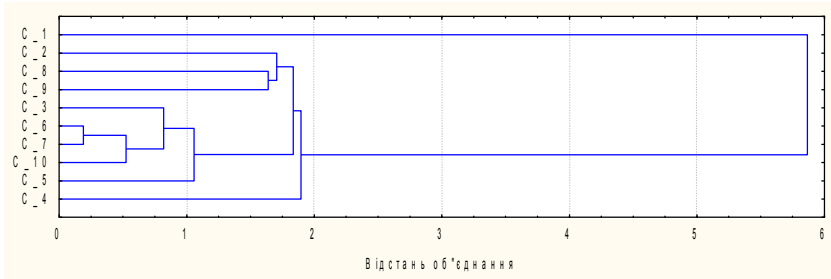

Рис.5.3.2. Дендрограма результатів кластерного аналізу для України

Умовні позначення: товар 1 - зернові та зернобобові культури; товар 2 - цукрові буряки; товар 3 - насіння соняшнику; товар 4 – картопля; товар 5 - овочі відкритого ґрунту; товар 6 – плоди та ягоди; товар 7 – м'ясо всіх видів (у живій вазі); товар 8 - молоко всіх видів; товар 9 - яйця від птиці всіх видів; товар 10 – вовна.

(Джерело – розробка автора)

Проаналізуємо випуск сільськогосподарських продуктів для Сумської області. Процес їхнього об'єднання відображено на рис. 5.3.3.

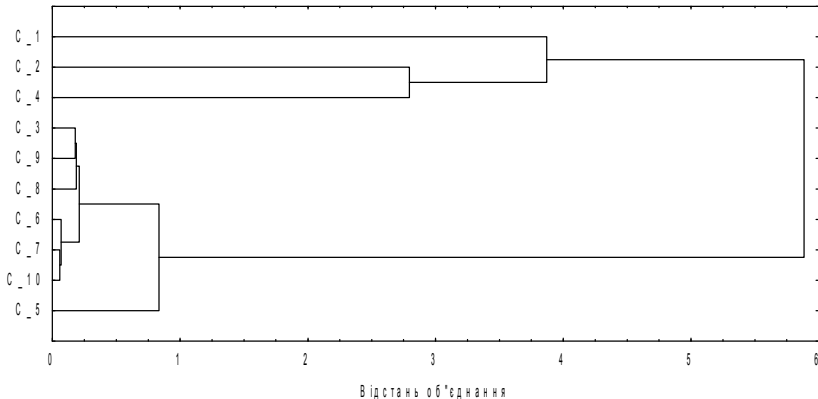

Рис.5.3.3. Дендрограма результатів кластерного аналізу для Сумської області

Умовні позначення: товар 1 - зернові та зернобобові культури; товар 2 - цукрові буряки; товар 3 - насіння соняшнику; товар 4 – картопля; товар 5 - овочі відкритого ґрунту; товар 6 – плоди та ягоди; товар 7 – м'ясо всіх видів (у живій вазі); товар 8 - молоко всіх видів; товар 9 - яйця від птиці всіх видів; товар 10 – вовна.

(Джерело – розробка автора)

На ньому виявлено дві групи об'єктів. До першого кластеру ввійшли насіння соняшнику, яйця від птиці всіх видів, молоко всіх видів, плоди та ягоди, м'ясо всіх видів (у живій вазі), вовна та овочі відкритого ґрунту, а до другого - зернові та зернобобові культури, цукрові буряки та картопля. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що для України за показниками випуску продукції сільськогосподарства доцільно поділяти на три групи: об'єкти з малим, середнім та великим виробництвом, а для Сумської області – лише дві групи з малим і великим виробництвом. Визначено, що поряд з концентрацією виробництва другою не менш важливою умовою для здійснення адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації є спеціалізація виробництва. Отримана інформація може бути корисною під час розміщення нових виробничих потужностей щодо випуску сільськогосподарської продукції, для дослідження регіональної спеціалізації територій, для того, щоб визначити спосіб зміни структурно функціональної організації економічних відносин з метою адаптації в умовах глобалізації. Для вирішення проблеми кластеризації необхідно сконцентрувати увагу на її перевагах на макорівні, а після впровадження цих рекомендацій зосереджуватися на більш детальному кластерному аналізі підприємств галузі.

Що ж стосується кооперації виробництва, то, на нашу думку, це характерно для малих фермерських господарств, невеликих сільськогосподарських підприємств із стабільними показниками розвитку, але що не мають на меті виходити на зовнішній ринок та сконцентровані на забезпечення продукцією внутрішніх споживачів.

На Сумщині є усі умови для створення кластерів аграрного спрямування – це розвинений сектор сільськогосподарства і переробної промисловості; функціонування наукових і освітніх інститутів; розвинена сфера торгівлі; наявність інституцій державного управління тощо. Виходячи із Стратегії розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» було визначено чотири пріоритетні підгалузі для створення кластерів агропромислового комплексу області. Це зернове господарство, молочне скотарство, цукрова галузь та свинарство, які мають можливість швидкого і якісного розвитку та значний

інвестиційний потенціал. Питома вага зерна в структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції Сумщини коливається в межах 25-28 %, молока - близько 15 %. Зернове господарство в області є стратегічною і найбільш ефективною галуззю народного господарства, тому зерно і вироблені з нього продукти завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої бази і безпеки області. В зерновому кластері ядром є Північне регіональне управління ПАТ «Райз-Максимко» (Полтавська область); Степанівська філія ПАТ компанії «Райз»; Сумська філія ПАТ компанії «Райз». Для створення зернового кластера можна об'єднувати підприємства різних районів Сумської області, адже урожайність на підприємствах області коливається в одному діапазоні – 39,6 ц з 1 га. Крім запропонованих підприємств, як приклад, до складу зернового кластера додатково включимо СТОВ „Дружба-Нова” Варвинського району Чернігівської області. В цукровому кластері ядром є ТОВ «Агрофірма «Вікторія» Білопільського району; ТОВ «Агрофірма «Калинівка-2005» Білопільського району; ТОВ «Псьол» Краснопільського району; СТОВ ім. Шевченка Лебединського району, СЗАТ «Маяк» Тростянецького району, ТОВ «Ук.-Аз. Дружба» «Угрюдський цукровий завод» Краснопільського району та ТОВ «Ук.-Аз. Дружба» «Велико-Жовтневий цукровий завод» Сумського району. Можемо зазначити, що в області існують усі умови для розвитку молочного напрямку, в основному в районах молоко виробляється в індивідуальних господарствах. Молочне скотарство супроводжує зернове господарство і розвинуте на підприємствах усіх районів Сумської області, окрім північних. Тому як приклад, пропонуємо в молочному кластері об'єднувати підприємства ТОВ «Бєєве» Липоводолинського району, СТОВ «Вітчизна» Конотопського району, СЗАТ «Маяк» Тростянецького району, СВК АФ «Перше травня» Сумського району. Та в кластері свинарства - ТОВ Ряснянське Краснопільського району; ТОВ АФ Низи Сумського району; ТОВ АФ Вперед Сумського району; СЗАТ Маяк Тростянецького району; Племзавод „Михайлівка” Лебединського району [«Нова Сумщина – 2015», С. 27-35]. Розглянемо і овочово-картоплярський кластер - до найбільших виробників картоплі та овочів належать підприємства Глухівського, Кролевецького, Буринського, Недригайлівського та Сумського районів. Виходячи із природнокліматичних характеристик районів Сумської області,

можемо зробити висновок про те, що деякі підприємства районів не мають високих показників по вирощуванню певних видів продукції рослинництва чи тваринництва. Ці райони входять до Сумського Полісся, що знаходиться в межах п'яти північних районів Сумської області, а саме: Середино-Будського, Ямпільського, Шосткинського (повністю) а також Кролевецького та Глухівського (північна частина цих районів). В цих районах розмістились основні лісові господарства області та підприємства, що займаються переробкою продукції деревини. Підприємства цих районів створюють своєрідний рекреаційний кластер. На рис. 5.3.4 зображено основні кластери Сумської області.

Наразі необхідно зупинитись на основних заходах сприяння розвитку регіонального кластера аграрного сектора: удосконалення нормативно-правової бази з питань державної підтримки підприємств аграрного сектору цільового фінансування для кластеризації економічної діяльності, складання пакету документів, що відповідають основним моделям кластерів та їх організаційним структурам та здійснювати регулювання відносин між керуючими та керованими органами. Необхідно розробити та дати подальший розвиток національній стратегії, програмам розвитку конкурентоспроможності регіонів та суб'єктів-учасників кластерів, впроваджувати інноваційні програми з освіти з метою підготовки та перепідготовки фахівців, створити національні та регіональні ради конкурентоспроможності, що будуть координувати розробку та виконання програм агропромислових кластерних об'єднань, сприяти розвитку міжнародного співробітництва кластерів на глобальному рівні соціально-економічної системи; створити всі необхідні умови для залучення інвестицій.

Таким чином, створення кластерних утворень в різноманітних галузях економіки є одним із шляхів стимулювання виробництва, адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації, підвищення рівня конкуренції на внутрішньому ринку та активізації зовнішньоекономічної діяльності з боку підприємств, що є учасниками кластеру. В економіці кластерна організація для сільськогосподарських підприємств відтворюється через аграрну, соціальну державну політику. Вона потребує виділення коштів на програми розвитку агропромислового та соціально-економічного напрямів, пріоритетів кластера, а також має необхідність згрупувати зусилля органів різних рівнів управління (місцевого,

регіонального, державного) та виробничих формувань. Проведення кластерного аналізу випуску продукції сільського господарства за групуванням основних продовольчих товарів за обсягами випуску на загальнодержавному та регіональному (Сумська область) рівнях, допомогло виявити, що для України за показниками випуску продукції сільського господарства доцільно поділяти на три групи: об'єкти з малим, середнім та великим виробництвом, а для Сумської області – лише дві групи з малим і великим виробництвом.

Рис. 5.3.4. Картограма основних кластерів Сумської області.

Умовні позначення: --- зерновий кластер, — цукровий кластер, кластер свинарства, ———— молочний кластер, — → рекреаційний кластер, ■■■ - овочево-картоплярський кластер.

(Джерело – розробка автора)

Підприємства мають високий виробничий потенціал, але реалізувати його не здатні, повинні концентрувати виробництво, об'єднуватись холдинги, кластери тощо і пристосовуватись до постійно змінних умов глобалізації.

Література:

1. Бойко М. Кластери як інноваційна форма економічного розвитку регіонів / М. Бойко // Вісник КНТЕУ. – 2008. - № 2. – С. 7-15.
2. Бричко А.М. Кластеризация как способ адаптации сельскохозяйственных предприятий к условиям глобализации / А.М. Бричко // Молодой ученый: ежемесячный научный журнал. № 6(65)/2014. Часть 3 – Казань: ООО «Издательство Молодой ученый», 2014. - С. 390-395.
3. Бутейко А.І. Інноваційна спроможність суб'єктів підприємницької діяльності: Моногр. / [А.І. Бутейко, Є.В. Лазарева] – О.: Фенікс. – 2007. – С. 89-91.
4. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М.Войнаренко // Економіст. – 2008. - № 10. – С. 27-30.
5. Крисанов Д. Кластеризация экономической деятельности и обслуживания как инструмент устойчивого развития сельских территорий / Д. Крисанов, Л. Удова // Экономика Украины. – 2009. - № 10. – С. 69-75.
6. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. - № 1. – С. 3-12.
7. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // Вісник УАДУ. – 2001. - № 4. – С. 160-167.

5.4. Регіональна логістика у контексті сталого розвитку регіонів: сутність та механізми реалізації*

Методологічний інструментарій науки логістики забезпечує оптимальну організацію потокових процесів в економічних системах. Територіальні та просторові аспекти є важливими

* Автор: Коблянська І. І.

характеристиками логістичних процесів та систем, що закономірно визначає необхідність їх розгляду в регіональному вимірі. Сучасні погляди щодо представлення регіону як соціо-еколого-економічної системи, в якій навколишнє природне середовище, сфери матеріального та нематеріального виробництва, розподілу та споживання є взаємопов'язаними територіально, а також інтегрованими в економічному потоці створення вартості, засвідчують актуальність дослідження регіональних логістичних процесів з точки зору їхньої відповідності цілям сталого, екологобезпечного розвитку територій. Це зумовлює необхідність відповідного поглибленого дослідження сутнісно-змістової основи регіональної логістики, структурно-функціональної побудови регіональних логістичних систем, а також методів та інструментів управління ними, що і становить мету представленої дослідження.

Логістична наука сьогодні розвивається досить стрімкими темпами. Базові категорії теорії логістики (потоки, загальні витрати, інтегровані структури) визначили усвідомлення стратегічного значення логістичних принципів управління в формуванні та утриманні конкурентних переваг господарських структур в умовах глобалізації. Цей процес, на думку В. Я. Омельченка, може бути охарактеризований як «формування «логістичної економіки» – економіки, в якій оптимально, з позицій єдиного цілого аналізуються, синтезуються та сполучаються на різних рівнях виробничо-комерційні, інформаційні, еколого-економічні, фінансові, трудові потоки, інтереси та структури» [7, с.12]. Визначена автором «логістична парадигма розвитку світової і національної економіки в умовах глобалізації, в якій процеси суспільного відтворення розглядаються через систему взаємопов'язаних потоків матерії, енергії та інформації, що одночасно взаємодіють з природним середовищем, створює науково-методичні засади для вирішення проблем організаційно-інституціональних змін і формування необхідного правового поля в рамках перспективної логістизації економіки України в системі світового господарства» [7, с. 6]. Досліджені відносно діяльності економічних систем, що діють у глобальному середовищі (зокрема, транснаціональних корпорацій) методологічні основи логістики дали підстави авторові визначити критерій оцінки економічної ефективності функціонування матеріального потоку глобальної економічної організації з урахуванням також і екологічних чинників

(ефекти від оптимізації використання та руху ресурсів) [7]. Відзначаючи важливість наукового доробку В. Я. Омельченка стосовно удосконалення методологічних засад логістичної науки з позицій концепції сталого розвитку, слід вказати на те, що запропоновані автором положення повною мірою не відображають специфіки регіональних систем руху потоків ресурсів, яка виявляється у територіально-просторовій локалізації цих процесів.

Територіальний аспект характеристики регіону полягає у тому, що територія виступає своєрідним базисом, який є середовищем життя людей, основою господарювання, засобом консолідації всіх сфер суспільного виробництва, а також носієм природно-ресурсного, економічного, соціального та споживацького потенціалів (через природні, суспільні, демографічні, соціальні та економічні особливості). Врахування ж просторових аспектів функціонування та розвитку регіону дозволяє розглядати об'єкти, які його формують (природно-ресурсний потенціал, виробничі об'єкти, населення, виробничу і соціальну інфраструктуру), у контексті їх взаємозв'язку, взаємозалежності, взаєморозміщення та підпорядкованості у просторі та часі [5].

Досягнення цілей сталого розвитку регіонів, ураховуючи їх територіально-просторові особливості, відбувається через регулювання структури логістичної галузі та її виважене планування з використанням нових технологій, забезпечення переходу до більш чистого виробництва та «цивілізованого» споживання, удосконалення ефективності ресурсовикористання та зменшення емісії відходів, що і становить, на думку авторів роботи [11, с. 326] зміст «сталого регіонального логістики». Для оцінки відповідності логістичної діяльності в регіоні цілям сталого розвитку автори пропонують використовувати індекс регіонального логістики. Аналіз складників даного індексу свідчить про те, що основна увага авторів зосереджується на оцінці соціо-еколого-економічного розвитку окремих сфер логістичної діяльності (транспортування, логістичні послуги) [11, с. 328].

Сфери транспортування та логістичних послуг виступають одними з основних сфер діяльності, які чинять значний екодеструктивний вплив на стан навколишнього природного середовища конкретної території. Водночас, конфігурація та розміщення основних елементів товаропровідної мережі, використовувані види транспортування, а також інтенсивність

транспортних потоків значною мірою визначаються виробничою спеціалізацією регіону (зокрема, обсяги вантажоперевезень в промислових регіонах є вищими, порівняно з туристичними регіонами). Саме тому регулювання лише екодеструктивного впливу процесів транспортування без врахування стану та розвитку виробничої сфери не здатні повною мірою забезпечити відповідність функціонування регіональної логістичної системи цілям сталого розвитку.

У цьому контексті більш обґрунтованою є позиція авторів [13], які відзначають, що екологічні параметри в сучасних умовах господарської діяльності стають вагомим чинником зміни територіально-виробничої структури ланцюгів постачань відповідно до необхідності мінімізації витрат, зокрема, й суспільних, зумовлених екодеструктивним впливом окремих процесів товароруку. При цьому рішення щодо формування логістичних мереж, які відповідають принципам сталого розвитку та мають на меті збалансування «прибутку та планети» охоплюють як стратегічні (розміщення об'єктів виробництва) і тактичні (розміщення використаних продуктів), так і оперативні рішення (вибір постачальників, переробників та ін.). Серед основних операцій, які визначають витрати та екологічний вплив логістичної мережі автори відзначають: транспортування у прямому напрямі (постачальник-виробник-споживач-утилізація), а також у зворотному; виробництво (діяльність постачальника та виробника); споживання; тестування; альтернативні варіанти використання продукту, спожитого за основним призначенням (повторне використання, відновлення, переробка, виробництво енергії). Всі вищезазначені операції мають бути оцінені з точки зору їх екологічного впливу за стандартною процедурою оцінки життєвого циклу продукту. Ефективна конфігурація логістичної мережі, за твердженням авторів, досягається за умови, коли рішення щодо зменшення витрат або екологічного впливу логістичної мережі приймаються на основі їх взаємоузгодження. Погоджуючись із твердженням авторів, відзначимо, що наведений підхід характеризує внутрішню реакцію логістичної бізнес-мережі на посилення екологічних вимог ззовні. Це означає, що критерієм оптимальної організації руху потокового процесу є, перш за все, витрати бізнес-одиниць, об'єднаних у логістичну мережу, у тому числі й їх екологічна складова, але лише в частині інтерналізованих

витрат, тобто такі рішення є ефективними з позицій бізнесу, але не обов'язково з позицій місцевого суспільства (соціо-еколого-економічної системи регіонального рівня).

Дещо інший погляд на дані процеси мають автори роботи [14], відзначаючи що логістику в регіоні слід розглядати як раціональну територіальну організацію. При цьому раціональність визначається перевагами для місцевого суспільства та формулюються у відповідних політиках (місцевого та вищого рівня). На необхідності формування політики регіонального розвитку на принципах сталого розвитку логістики наголошують і автори роботи [12], відзначаючи чотири рівня прийняття логістичних рішень як з позицій бізнесу, так і з позицій публічного сектору:

- стратегічні рішення щодо кількості, розміщення та потужності виробничих об'єктів, складів, магазинів та терміналів;
- комерційні рішення щодо ресурсного забезпечення виробництва, реалізації виробничих процесів та розподілу готової продукції;
- операційні рішення щодо реалізації виробничих процесів та розподілу;
- функціональні рішення пов'язані з управлінням логістичними потоками (вибір з-поміж альтернативних варіантів маршрутів, завантаження транспорту та здійснення складських процедур). Водночас, вищеперераховані рішення автори розглядають у контексті регулювання транспортної галузі регіону: регулювання транспортних операцій; зменшення емісій, пов'язаних із використанням енергії; підвищення ефективності використання енергії; стимулювання використання більш екологічних транспортних засобів [12, с. 349-357].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що у працях зарубіжних вчених регіональна логістика передусім розглядається як сукупність сфер діяльності, пов'язаних із товарорухом (транспортно-розподільчі операції, послуги). Відповідно, процеси екологізації основних операцій та виробничих процесів є закономірною реакцією бізнесу на посилення вимог екологічної політики державного та регіонального рівнів. Разом з тим, напрями здійснюваних заходів визначаються бізнесом самостійно, виходячи з мети досягнення економічної ефективності. З точки зору владних структур регіональна логістика становить

лише об'єкт регулювання – окрему сферу господарського комплексу регіону.

Дещо інший погляд на сутність регіональної логістики та змісту її трансформацій в контексті сталого розвитку регіонів мають вітчизняні та російські науковці. Так, С. Б. Усманова наголошує на тому, що розвиток регіону на засадах просторово-логістичної концепції забезпечує досягнення регіональної (поліпшення екологічної ситуації), комерційної (здешевлення землекористування) та соціально-економічної ефективності (зменшення викидів в атмосферу) в регіоні через переформатування руху товарних потоків. Автор поділяє мезологістичні системи (логістичні системи регіонального рівня) на корпоративні (бізнесові) та некорпоративні (муніципальні), які переважно є соціально-орієнтованими. Розглядаючи елементи, що формують мезологістичні системи, С. Б. Усманова, не виділяє у їх складі сферу виробництва [9]. Це дає підстави стверджувати, що, акцентуючи увагу на розвитку регіону на засадах просторово-логістичної концепції, автор, водночас, зосереджується на технологічному аспекті логістики – пов'язуючи її з видами та сферами діяльності, пов'язаними із товарорухом.

Регіональна логістика також може бути розглянута як реалізована в управлінні регіональною економічною системою методологія логістики [1; 3; 4; 6; 10]. Цей процес проявляється у формуванні та розвитку регіональних логістичних систем (РЛС), який передбачає: ідентифікацію поточкових систем регіону а також впровадження у практику регіонального управління інструментів логістичного менеджменту, що забезпечує перманентне, планомірне та ефективне управління цими поточковими процесами, адекватне завданням та пріоритетам регіонального розвитку [10, с. 509]. Відзначаючи відповідність регіонального управління, здійснюваного на засадах логістичного менеджменту, пріоритетам регіонального розвитку, Н. В. Хвищун при цьому відзначає, що метою РЛС є оптимізація потоків ресурсів, а також підкреслює зорієнтованість функціонування та розвитку РЛС на досягнення економічних, екологічних та соціальних цілей регіону [10, с. 510]. З цього можна зробити висновок, що РЛС у розумінні Н. В. Хвищуна є способом представлення соціо-еколого-економічної системи регіонального рівня в цілях управління – логістичного управління. Це дозволяє розглядати цілі регіонального розвитку (сталій

розвиток, взаємоузгоджений розвиток соціальної, екологічної та економічної сфер) як головні цілі РЛС [1; 3; 10] та реалізовувати їх засобами логістичного менеджменту. Тому можна вважати дискусійним твердження про те, що метою РЛС є оптимізація потоків ресурсів [10, с. 510]. Скоріше, оптимізацію потоків ресурсів слід розглядати як засіб, спосіб досягнення мети РЛС – забезпечення сталого розвитку регіону.

Система регіонального управління, таким чином, може бути представлена як логістична функція, що базується на системному підході та охоплює усі види діяльності, пов'язані з плануванням та управлінням політики розвитку конкретного регіону [3, с. 252]. Суб'єктом управління регіональною логістичною системою виступають регіональні органи влади, що формують політику регіонального розвитку (визначають напрями формування структури РЛС) на основі оцінки спеціалізації регіону, структури виробничих сил, наявних замкнених відтворювальних циклів РЛС [6, с. 79]. За таких умов ступінь відповідності розвитку регіональної логістичної системи цілям та завданням сталого розвитку визначається змістом методів та інструментів, що застосовуються органами влади в процесі планування та регулювання регіонального розвитку, а також державними екологічною, соціальною та економічною політиками.

Грунтуючись на результатах попередніх досліджень щодо співвідношення понять «концепція логістики», «логістичне управління» та «логістичний підхід в управлінні» [2, с. 27], вважаємо за необхідне розмежувати поняття «регіональна логістика» та «логістичне управління регіональним розвитком». Так, термін «регіональна логістика», на наш погляд, доречніше використовувати з метою вказування на рівень розгляду (регіональний, національний, глобальний) даного поняття, оскільки багатоаспектність пропонованих науковцями визначень «логістики» [2] не дозволяє з використанням цього терміну конкретизувати вкладений у поняття «регіональна логістика» зміст (вид діяльності, наука про управління, процес управління та ін.), що вимагатиме постійно наводити додаткові роз'яснення.

Логістичне управління регіональним розвитком пропонуємо розглядати як процес планування, організації, контролю та аналізу руху і використання потоків ресурсів, матеріалів, енергії, інформації, людей, фінансів в соціо-еколого-економічній системі в

межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці (області, оскільки регіоном відповідно до [8] визнається територія області), який здійснюється на основі концепції логістики з метою забезпечення конкурентоспроможного, екобезпечного, соціально орієнтованого сталого розвитку регіону.

В основі логістичної концепції – оптимальна організація потокових процесів. Для умов регіону в якості критерію оптимальності слід розглядати мінімум загальних суспільних витрат, пов'язаних із рухом потоку ресурсів. Під час оцінки загальних суспільних витрат, пов'язаних із ресурсорухом, обов'язково повинні бути враховані втрати від нераціональної організації потокових процесів [2]. Нераціональна організація потокового процесу ресурсоруху в регіоні (у тому числі панування неефективних форм використання обмежених ресурсів) може призвести до втрат, зокрема, у таких формах: екстернальний збиток від екодеструктивного впливу виробничих процесів на компоненти навколишнього природного середовища, господарські об'єкти та здоров'я населення; втрати дохідної частини бюджету регіону через неефективне використання ресурсів, недостатній розвиток виробничої та соціальної інфраструктури тощо (зокрема, оцінені за принципом альтернативної вартості).

Упровадження логістичного управління регіональним розвитком дозволяє розглядати всі процеси та складові, які формують економіку регіону, як елементи РЛС (виробництво, закупівлі, розподіл, а також споживання та утилізацію), інтегровані в єдиному потоці руху ресурсів від первинного джерела (видобування та використання природних ресурсів) до утилізації відходів виробництва і споживання, що відображає функціональні сфери логістичного управління в регіоні. Адаптуючи підхід до структуризації регіональної логістичної системи, запропонований у [4], відзначимо, що вертикальна структура РЛС є багаторівневою (підприємства та організації, їх об'єднання; галузі; органи влади регіонального та вищого рівнів). Таким чином, РЛС також є інтеграційним та координаційним механізмом раціонального, цільового використання ресурсів у різних формах та структурах їх присутності в регіоні [4].

Логістизація економічних відносин на регіональному рівні дозволяє з інноваційних позицій забезпечити вирішення таких ключових завдань регіонального управління: вироблення

оптимальної стратегії в регулюванні структурних пропорцій і матеріальних потоків суспільного виробництва; оптимізації матеріальних та пов'язаних із ними сервісних, фінансових, інформаційних потоків регіону. Серед інструментів, які сприятимуть забезпеченню відповідності функціонування та розвитку регіональної логістичної системи цілям сталого розвитку регіону, відзначимо такі [5]:

- стратегічне планування розвитку регіону на основі системи соціо-еколого-економічних індикаторів;
- використання системи економічних важелів, заснованих на належній вартісній оцінці природних ресурсів та умов;
- адміністративне регулювання напрямів економічної діяльності, у тому числі у сфері природокористування (система дозволів на спеціальне використання ресурсів);
- виважене стимулювання інвестиційної та інноваційної активності (забезпечення позитивного сальдо між надходженнями до бюджетів та пільгами зі сплати податків та зборів);
- соціальна реклама та освітні програми для населення, спрямовані на стимулювання підприємницької активності, розвиток екологічної культури, підвищення рівня економічних знань та фінансової грамотності;
- використання механізмів державно-приватного партнерства для реалізації проектів у сфері екологізації та ін.

Слід також відзначити, що існуюча державна політика регулювання регіонального розвитку значно обмежує можливості регіональних органів влади повною мірою та ефективно використовувати наявний природно-ресурсний, соціальний та економічний потенціал. У контексті реформування структури та повноважень органів влади в Україні слід вказати на необхідність закріплення повноважень щодо регулювання цін і тарифів (зокрема, щодо ціноутворення у сфері земельних відносин, спеціального використання природних ресурсів) на регіональному рівні.

Література:

1. Герасимчук З.В. Стратегічні пріоритети розвитку регіональних логістичних систем [Електронний ресурс] / З.В.

Герасимчук. – 2010. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11985/1/97.pdf>

2. Екологоорієнтоване логістичне управління виробництвом : монографія / [Є. В. Мішенін, І. І. Коблянська, Т. В. Устїк, І. Є. Ярова] ; за наук. ред. д.е.н., проф. Є. В. Мішеніна – Суми : ТОВ «ТД «Папірус», 2013. – 260 с.

3. Ларіна Р.Р. Теоретико-методологічні основи формування регіональних логістичних систем : дис. ... д-ра екон. наук : 08.10.01 / Р.Р.Ларіна. –Х.: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2006. - 490 с.

4. Лукиных В.Ф. Теория и методология управления многоуровневой региональной логистической системой : автореф. на соискание науч. степени доктора экон. наук : спец. 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством: логистика» / В.Ф. Лукиных. – Санкт-Петербург: ФГБОУ ВПО «Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет», 2011. – 40 с.

5. Мішенін Є.В. Логістичні основи сталого соціально-економічного розвитку регіону / Мішенін Є.В., Коблянська І.І. // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту: науковий журнал. Сер. «Економіка і менеджмент». – 2014. – № 5(60). – С. 3-8.

6. Омельченко В.Я. Логістична стратегія розвитку світової економіки в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / В.Я. Омельченко. –Донецьк.: ДонНУ, 2009. - 42 с.

7. Мороз О.Д. Об'єкт, предмет та принципи регіональної логістики / О.Д. Мороз // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. – № 669. – С. 75-84.

8. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

9. Усманова, С.Б. Формирование и развитие мезологистических систем региона : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С. Б. Усманова. – Екатеринбург: Урал. гос. экон. ун-т, 2007. – 22 с.

10. Хвищун Н. В. Принципи логістичного забезпечення розвитку регіону / Н. В. Хвищун // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2012. – № 749: Логістика. – С. 507–511.

11. Li Xiuhua. Research on the regional logistics index system of sustainable development / Xiuhua Li, Yuan Tian, Hui Tang // International Conference on Education Reform and Modern Management (ERMM 2014). – Atlantis Press. – P. 326–329.

12. McKinnon A. Green logistics: improving the environmental sustainability of logistics / [Alan McKinnon, Sharon Cullinane, Michael Browne and Anthony Whiteing], 2010. – Kogan Page Limited. – 385 p.

13. Quariguasi Frota Neto J. Designing and evaluating sustainable logistics networks / Quariguasi Frota Neto J., Bloemhof-Ruwaard J.M., van Nunen J.A.E.E., van Heck E. // International Journal of Production Economics. – 2008. – III. – P.195-208. – Retrieved from: <http://www.slideshare.net/ericvanheckslides/designing-and-evaluating-sustainable-logistic-networks>

14. Rodrigues Rejane Cristina de Araujo. New territorial dynamics in the brazilian port system: logistics networks and local development in açu and barra do furado port complexes / Rodrigues Rejane Cristina de Araujo, Lemos Linovaldo Miranda // Politique(s) de l'espace portuaire. – 2012. – 16 (1). – . – Retrieved from: <http://espacepolitique.revues.org/2301>

ВИСНОВКИ

Досягнення сталого розвитку суспільства є пріоритетом сучасної світової політики. Це знаходить своє відображення у відповідних політиках розвитку країн та регіонів, галузей та окремих підприємств, а також підходах щодо їх реалізації.

1. Враховуючи те, що конкурентоспроможність підприємства є величиною інтегральною і охоплює широке коло різних аспектів діяльності підприємства можуть бути використані різні методи оцінки конкурентоспроможності, які відрізняються за своєю сутністю та базою формування показників конкурентоспроможності. Запропоновані методики дають можливість не тільки контролювати процес комплексної оцінки на основі самостійного вибору оціночних параметрів, а також визначити напрямки її забезпечення як підприємства в цілому, так і в розрізі окремих її складових.

2. Серед існуючих методів формування стратегії підприємств оптимальним варіантом є використання збалансованої системи показників, яка не тільки спрямована на підвищення операційної ефективності (покращення якості продукції, зменшення часу обробки замовлення, тривалості виробничого циклу, зменшення вартості тощо), а й є інструментом управління стратегією. Вона може також стати цінним інструментом покращення управління господарством та сільськогосподарськими підприємствами за умови адаптації. Не зважаючи на те, що, загалом, цю систему не розглядають для можливого застосування на малих і середніх підприємствах, її можна вважати особливо доречною у випадку великих господарств України.

3. Проектний підхід як механізм ефективного управління інвестиційною діяльністю дозволяє провести оцінку фінансово-економічної та соціальної ефективності проектів у сільському господарстві, представити проект у стандартизованому привабливому вигляді, забезпечити грамотне і планомірне виконання робіт за проектом з урахуванням ключових обмежень, ефективне витрачання ресурсів проекту і розподіл ресурсів, як в рамках проекту, так і між іншими проектами компанії, розподілити сфери відповідальності в рамках проекту, належним чином завершити його, і використовувати отриманий досвід при роботі над подальшими проектами.

4. Екологічне страхування - необхідний атрибут ринкової економіки, оскільки техногенні аварії та катастрофи лягають важким тягарем на економіку будь-якої країни, спричиняючи значні фінансові втрати. Екологічному страхуванню притаманні найбільш привабливі для сучасного екологічного менеджменту властивості поєднання економічних інтересів та інтересів охорони навколишнього середовища.

5. Гармонізація аграрних моделей України та ЄС має представляти собою алгоритм, який складається з послідовних дій щодо системної конвергенції, а саме: ідентифікації компонентного складу сучасної багатофункціональної моделі сільського господарства в ЄС; селектування блоків невідповідності системного зближення, зокрема таких, як продуктивність, ефективність, екологічність, структура виробництва, стандарти якості, інноваційно-інформаційне забезпечення, інвестиційно-кредитне забезпечення; запуск фінансово-економічного, інституційно-правового, організаційно-адміністративного та соціально-психологічного механізмів з притаманними їм інструментами для зближення аграрних моделей України та ЄС.

6. Сутнісно-змістовна основа раціонального землекористування полягає в тому, що проблема підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь не повинна обмежуватися лише зростанням дохідності земельних ресурсів, а має водночас забезпечити збереження і примноження продуктивності ґрунтів та мінімізувати затрати на виробництво одиниці продукції. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і забезпечення раціонального землекористування в ринкових умовах повинно базуватися на комплексному використанні як опрацьованих у попередні роки факторів економічної ефективності (природно-кліматичних, матеріально-технічних, біологічних, економічних, організаційних, соціальних), так і впровадженні нових факторів інституційного характеру.

7. Підвищення соціально-екологічно відповідального використання земельно-ресурсного потенціалу потребує не лише організаційних зусиль і законодавчих змін, але і формування відповідної свідомості і моральної відповідальності всіх членів суспільства. Впровадження ефективних механізмів соціально-еколого-економічної відповідальності за нерациональне

використання сільськогосподарських земельних ресурсів, а також за якість аграрної продукції сприятиме скороченню внутрішніх і зовнішніх втрат, які можуть бути спрямовані на розробку нових ефективних технологій. Орієнтація на екологічні технології в сільському господарстві (наприклад, на підвищення рівня агролісомеліорації) також сприятиме підвищенню якості довкілля і створенню робочих місць, як і виконання робіт по очищенню і рекультивації земель і довкілля.

8. Надійна оцінка природно-ресурсного капіталу підприємства необхідна для гарантування повноцінності функціонування виробництва та підтримку безперервності економічної бази, сприяння продуктивному використанню землі, встановленню довіри до ринків капіталу, а також для відповідності потребам загальної фінансової звітності. Основою оцінки є визначення рівня прибутковості об'єкта, що визначається положенням формування ренти, рівня точності кадастрової інформації, стану економіки.

9. Для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства, зміцнення економічної та технологічної безпеки галузі необхідне впровадження новітніх прогресивних технологій. Використання інновацій та техніко-технологічних розробок в аграрній галузі дасть змогу підвищити результативність її діяльності. За рахунок інтенсивних технологій ведення вітчизняного сільськогосподарського виробництва можна досягти збільшення виробництва валової продукції, покращити її якість, скоротити витрати ресурсів, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності та прибутковості агровиробництва.

10. Від розвитку соціальної інфраструктури, відтворення трудового потенціалу сільських територій, його кількісних параметрів та якісних характеристик залежить виробнича спроможність господарюючих ланок, що може забезпечити ефективне функціонування виробництва на селі. Цей процес потребує також державної підтримки й підготовки таких державних службовців, які здатні розглядати соціально-економічні проблеми й тенденції розвитку суспільства з позиції відповідальності, впроваджувати в практику державної служби нові форми роботи з використання творчої активності громадян, постійно підвищувати вимоги до рівня власного професіоналізму й компетентності.

11. Господарювання в умовах, що змінюються, ризикове й потребує перегляду стратегічних напрямків щоразу після зміни

вагомих факторів та компонентів. Тому до цього, або подібних методів оцінки варіантів подальшого розвитку фермер (або власник підприємства інших організаційно-правових форм) може прибигати щорік, плануючи діяльність господарства на наступний рік, розглядаючи усі детерміновані варіанти. Ефективний керівник організації повинен робити відповідні висновки з аналізу розвитку ситуації і врахувати їх при прийнятті наступних рішень. Якщо результати аналізу викликають сумніви в правильності поставлених цілей, то необхідне переосмислення і зміна стратегії організації в цілому.

12. Запровадження альтернативної системи оподаткування в сільському господарстві дозволить будувати фіскальну політику, враховуючи фактичні можливості платників, що збільшить надходження до бюджету, забезпечить захист інтересів сільськогосподарських виробників та сільських жителів. Це дасть можливість підвищити рівень життя сільського населення, досягти соціальної справедливості в оподаткуванні та забезпечити на цій основі стійкий розвиток сільського господарства.

13. Проведений аналіз стану діяльності підприємств сільського господарства та академічного науково-дослідного сектору України з розробки інновацій, які носять характер об'єктів права інтелектуальної власності, призначених для впровадження у сільськогосподарському виробництві з метою підвищення його конкурентоспроможності та результативності показав наступне: ситуація із винаходами є достатньо стабільною; намітилася ситуація до зростання кількості корисних моделей; реєстрація знаків на товари та послуги була порівняно стабільною; намітилася тенденція до зниження кількості розроблених та зареєстрованих сортів та гібридів. Потребують більшої уваги розробка та впровадження промислових зразків, зазначень походження товару та селекційних досягнень в тваринництві. Перспективами подальших розробок є удосконалення процедур вартісної оцінки прав на об'єкти інтелектуальної власності у сільському господарстві та процедур їх комерціалізації.

14. Ринкова орієнтація природно-ресурсного розвитку обумовлює необхідність інституціоналізації прогресивних форм організації природогосподарського підприємництва екологічного спрямування: державно-приватного партнерства, некомерційного партнерства, природогосподарських кооперативів екологічного спрямування, соціального підприємництва екологічного спрямування, інтегрованих підприємницьких структур (кластерних утворень).

15. Створення кластерних утворень в різноманітних галузях економіки є одним із шляхів стимулювання виробництва, адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації, підвищення рівня конкуренції на внутрішньому ринку та активізації зовнішньоекономічної діяльності з боку підприємств, що є учасниками кластеру. В економіці кластерна організація для сільськогосподарських підприємств відтворюється через аграрну, соціальну державну політику. Вона потребує виділення коштів на програми розвитку агропромислового та соціально-економічного напрямів, пріоритетів кластера, а також має необхідність згрупувати зусилля органів різних рівнів управління (місцевого, регіонального, державного) та виробничих формувань. Проведення кластерного аналізу випуску продукції сільського господарства за групуванням основних продовольчих товарів за обсягами випуску на загальнодержавному та регіональному (Сумська область) рівнях, допомогло виявити, що для України за показниками випуску продукції сільського господарства доцільно поділяти на три групи: об'єкти з малим, середнім та великим виробництвом, а для Сумської області – лише дві групи з малим і великим виробництвом. Підприємства мають високий виробничий потенціал, але реалізувати його не здатні, повинні концентрувати виробництво, об'єднуватись холдинги, кластери тощо і пристосовуватись до постійно змінних умов глобалізації.

16. Організаційна складова забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізації владних повноважень відіграє досить важливу роль, без урахування якої можна не лише не досягти поставлених перед регіоном цілей, а й розгубити той економічний потенціал, який складався попередниками впродовж десятиліть. Саме так, демонструє сучасна історія незалежної України, коли без належного врахування саме організаційної складової набувають процеси як економічної асиметрії, так і

деградації багатьох територіальних утворень. Саме тому на сучасному етапі зростає значення системної організації відтворення ресурсів, із взаємодії яких безпосередньо впливає необхідність розуміння регіонального розвитку як нарощування відтворювального потенціалу.

17. Забезпечення домінант сучасного розвитку регіонів стає можливим завдяки використанню на практиці інструментів забезпечення просторової організації господарства та населення. Серед можливого переліку такого інструментарію можна назвати механізм управління економічного регулювання, стимулювання регіонального розвитку та економічного регулювання регіонального розвитку.

18. Використання методології логістики в управлінні регіональним розвитком є дієвим способом реалізації політики сталого розвитку в регіоні. Логістичне управління регіональним розвитком реалізується шляхом формування логістичної системи, яка має багаторівневу вертикальну структуру та охоплює всі сфери господарського комплексу регіону, взаємопов'язані у потоковому процесі руху ресурсів (виробництво-закупівлі-розподіл-споживання-утилізація) в межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці (області). Виходячи з того, що регіон являє собою соціо-еколого-економічну систему, цілі сталого розвитку можна розглядати як органічні, іманентні цілі функціонування та розвитку регіональної логістичної системи. Можливості їх досягнення визначаються сформованою політикою розвитку регіону: врахуванням соціо-екологічних аспектів під час стратегічного планування; використанням економічних інструментів екологічної політики, заснованих на належній вартісній оцінці природних ресурсів; регулюванням інноваційно-інвестиційних процесів з урахуванням соціо-еколого-економічних параметрів регіону та ін.

Результатами даної науково-дослідної роботи є: розробка загальних принципів побудови та формування соціально орієнтованої ринкової економіки, а також організаційно-економічних основ ефективного управління в контексті даного питання, пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств та ефективності аграрного господарювання, визначення ролі екологічних чинників та регіональних аспектів у формуванні інноваційно-орієнтованої ринкової економіки.

ВИСНОВКИ

Наукове видання

Бричко А. М., Бутенко В.М., Дяченко О. В., Ільченко О. В., Коблянська І. І., Ковальова О. М., Мазій І. М., Маслак Н. Г., Медвідь В. Ю., Мішенін С. В., Мішеніна Г. А., Мішеніна Н. В., Новікова О. С., Павленко А. О., Перхун Л. П., Пилипенко В. В., Пилипенко Н. М., Пізняк Т. І., Профатило О. Ю. Радько А. О., Самойленко Т. Г., Сапич В. І., Сапич Н. М., Славкова О. П., Строченко Н. І., Сухомлін Л. В., Сухоставець А. І., Шумкова В. І., Ярова І. Є.

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Монографія
Випуск 3

*За науковою редакцією
канд. екон. наук, професора Строченко Н.І., канд. екон. наук, доцента
Пилипенка В.В., канд. екон.наук, доцента Ковальової О.М.*

Технічний редактор О. М. Ковальова
Коректори С. М. Симоненко, Н. А. Гавриленко
Комп'ютерне верстання та дизайн обкладинки Я.О. Маленко

Підписано до друку 15.08.2016. Зам. №12.
Формат 60 × 84 1/16. Times New Roman.
Обл. вид. арк. 14,51. Ум. друк. арк. 17,73.
Тираж: 100 пр.

Видавець і виготовлювач
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, вул. Г.Кондратьєва, 160
тел. 0542 222 448, e-mail: admin@sau.sumy.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 832 від 28.02.2002р.